

Brood

Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen

2002/1

Rozen

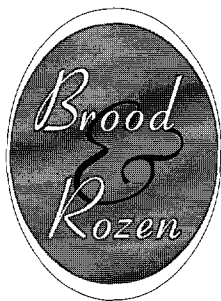

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

2002/1

Rozen

Brood & Rozen

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry

Kernredactie: Piet Creve, Bart De Nil, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Martine Vermandere, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (RUG), Gita Deneckere (RUG), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (VUB), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Jan Ouvry (journalist), Patrick Pasture (KULeuven), Koen Raes (RUG), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer, Sylvia Van Peteghem (RUG), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Rita Calcoen, Nathalie De Meester, Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Secretariaatswerk: Michèle Beernaerts, Gwendolina Van Hoecke

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: €18,59

Organisaties: €37,18

Bibliotheken en archieven: €18,59

Buitenland: €37,18

Losse nummers: €4,96

Themanummers: €8,68

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en *IALHI newsletter* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld.

ISSN: 1370-7477

Uw persoonsgegevens zullen opgenomen worden in het ledenbestand van Amsab conform de bepalingen van de wet van 8 december 1992 betreffende de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Ze zullen alleen gebruikt worden om u op de hoogte te houden van de activiteiten van de instelling. U hebt tevens het recht jaarlijks uw persoonlijke gegevens op te vragen en te laten verbeteren wat eventueel fout is.

Reacties en suggesties zijn welkom.

Omslagillustratie: Fragment van een affiche van de Federatie van de Socialistische en Onafhankelijke Vakbonden van het Arrondissement Gent, 1923

Edito

Bijdragen

Paule Verbruggen p. 5

Begeesterd door de telduivel. De ledencijfers van de socialistische vakbeweging in het interbellum opnieuw bekeken. *Kurt Vandaele* p. 7

Johann Most en de Duitse anarchistische beweging in New York City, 1880-1900. *Tom Goyens* p. 39

Bronnen

Een interessant egodocument van een dienaar van de beweging, Carolus Ludovicus Hannick. *Bart De Wilde* p. 57

De archieven van de socialistische verbruiks-coöperaties in Leuven en Mechelen. *Jan Laplasse* p. 58

Het archief van de Centrale van Belgische Metaalbewerkers (CBM). *Rik De Coninck* p. 64

Het archief van Romain De Coninck. *Piet Creve* p. 66

Bibliotheek

Duizend Bommen en Granaten, een andere Hendrik de Man. *Hans Mortelmans* p. 69

Kronieken

Project Deurne. *Martine Vermandere* p. 73

Les Solidarités Internationales: transitions, métamorphoses et perspectives. *Piet Creve* p. 74

Over geuren en kleuren kan men van mening verschillen. Evaluatie van het project 'Geuren en Kleuren. Een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant 19de en 20ste eeuw'. *Bart De Nil* p. 77

Aspecten van Arbeid en Cultuur vóór 1940: het logo. *Bart De Nil* p. 86

Recensies

Een smakelijke Karl Marx voor de geglobaliseerde hamburgermaatschappij. *Jan Dumolyn* p. 89

And Never the Twain Did Meet...
Waarom socialistische partijen nooit doorbraken in de Verenigde Staten. *Maria De Waele* p. 97

Dieter Nelles, Widerstand und internationale Solidarität. Die Internationale Transportarbeiter Föderation (ITF) im Widerstand gegen den Nationalsozialismus. *Etienne Verhoeyen* p. 109

Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans and Frank Van Vree (eds.), History of Concepts: Comparative Perspectives. *Bart De Nil* p. 116

Harry Van Velthoven en Jeffrey Tyssens, Vlaamsch van taal, van kunst en zin. 150 jaar Willemsfonds (1851-2000). *Luc Boeva* p. 121

Edito

Geschiedenis schrijf je niet zonder bronnen. Wat een statement... En toch is het veel minder evident dan het lijkt. Want bronnen zijn er niet zomaar.

Bronnen worden eigenlijk 'gemaakt'. Alles kan een bron zijn: een liefdesbrief, een krabbel in de krant, een pamflet dat je toegestoken krijgt op een betoging, een menukaart... Alleen heb je weinig aan zo'n bron als ze ergens op een zolder of in een bureaulade ligt te vereeuwigen.

Bronnen moeten gevonden worden. Stel je daarvan niet te veel voor. Niet elke archeoloog heeft het geluk Troje te ontdekken. Meestal is dit het resultaat van een intensieve en systematische prospectie. De laatste jaren is bij de archiefvormers een attitude gegroeid waarbij ze zelf instellingen als Amsab contacteren om archief te komen ophalen. Positief natuurlijk. Maar aan de andere kant betekent dit een steeds grotere toevloed van kilo's papier. En ook hier heb je weinig aan als die op een hoop worden gestapeld en that's it. Bronnen moeten dus ook geordend worden. 'Doorploegd' zou ik durven zeggen want soms moet je echt de heleboel omdraaien om toch ergens een structuur te vinden. En dan pas kan zo'n archief beschreven worden, soms bijna blad per blad.

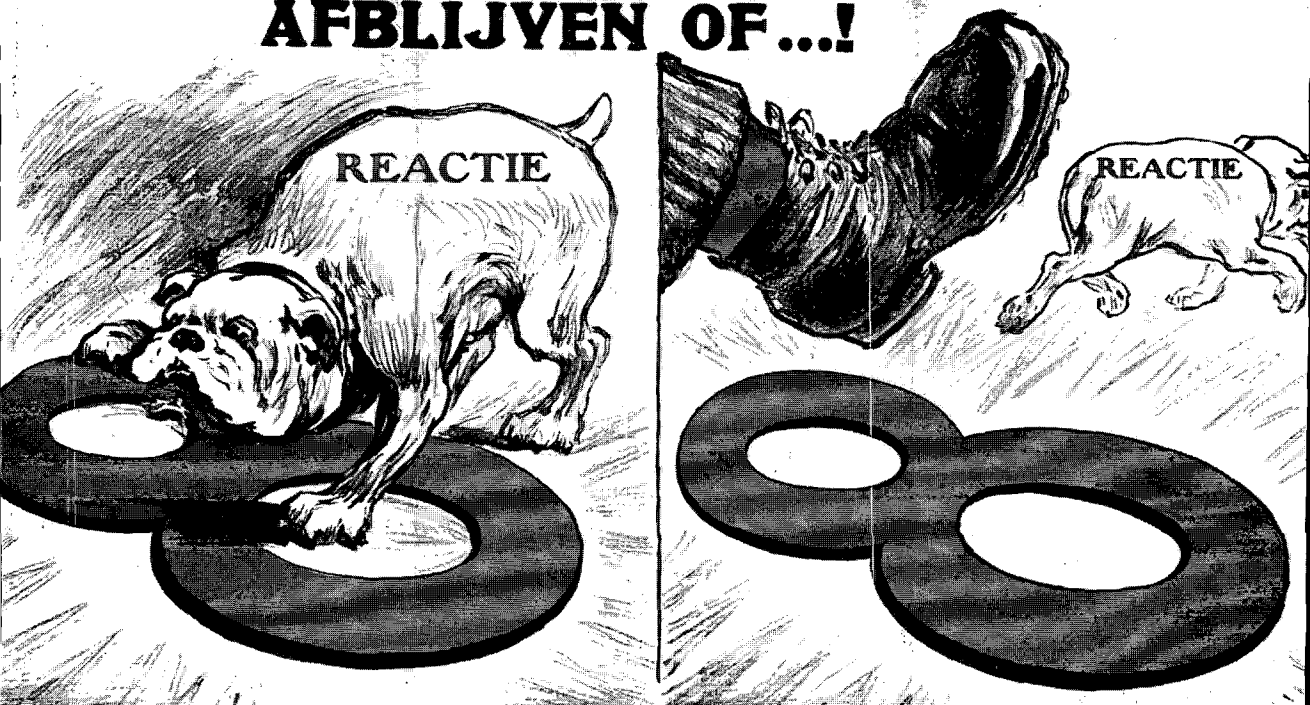
Neen, een klaagzang is het niet. Eerder een eerbetoon aan alle archivariissen die meestal achter de schermen hun ding doen. En ervoor zorgen dat onderzoekers als Kurt Vandaele of Tom Goyens een bijdrage kunnen schrijven voor Brood & Rozen.

En nu ik toch bezig ben gooi ik maar meteen ook een roos naar de bibliothecarissen en naar de mensen die met het inventariseren van beeldmateriaal bezig zijn.

Want het is allemaal minder evident dan het lijkt...

Paule Verbruggen

AFBLIJVEN OF...!

Wordt LID der Socialistische Vakbonden

Volksdrukkerij - Gent

*Oproep om lid te worden van de Federatie van de Socialistische en
Onafhankelijke Vakbonden van het Arrondissement Gent, 1922*

Begeesterd door de telduivel.

De ledencijfers van de socialistische vakbeweging in het interbellum opnieuw bekeken

Kurt Vandaele, aspirant FWO-Vlaanderen, Universiteit Gent

Vakbonden zijn ledenorganisaties. Zowel vroeger als nu vormen de leden de meest in het oog springende bron van vakbondsmacht. Uiteraard impliceert het begrip vakbondsmacht veel meer, maar een studie van de vakbondsfuncties start het best bij de ledenaantallen. Een excursie in de bestaande publicaties omtrent de ledencijfers van de Syndikale Kommissie (SK) en het latere Belgische Vakverbond (BVV) leert dat er tot op heden enige verwarring bestaat over deze cijfers. Na enkele methodologische beschouwingen, willen we door middel van een kritisch bronnenonderzoek deze onduidelijkheid wegnemen. Gekoppeld aan een verkennend onderzoek naar de structurele evolutie van de socialistische vakbeweging, reconstrueren we de ledencijfers van de SK en het BVV opnieuw voor het tussenoorlogse tijdvak (1919-1939).

Inleiding

De Leuvense politicoloog Wilfried Dewachter klaagde recentelijk dat “(...) de officiële politieke statistiek in België (...) is verschrompeld tot (...) een eerder onbeholpen corpus”⁽¹⁾. Geen beter voorbeeld om Dewachters vaststelling te illustreren, dan te verwijzen naar het ontbreken van enig ‘officieel’ statistisch basismateriaal, in casu de ledencijfers van de Belgische vakbeweging: “There is no official coverage of union membership statistics in Belgium, neither by the Statistical Bureau, nor by the Labour Ministry”⁽²⁾. De Amsterdamse arbeidssocioloog Jelle Visser vult bovendien aan dat “(...) in the field of interest organizations we are in a less

privileged position than in electoral research where students can draw on rich databases of official electoral statistics, surveys and documents. Interest representation via trade unions (...) are less and by all means less uniformly institutionalised"⁽³⁾. Geen wonder dat de Belgische vakbonden een weinig gegeerd onderwerp zijn in internationaal (vergelijkend) onderzoek. In eigen land beperkt het onderzoek naar de Belgische vakbeweging zich tot een eerder descriptief-kwalitatieve benadering en dat terwijl "over the past four decades quantitative research has extended into all branches of history"⁽⁴⁾.

Het verschijnen van het datahandboek, *Trade Unions in Western Europe since 1945*, kan in deze 'statistische' impasse verandering brengen. Zoals de titel al aangeeft, blijft het echter koffiedik kijken voor wat de periode vóór 1945 betreft. Zodoende blijft er (minstens) één 'statistisch' obstakel voor wie, bijvoorbeeld, een longitudinale studie van de Belgische syndicalisatiegraad - de ratio die het aantal vakbondsleden op het potentiële aantal leden meet - wil aanvatten.

Een belangrijke aanzet tot het berekenen van de Belgische syndicalisatiegraad in het interbellum is evenwel de studie van Patrick Pasture en Jozef Mampuy, *In de ban van het getal*. In deze publicatie gaan de auteurs op een minutieuze wijze de ledencijfers van het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) voor de periode 1900-1990 na. Vooralsnog blijft een dergelijke kritische analyse voor de ledencijfers van de socialistische vakbeweging uit. Nochtans is er de uitnodiging uit 1959 van Hubert Dewez, pseudoniem van Jean Neuville, "*Là où nous n'avons pu découvrir les chiffres, nous avons laissé le blanc nécessaire qui permettra au lecteur, si la chance le favorise, de compléter les tableaux*"⁽⁵⁾.

Een poging tot reconstructie en aanvulling

Na eerst de gangbare cijferreeksen kritisch te hebben overzien, stellen we onze methodologie op. We beoordelen daarbij het bronnenmateriaal in termen van betrouw- en beschikbaarheid. Belangrijk om weten is hoe de socialistische vakbonden zelf hun ledenaantal bepalen. Bestaan er verschillen tussen de verschillende vakbonden? Houden de vakbonden bijvoorbeeld rekening met gepensioneerde of zieke leden bij het berekenen van het ledencijfer? Worden werkloze leden meegerekend? Eenmaal hier duidelijkheid over is, kunnen we onze ledenreeks voor het interbellum samenstellen. Voor we daartoe overgaan, schetsen we eerst nog even de structurele evolutie van de socialistische vakbeweging en maken we een zijsprongetje door summier de propagandavoering en ledenwerving te beschrijven. Eenmaal we ten slotte een nieuwe cijferreeks bekomen hebben, toetsen we deze op haar geldigheid. Na de voornaamste ledenontwikkelingen te hebben geïdentificeerd, volgen onze conclusies.

Cijferchaos

Als we even in de bestaande publicaties over de ledenaantallen van de socialistische vakbonden in het interbellum grasduinen, komen we tot de conclusie dat er merkbare verschillen zijn (bijlage 1, p. 28). In zijn *Une génération syndicale* baseert Neuville zich op Jean Bondas' *Een halve eeuw syndicale actie, 1898-1948* (kolom 6). Evenwel rapporteert Neuville ook de ledencijfers die Emile Vandervelde publiceerde in *Le cinquantenaire du P.O.B.* (kolom 5). Het is zo klaar als een klontje dat Vandervelde uitging van de cijfers die de SK meedeelde in haar zedelijke en geldelijke verslagen (kolom 2). Op haar beurt baseerde de SK zich op de 'mededelingen' van de diverse centrales. Het verschil tussen de cijferreeksen van Vandervelde en Bondas verklaart Neuville door "*une différence de comptabilisation*". Ten slotte publiceerde Neuville ook de ledencijfers per aangesloten centrale, maar telde ze niet op. Wij maken deze oefening wel (kolom 7): alleen voor de jaren 1919, 1929 en 1936 verschillen deze cijfers van deze van de SK (kolom 2). Verwarring troef dus: in *Une génération syndicale* vinden we in feite drie cijferreeksen terug⁽⁶⁾. De verslagen van de SK bieden een verklaring.

De SK publiceerde immers niet alleen de ledencijfers gebaseerd op de mededelingen van de verschillende centrales over de zogenaamde 'ingeschreven leden', maar ook op de ontvangen of betaalde bijdragen van de diverse centrales (aan de SK) (kolom 3). Voor de periode 1919-1937 liggen de ledencijfers gebaseerd op deze mededelingen gemiddeld 27.763 eenheden hoger dan deze gebaseerd op de betaalde bijdragen (kolom 4). Zo merkwaardig is deze discrepantie nu ook weer niet. De ledencijfers opgegeven door de centrales werden geregistreerd op 31 december, terwijl de andere ledenaantallen betrekking hebben op het gemiddelde van de ontvangen bijdragen van het laatste kwartaal van elk jaar.

De cijfers gebaseerd op de betaalde bijdragen vertonen dan weer aardige overeenkomsten - zij het niet altijd - met de ledenaantallen die Bondas opgeeft. Bondas' cijferreeks vertoont aldus een arbitrair karakter: hij baseert zich grotendeels op de getallen op basis van de betaalde bijdragen, maar soms vormen de mededelingen door de centrales (1927, 1928, 1934, 1935 en 1936) de basis voor het ledenaantal. Enige vorm van argumentatie voor deze (willekeurige) benadering vinden we niet terug bij Bondas. De historicus Guy Vanthemsche signaleert dit cruciale gegeven eveneens: "*Voor de cijfers na 1945 zegt Bondas (...) uitsluitend leden volledig in orde met de bijdragen te hebben opgenomen. Hij baseerde zich dus niet op de ingekomen inschrijvingen. Het is echter niet expliciet duidelijk of hij dit ook toepaste op de cijfers vóór 1940, waarvoor hij dan op oorspronkelijk bronnenmateriaal zou steunen*"⁽⁷⁾. Het hoeft geen betoog dat het onderscheid tussen de ledencijfers gebaseerd op de mededelingen en deze gebaseerd op de bijdragen bij menig auteur of onderzoeker tot verwarring leidt.

Het gebrek aan homogene en betrouwbare ledencijfers voor de socialistische vakbeweging in het interbellum is nu duidelijk aangetoond.

CENTRALE
DES
TRAVAILLEURS DU LIVRE
DE BELGIQUE Siège central : Bruxelles

Section **PHOTOGRAVEURS**
Numéro Central **2553** Classe **A**

CARTE DE MEMBRE

pour *Luigens, Charles*
né le *8 décembre 1899*
entré *22 octobre 1921*
profession *photographe*
domicile *rue de Liverpool 74*
Europe

Signature du Secrétaire,

Signature du Membre,

Methodologie en bronnenkritiek

Nationale centrales of federaties

Ons vertrekpunt voor analyse en observatie is, net zoals bij Bernhard Ebbinghaus en Jelle Visser, de nationale vakbondsorganisatie, namelijk de centrale of federatie als lid van de SK. De auteurs bestempelen de nationale vakbondsvereniging als de basiseenheid van de vakbondsorganisatie omdat zij zowel de 'logic of membership' als de 'logic of influence' bepaalt⁽⁸⁾. De nationale centrales zijn met andere woorden 'de pijlers van het socialistische syndicalisme': *"Zij regelden de werking van de plaatselijke en de gewestelijke afdelingen, controleerden het syndicale reilen en zeilen en beheerden de fondsen die de stakings-, werkloosheids-, ziekte- en overlijdenskassen moesten spijzen"*⁽⁹⁾. Vanthemsche opperde al eerder deze werkwijze. Dat de nationale centrales of federaties hun machtspositie ten opzichte van de lokale vakbonden door de concentratie- en centralisatiebeweging in het interbellum (cf. infra) verstevigen, versterkt onze uitgangstelling. Daarenboven erkent de SK vanaf 1907, de facto na 1919, nog louter nationale centrales of federaties. Tenslotte neemt de belangstelling voor de eigen organisatie in de socialistische beweging toe net voor de Eerste Wereldoorlog; daarom tolereert de SK niet langer de geflatteerde ledencijfers van de mijnwerkerscentrale in 1913. Het spreekt voor zich dat we door deze methode nieuwe cijferreeksen zullen bekomen.

Passieve versus actieve vakbondsleden

Wie beschouwen we nu als lid van deze nationale vakbondsorganisaties?

We bepalen het aantal vakbondsleden op basis van de betaalde bijdragen. De Algemene Centrale (AC)⁽¹⁰⁾ van de SK schrijft hierover zelf: *"Wij hebben (...) gemeend het cijfer der afgerekende bijdragen als basis te moeten nemen, omdat dit ons de eenige zuivere en ernstige berekening toeschijnt die de werkelijkheid het meest nabijkomt."* Alras echter verlaat de AC dit valabele uitgangspunt, want: *"In feite is evenwel het werkelijk getal leden beduidend hooger, omdat in elke afdeling, hoe klein ze ook moge zijn, het materieel onmogelijk is van elk lid tot zijn laatste bijdrage te ontvangen, en dit om verschillende door onze afdelingsbesturen genoeg gekende reden."* De AC concludeert om *"(...) aan deze getallen een zeker procent toe te voegen om het werkelijk getal leden zooveel mogelijk te benaderen. Wij nemen aan dat dit meerbedrag op 10 t.h. kan geschat worden."* Soortgelijke ramingen om het 'werkelijke' ledenaantal vast te stellen, vinden we terug bij de Centrale der Metaalbewerkers (CMB) (6 à 7%), de Centrale der Spoorwegen, Post, Telegraaf, Telefoon, Marine en Luchtvaart (10%) en het Nationaal Syndikaat van het Burgerpersoneel van Landsverdediging (10%).

Wat evenwel niet betekent dat er sprake is van een structurele manipulatie van de ledencijfers, maar de stap naar een 'correctiecoëfficiënt' is niet zo groot meer. De vrij halfslachtige en dubieuze pogingen van deze centrales om het 'werkelijke' ledenaantal te bepalen, kaderen in een breder debat omtrent de zogenaamde passieve tegenover actieve vakbondsleden op de arbeidsmarkt. Vermits we ons op de effectief betaalde

ledenbijdragen baseren, nemen we de passieve vakbondsleden, meestal gepensioneerde, maar evenzeer dienstplichtige of langdurig zieke leden, die allen doorgaans vrijgesteld werden van de vakbondsbijdrage, niet op. Ook de Centrale van Transportarbeiders (CTB) dacht er zo over: *"Wij kunnen wel opgeven hoeveel leden er in de afdelingen als zoodanig geboekt staan, doch dit aantal als het werkelijke ledental aanvaarden zou zelfbedrog zijn. We houden ons daarom aan den regel (...) om het totaal verkocht wekelijksche bijdragezegels als basis van het ledental te nemen"*⁽¹¹⁾. Het formele bewijs van een betalend lid van de (socialistische) vakbeweging is met andere woorden een zegel op de lidkaart of in het lidboekje.

Het is allicht weinig verrassend dat er tussen de actieve en passieve vakbondsleden regelmatig verschillen in de congresrapporten en -verslagen van de SK optreden. De SK verklaart deze divergenties *"(...) uit het feit dat vele organisaties van hunne uitgetrokken en gepensioeneerde leden geene bijdrage verlangen en dus voor hen aan de Syndikale Kommissie niet aanbetalen"*⁽¹²⁾. Enig opportunisme hierin is de SK niet vreemd. Deze verschillen zijn soms een handige manier om een daling van de ledencijfers te camoufleren. In het jaarverslag van de SK voor 1921 klinkt het bijvoorbeeld dat: *"Alhoewel in het geheel een ledenverlies van 20,326 eenheden te boeken hebbend, we in feite onze posities versterkt hebben. Inderdaad, voor het laatste kwartaal 1920 hadden we 687,610 bijdragen ontvangen, en voor het vierde kwartaal 1921 was dit aantal tot 689,236 gestegen, aldus eene winst van 1,626 bijdragen boekend"*⁽¹³⁾. Ook het omgekeerde komt voor. Door gewiekst een verschillende vergelijkingsbasis te gebruiken, stelt de SK een grotere toename van het ledental voor dan in werkelijkheid. In 1919 vergelijkt de SK haar ledenaantal, gebaseerd op de meldingen van de nationale centrales met de ledencijfers gebaseerd op de betaalde bijdragen uit 1914. We voegen er nog aan toe dat de socialistische vakbeweging klaarblijkelijk alleen in het interbellum het onderscheid maakt tussen actieve en passieve vakbondsleden. Vóór 1914 en ná 1945 vinden we louter ledenaantallen terug op basis van de betalende leden. Op zich biedt deze vaststelling uiteraard niet meer garantie op betrouwbare ledencijfers dan de ledenreeksen uit het interbellum.

We maken geen onderscheid tussen de werkloze en werkende vakbondsleden. Alhoewel hier de schaarse data ons parten spelen, verantwoorden we deze optie vanuit meer fundamentele overwegingen. Een dergelijk onderscheid is vooral van belang voor de periode ná 1945. De literatuur met betrekking tot de naoorlogse syndicalisatiegraad maakt vaak een onderscheid tussen de netto en de bruto syndicalisatiegraad teneinde vergelijkingen tussen landen niet mank te laten lopen. Vooral landen waar het 'Gentse systeem'⁽¹⁴⁾ of een afgeleide ervan (nog steeds) in voege is, vertonen de neiging tot een sterke divergentie ten opzichte van landen die dit systeem niet gebruiken. Vermits in het interbellum bijna het merendeel van de (westerse) landen voor het Gentse systeem opteerde, brengt dit, bij het berekenen van de Belgische syndicalisatiegraad, het vergelijken niet in het gedrang. Daarenboven is er bij het onderscheid tussen de netto en de bruto syndicalisatiegraad hoe dan ook enige nuance nodig omdat deze een opvallende grote samenhang vertonen.

Ten slotte beperkt ons onderzoek zich tot het peilen naar het globale ledenaantal van de SK. We gaan niet in op de ledencijfers van de gewestelijke verbonden of de verschillen tussen bepaalde sociologische groepen (vrouwen, jongeren, 'vreemde' arbeidskrachten). Onder meer het gebrek aan continuïteit van de data ligt aan de basis van deze beperking.

Registratiebasis en -moment

Onze basiseenheid van tijd is het kalenderjaar. In de literatuur gebeurt de registratie van het ledenaantal normaliter op 31 december en betreft het jaargemiddelden. We nemen deze methode over. Vanzelfsprekend zijn er andere mogelijkheden. De ledenaantallen die op de ingeschreven leden betrekking hebben, zijn om een aantal redenen geen geldig alternatief; ook de passieve leden maken deel uit van deze cijferreeks. Bovendien is niet alleen de registratiebasis betwistbaar, maar ook het registratiemoment. Het is immers twijfelachtig of dit moment, 31 december, voor iedere nationale vakbondsorganisatie hetzelfde is. Het registratiemoment in het vierde kwartaal van elk jaar, met andere woorden het ledengemiddelde van de laatste dertien weken - het aantal weken in een kwartaal - van het kalenderjaar bepalen is wel een alternatief. Toch is ook hier enige voorzichtigheid geboden. Specifieke wervingscampagnes, maar vooral het betalen van achterstallige bijdragen doen het ledental kunstmatig stijgen.

Welke methode, het jaargemiddelde of een momentopname zoals het vierde kwartaalcijfer, verdient de voorkeur? Pasture en Mampuy's antwoorden dat: "*In principe momentopnamen beter de potentiële 'reikwijdte' of 'invloedsfeer' aan[geven] van een organisatie. Gemiddelde ledenaantallen daarentegen geven juist aan wat de permanente (financiële) ledensterkte is. (...) Overigens zijn gemiddelden normaliter een stuk stabielere dan momentopnamen, die in de loop van een jaar sterk kunnen verschillen*"⁽¹⁵⁾. Voor wat de periode na 1945 betreft baseerden de auteurs zich dan ook op de gemiddelde ledencijfers. Vermits zij niet over de gemiddelde ACV-ledenaantallen beschikten, gebruikten ze uit praktische overwegingen ledencijfers als momentopnamen voor 1945.

In tegenstelling tot Pasture en Mampuy's kunnen we voor ons onderzoek wel jaargemiddelden berekenen. Ons uitgangspunt is de nationale vakbondsorganisatie. Idealiter bekomen we het jaargemiddelde door het jaarlijks verkochte aantal zegels te delen door 52 (weken). Als we de hoeveelheid verkochte zegels niet kunnen achterhalen, zijn er - althans als deze betrekking hebben op de betalende leden - de week-, maand- of kwartaalcijfers. Hebben we geen interne bronnen, rapporten en verslagen of andere secundaire bronnen over de nationale vakbondsorganisaties waaruit we direct of indirect het jaargemiddelde kunnen afleiden, dan beroepen we ons op de congresrapporten en -verslagen van de SK. Deze vermelden immers niet alleen de ledencijfers voor het vierde kwartaal, maar ook voor de vorige drie kwartalen. De vraag is: welke waarde kunnen we toekennen aan deze bronnen?

Betrouw- en beschikbaarheid

Het is vrij plausibel te veronderstellen dat interne ledencijfers de geloofwaardigste bron vormen. Secundaire bronnen, zoals ledenstatistieken in congresrapporten en -verslagen, zijn minder betrouwbaar. Zo zijn bijvoorbeeld de ledentabellen in het SK-verslag voor 1919 onvolledig. Bovendien kunnen secundaire bronnen er allerlei redenen toe hebben de ledencijfers positief of negatief te manipuleren met als doel een vals beeld te geven van de 'ware' sterkte van de vakbondsorganisatie tegenover de publieke opinie, het patronaat, andere vakbonden of zelfs de eigen leden⁽¹⁶⁾. Deze opmerking mag echter niet tot verkeerde conclusies leiden: *"Malgré tous les griefs que l'on peut adresser aux chiffres publiés par les syndicats, les interprétations que l'on peut en faire, ne sont, à notre avis, nullement erronées"*⁽¹⁷⁾. Ten slotte resten er de ledenaantallen gepubliceerd door derden. Deze beroepen zich in principe op de eerste twee bronnen, maar hebben het potentieel tot controle. De mate van betrouwbaarheid van een bron is één zaak, de beschikbaarheid ervan een andere.

Interne ledencijfers zijn uiterst moeilijk te achterhalen. Ook de congresrapporten en -verslagen van de nationale centrales zijn niet altijd bewaard gebleven. Indien ze wel beschikbaar zijn, geven ze soms het ledenaantal helemaal niet of op een indirecte manier prijs. De toegankelijkheid vergroot echter wanneer we de congresrapporten en -verslagen van de confederatie, hier de SK, in beschouwing nemen, maar daarmee verlaten we evenwel ons uitgangspunt van analyse (cf. supra). Andere bronnen, die in principe de eerder geciteerde bronnen gebruiken, zijn het vakblad van de SK, *De Belgische Vakbeweging*, de respectievelijke ledenbladen van verschillende nationale centrales en het *Arbeidsblad* van het ministerie van Arbeid. Als we nu de evolutie van de ledencijfers in kaart willen brengen, moeten we eerst het verband met de structurele ontwikkeling van de socialistische vakbeweging leggen.

De structurele ontwikkeling van de socialistische vakbeweging

Centralisatie en concentratie

Hoewel de SK, opgericht in 1898 in de schoot van de Belgische Werkliedenpartij (BWP), onder meer de bedoeling had de syndicale centralisering aan te moedigen, blijft het wachten tot na 1907 vooraleer de eerste daadwerkelijke aanzetten daartoe gebeuren.

Daarvóór was het samenbrengen van de afzonderlijke vakbonden in federaties een eerste stap in het unificatieproces van de vakbondsstructuren. Ontoereikend weliswaar⁽¹⁸⁾. Vandervelde licht toe: *"C'était un premier pas, une étape nécessaire, dans le sens de la concentration syndicale. Mais ces liens fédératifs restaient assez lâches. On était loin encore du syndicalisme centralisé, du système des Centrales syndicales, qui était en train de faire ses preuves en Allemag-*

neⁿ⁽¹⁹⁾. Naar het Duitse voorbeeld was de syndicale centralisatie de logische volgende stap in het unificatieproces. Vooral de linkervleugel binnen de socialistische vakbeweging stimuleerde deze tendens om op die manier een tegengewicht tegen het opportunisme en het parlementarisme in de BWP te vormen.

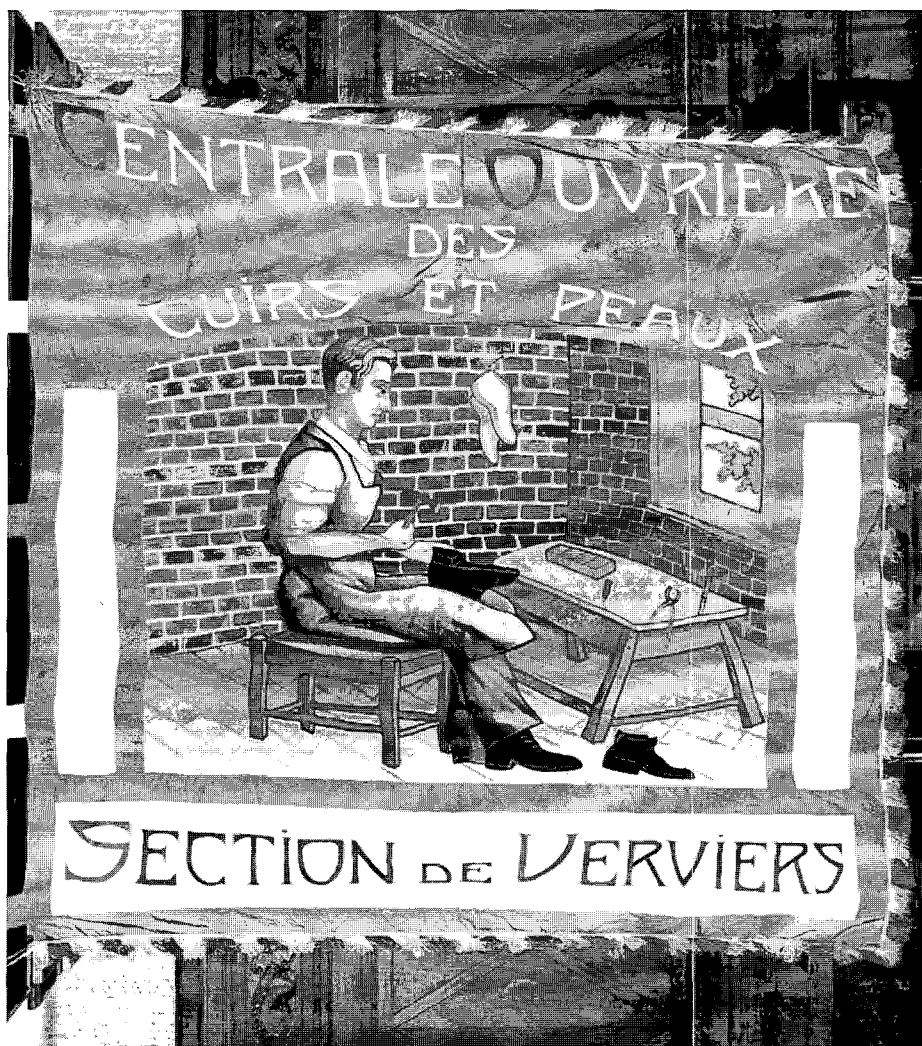
Aan de vooravond van de eerste wereldbrand wijzigde de SK haar statuten waarbij ze in het vervolg nog enkel nationale centrales en federaties aanvaardde. Door in 1919 een administratieve reorganisatie door te voeren, versterkte ze haar autoriteit. Voortaan kon ze ook rekenen op een grotere bijdrage van de nationale vakbondsorganisaties en de mogelijkheid om nationale propagandisten aan te stellen. De linkerszijde in de SK had ondertussen haar reserves tegenover het parlementarisme opgeheven en pleitte binnen de BWP telkens weer voor regeringsdeelname.

Tabel 1 – Indicatoren van de structurele ontwikkeling bij de SK / BVV, 1914-1937

	Aantal (nationale) federaties / centrales						
	1914	1919	1920	1925	1930	1935	1937
<= 100	10	1	1	1	2	2	1
101-1.000	15	3	6	2	2	2	2
1.001-2.500	8	6	4	3	1	1	2
2.501-5.000	7	1	2	4	4	4	3
5.001-10.000	3	5	8	7	5	3	4
10.001-25.000	2	5	2	5	5	5	5
25.001-50.000	1	2	2	0	0	2	3
50.001-100.000	0	2	2	4	5	2	1
> 100.001	0	2	3	1	0	2	2
Totaal	46	27	30	27	24	23	23

	Aandeel lidmaatschap (%)					
	1919	1920	1925	1930	1935	1937
<= 100	0,01	0,01	0,01	0,02	0,04	0,02
101-1.000	0,40	0,54	0,31	0,33	0,22	0,09
1.001-2.500	1,64	0,87	0,81	0,27	0,30	0,79
2.501-5.000	0,78	0,76	2,42	3,01	2,98	2,32
5.001-10.000	5,97	9,34	9,42	6,88	3,82	4,97
10.001-25.000	13,81	3,28	16,17	16,79	13,45	14,23
25.001-50.000	14,45	7,64	0,00	0,00	13,22	22,25
50.001-100.000	22,88	21,99	50,64	72,71	43,85	11,84
> 100.001	40,05	55,58	20,21	0,00	22,12	43,51
Totaal	99,99	100,01	99,99	100,01	100	100,02

Bron: congresverslagen van de SK (1919-36) en het BVV (1937). Registratiebasis- en moment: vierde kwartaalbijdrage (uitgezonderd 1919: tweede kwartaalbijdrage). Eigen berekening

Vlag van de Centrale der Leder- en Vellenbewerkeren van Verviers, ongedateerd

De centralisatiebeweging, die zich na de Eerste Wereldoorlog voltrok, ging gepaard met een fusiegolf tussen de verschillende centrales en resterende federaties (tabel 1, p. 15) en markeerde de overgang van de loutere beroepsvakbonden naar ware industrievakbonden. De SK spoorde daarbij haar nationale centrales sterk aan: *"We hopen dat men dat toch eindelijk zal begrijpen dat het stelsel dat bestaat in de groepeerings, in de vereeniging aller bestanddeelen die iets gemeens hebben oneindig hooger staat dan het stelsel van het verleden (...) verouderd uit hoofde der hervormingen die in alle domeinen plaats vonden"*⁽²⁰⁾.

Fusies

De eigenlijke tussenoorlogse concentratiegolf startte op 16 maart 1919 in de kledingenijverheid. Op die datum beslisten de Pels- en Witgoedwerkers, alsook de groep der Ververs-Ontvlekkers van Brussel, tot de oprichting van de Centrale der Kleeding. De Schoen- en Lederbewerders, de latere Centrale der Ledernijverheid, traden niet toe omdat ze 'juist in een zeer moeilijk oogenblik' verkeerden. De Kleermakers-Snijders stelden hun toetreding tot de Centrale der Kleeding eventjes uit tot 29 augustus. Verder namen ook de Hoedenmakers een afwachterende houding aan, maar sloten zich uiteindelijk op één december 1920 bij de Centrale der Kleeding aan⁽²¹⁾. Ook de Federatie van Handschoenwerkers hield nog even de boot af, maar vormde zich wel om tot een centrale op 8 april 1919. Ook de mijnwerkers waren niet langer gegroepeerd in een federatie: op één maart 1919 was de Centrale van Mijnwerkers een feit, maar de regionale afdelingen, geconcentreerd rond de mijnbekkens, behielden een ruime autonomie. Met de oprichting van de Algemeenen Diamantbewerdersbond op 24 en 25 mei 1919 was er ook een nationale organisatie in de diamantnijverheid.

De Centrale van Bouw vormde met de Centrale van Hout de Centrale van Bouw en Hout op 1 januari 1920. Een jaar later fusioneerde de Centrale der Fabrieksarbeiders met de Centrale van Bouw en Hout en vormde daarmee de AC van de SK. De Nationale Federatie der Kasseiers of Stratenmakers sloot zich pas op 1 januari 1936 aan bij de AC. De Federatie der Bedienden nam in 1920 een meer gecentraliseerde structuur aan en vormde zich om tot de Centrale der Bedienden. In 1921 sloot de Centrale der Landarbeiders zich aan bij de Centrale der Voeding die haar naam veranderde in Centrale der Voedings- en Landbouwarbeiders. De Centrale der Handschoennijverheid sloot zich op 1 juli 1921 aan bij de Centrale der Ledernijverheid.

Hoewel de oprichting in 1922 van de Intersyndikale der Openbare Diensten geen samengaan van de verschillende vakbonden in de overheidssector betekende, stond deze nieuwe organisatie in voor de 'studie en samenordering' van de vakbonden binnen deze sector. Dit initiatief leidde tot concrete resultaten op 1 januari 1926, toen het Nationaal Syndikaat van het Departement van Financiën en het Nationaal Syndikaat der Openbare Werken zich bij de Centrale der Openbare Diensten aansloten.

In 1923 smolten de Centrale der Steendrukkers en de Centrale der Boekdrukkers samen tot de Centrale der Belgische Boekbewerders. Eveneens in 1923 besliste de Onafhankelijke Vakbond van het Onderwyzend Personeel in Antwerpen de nationale

Centrale van het Onderwijzend Personeel te versterken.

De centralisatie binnen de Centrale van Textielarbeiders kreeg in 1924 een nieuwe impuls toen de Socialistische Textielcentrale van België, zetelend te Gent, en de Textielfederatie van Verviers beslisten om tot een 'volledige samentrekking' over te gaan. Binnen de textielnijverheid is er pas van een echte centrale sprake in 1935.

De op 6 september 1925 opgerichte Nationale Federatie der Glasbewerkeren slaagde erin om verschillende organisaties te doen samengaan. Na een centralisatie sloten ze zich officieel aan bij de AC op 1 januari 1929. De Centrale van het Hotelpersoneel, in feite een beroepsvakbond, voegde zich op 24 oktober 1929 bij de Centrale der Voeding.

De fusies gingen dikwijls gepaard met meningsverschillen tussen de verschillende vakbonden over de afbakening van hun syndicale grenzen. De SK omschreef deze geschillen als: *"Misschien wel een der moeilijkste welke zich in de vakorganisatie voordoen, niet alleen in ons land, maar in al de landen des werelds"*⁽²²⁾. Derhalve is er in de verslagen van de SK telkens ruime aandacht voor deze materie. Regelmatig moest ze tussenkomen, maar haar optreden was vrij gering wegens de statutaire beperkingen. Daar kwam echter verandering in toen de SK in 1937 haar naam veranderde in Belgisch Vakverbond (BVV) en enkele statutaire hervormingen doorvoerde waardoor ook de band met de BWP losser werd. Evenwel was de centralisatiedrang reeds begin jaren '30 quasi stilgevallen. De meeste centrales bleven argwaan koesteren tegenover de centralisatiepogingen van het BVV.

Aansluitingen

Vooral in de turbulente jaren na de Eerste Wereldoorlog sloten zich verschillende nationale vakbonden aan: de Centrale der Landarbeiders, opgericht door de SK op 13 juli 1919; de Nationale Federatie der Typografen, de oudste vakbond van België; de Nationale Federatie der Tramagenten, in 1922 omgevormd tot een centrale; en het Syndikaat der Burgerlijke Werklieden van het ministerie van Oorlog in 1919; de Federatie van het Tooneelvak, de Spoorweglui van de 'Nord Belge' en het Nationaal Syndikaat der Openbare Werken in 1920; het Nationaal Syndikaat van het Personeel van het ministerie van Openbare Werken en het Nationaal Syndikaat van het Personeel van het ministerie van Geldwezen in 1922. In de jaren '30 volgen er nog twee aansluitingen: de Vereeniging van Koopvaardijofficiëren in 1930 en, na het eerder mislukken van de Centrale van Landarbeiders, de opnieuw opgerichte Centrale van het Personeel der Landbouwwuitbatingen in 1937.

Dat de fusie- en aansluitingsgolf vooral begin jaren '20 valt is blijkbaar geen toeval. Een zelfde concentratie- en aansluitingsbeweging gebeurde toen ook in Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Zweden, aldus Visser en Waddington. De auteurs grijpen terug naar de erkenning van de vakbeweging, de uitbreiding van het sociaal overleg en 'specific periods of economic long cycles' om dit fenomeen te verklaren. Hoewel dit

natuurlijk uitvoeriger en gefundeerder onderzoek vereist, nemen we aan dat een gelijkaardige verklaring ook voor de Belgische context opgaat.

Propagandavoering, ledenwerving en -behoud

De fusie- en aansluitingsbeweging leidde niet altijd tot de gewenste resultaten en schiep bovendien nieuwe problemen. De centralisatie in de kledingnijverheid bijvoorbeeld leidde tot ledenverlies in de jaren 1922-24 omdat men, zo opperde Paul Van Maldere, "(...) *de propaganda heeft willen organiseren en de werking der vakorganisatie regelen volgens een te eenvorming plan en methodes die niet aan te passen zijn aan den geestestoestand aller arbeiders der kleding*"⁽²³⁾. Het spreekt evenwel voor zich dat er door schaafeffecten meer (financiële) middelen vrijkwamen om propaganda te voeren. Een ondersteunende rol in de propagandavoering speelden de gewestelijke verbonden, daarin bijgestaan door de SK via het in 1923 opgerichte Geméngd propagandakomitee. Vanaf 1936 vervulde het Propagandafonds een gelijkaardige functie als dit in 1933 opgedoekte comité.

Klassieke wervingsmiddelen zijn de propaganda via woord en pers, de ledenbladen aan 'onvereenigden', vlugschriften, plakbrieven, manifesten en studiedagen, tentoonstellingen en propagandafilms. Sommige centrales, zoals de CMB, gaven daarenboven premies in natura - zoals sigaretten- en tabaksdozen - voor het ronselen van nieuwe leden. Succesvolle propagandisten zagen hun naam bovendien in het ledenblad, i.c. *De Metaalbewerker*, prijken. De 'meest afdoende en vruchtbaarste methode' echter om leden te winnen én te behouden was het huisbezoek.

De Vlaamse afdelingen van de AC bijvoorbeeld haalden via een bode de ledenbijdragen aan huis op. Volgens verslaggever Paul Fassin verklaart net deze methode waarom het ledenaantal voor Vlaanderen in 1922 zich alleen maar stabiliseert, terwijl het dalende ledental in Wallonië geen toeval is, vermits de leden er hun bijdrage in het volkshuis of aan de 'sektionaris' in de fabriek of het werkhuis betalen. Deze tactiek van ledenwerving toont de invloed van het ACV op de Vlaamse afdelingen van de AC en bij uitbreiding, de SK. Reeds voor de Eerste Wereldoorlog rekruteerde het ACV zijn leden niet alleen in de werkplaats, maar ook "(...) *in the home, where they could reach the family as a unit*"⁽²⁴⁾. In het *Vade-Mecum voor het thuisbezoek*, een bijzonder nummer van het *Inlichtings- en documentatieblad*, ziet ook de AC het belang daarvan in: "*De huisvrouw is zoowel belanghebbend als de werkmán, want zij is de huishoudelijke Minister van Financies, zij heeft een groote invloed op de geestesgesteldheid en op de daden van haar man, en vooral omdat zij meestal beïnvloed [sic] wordt door buitenstaanders, de handelaar en de priester*"⁽²⁵⁾. Wellicht kunnen we deze hypothese naar voren schuiven: hoe meer de SK zich geconfronteerd zag met zogenaamde 'alimentaire' vakbondsleden, hoe groter het belang van het (herhaalde) huisbezoek.

Een eerste vereiste om de doeltreffendheid van propaganda na te gaan is het inwinnen van informatie daaromtrent en daarna het opstellen van statistieken. De SK kon het

syndicale belang ervan niet genoeg benadrukken. Herhaaldelijk liet ze dan ook weten de schaarse gedetailleerde cijfergegevens een jammerlijke zaak te vinden. Vooral vrouwen, jongeren en 'vreemde' arbeidskrachten bleken moeilijker te rekruteren en in perifere economische gebieden zoals Limburg en Luxemburg ging het moeizaam. Niet alleen het werven van nieuwe leden bracht problemen met zich, maar ook het behoud ervan. Naast de onderlinge wedijver in eigen rangen en de concurrentie van liberale en neutrale vakbonden, had de SK vooral met het ACV af te rekenen. Ook ter linkerzijde van de SK was er een rivaliteit die de CMB er in 1925 toe noopte communistische cellenbouwers uit te sluiten. Vooral het grote ledenverloop, tekenend na 1921, baarde de SK kopzorgen: *"Iedereen weet (...) dat wij nog heel wat talrijker zouden zijn indien wij al de nieuwe leden hadden kunnen behouden"*⁽²⁶⁾. Tot welke proporties dit ledenverloop kon leiden, illustreert de Centrale van Transportarbeiders (CTB): terwijl er in de periode 1919-1929, 77.878 nieuwe leden toetreden, treden er 68.146 leden uit. Van Maldere verklaart dit falen door de verschillen in 'syndicaal bewustzijn' *"(...) tusschen een arbeider die oprecht gehecht is aan de beginselen van het syndikalisme en die in de vakorganisatie het middel ziet zich los te maken van het voogdijchap van het patronaat, en een ander arbeider die het zich voorstelt als een vaag denkbeeld van onderlingen bijstand (...)"*⁽²⁷⁾. Deze kritiek op het 'alimentair' syndicalisme doet denken aan hedendaagse commentaren op vakbondsimmobilisme in tijden van reële en vermeende mondialisering.

Reconstructie en analyse van de ledencijfers

De vierde kwartaalbijdrage als registratiemoment en -basis

Slechts van twee centrales, de AC en de CMB, kunnen we een volledige alternatieve cijferreeks voor het vierde kwartaal reconstrueren (bijlage 2, tabel 7, p. 29). Voor vijf andere centrales (de diamantbewerkers, de textielarbeiders, de mijnwerkers, de openbare diensten en de CTB) kunnen we dit slechts fragmentarisch. De betaling van achterstallige bijdragen van de AC aan de SK verklaart het opmerkelijke verschil voor 1921 tussen het SK-cijfer (153.520) en het ledenaantal dat we terugvinden bij de AC zelf (106.694). We merken deze anomalie ook bij de CMB: terwijl er 128.656 leden zijn ingeschreven, blijken er, op basis van 520.898 verkochte zegels, 130.224 betalende leden te zijn in december 1922. We beperken ons tot deze voorbeelden omdat ze exemplarisch zijn om andermaal aan te tonen dat de gemiddelde ledencijfers een solidere basis vormen om de ledenevolutie te beschrijven.

Jaargemiddelden

Een eerste manier om de jaargemiddelden na te gaan, is het berekenen van de jaargemiddelden uit de SK-verslagen op basis van de vier kwartaalbijdragen (tabel 2, p. 21). We noemen de bekomen cijferreeks een 'referentiereeks' omdat ze uitermate geschikt is om later de geldigheid van onze reconstructie te toetsen.

Het vergelijken van de SK-verslagen met de verslagen van de centrales (of daarmee gelijkgestelde bronnen) brengt een aantal aberraties aan het licht. De cijferreeksen met betrekking tot het aantal 'ingeschreven' leden zijn inderdaad niet homogeen. Hoewel het gros van de centrales het aantal in december 'ingeschreven' leden aan de SK opgeven, constateren we dat, bijvoorbeeld voor de CMB, de jaren 1924 en 1925 betrekking hebben op het vierde kwartaal en de jaren 1927, 1928, 1929, 1931 en 1934 op het jaargemiddelde. Dit is een bijkomend argument om de cijferreeks op basis van de 'ingeschreven' leden te laten vallen. Doch ook aan de waarde van de ledenaantallen voor het vierde kwartaal in de SK-verslagen valt soms te twijfelen. Voor diverse centrales gaat het vrijwel telkens om dezelfde ledenaantallen voor de vier kwartalen. Wellicht gaat het ook om een vast bedrag dat een aantal centrales betaalden aan de SK of om een jaargemiddelde netjes verspreid over de vier kwartalen. De ledencijfers voor het vierde kwartaal hebben met andere woorden niet altijd effectief betrekking op dit kwartaal.

Daarmee rekening houdend én op basis van methodologische inzichten is het dus meer verantwoord ons opnieuw op de verslagen van de centrales zelf te beroepen (bijlage 2, tabel 8, p. 30 en bijlage 3, p. 31). Niettemin halen we voor een aantal centrales de ontbrekende jaargemiddelden uit de SK-verslagen. Voor de periode 1920-37 kunnen we gemiddeld 36,56% van de ledenaantallen niet vervangen door cijfers uit de verslagen van de centrales zelf. We bekomen dit gemiddelde als volgt. Indien we het jaargemiddelde van een bepaalde centrale niet in haar verslag terugvinden, nemen we dit uit het SK-verslag. De som van de jaargemiddelden van alle centrales, gebaseerd op het SK-verslag, delen we door het totale jaargemiddelde. De bron voor dit laatste getal is uiteraard ook het SK-verslag. Zo bekomen we per jaar het percentage leden dat we niet kunnen vervangen. Van de inverse hiervan, of het percentage leden per jaar gehaald uit de verslagen van centrales, biedt tabel 2 een overzicht.

Tabel 2 - Aandeel ledencijfers uit centrales (%) en jaargemiddelde uit SK-verslagen, 1920-37

1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
45,54 (668.856)	59,48 (661.776)	61,20 (591.798)	63,69 (558.988)	51,54 (545.731)	57,74 (519.468)	57,74 (514.906)	70,74 (512.424)	72,98 (491.711)
1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
73,90 (498.305)	85,70 (502.355)	78,85 (516.517)	50,81 (555.839)	63,35 (596.764)	63,83 (571.756)	63,86 (537.879)	76,43 (527.790)	54,58 (546.470)

Bron: bijlage 3 en 4; SK-congresverslagen (1921-37) en BVV-congresverslag (1938).

Eigen berekening. Gemiddelde: 64,44% (551.074)

Voor de periode 1920-37 slagen we er dus in om gemiddeld bijna twee derde van onze nieuwe cijferreeks samen te stellen uit de jaargemiddelden uit de verslagen van de centrales zelf. Met uitzondering van 1920 (46 %) maken deze gemiddelden steeds de

PROPAGANDA CENTRALE DER B.W.P.

1937, verspreid

SPREKEND VERBODEN

Intip per C. JEAN D'ALMEIDA

*In oktober 1937 zette de BWP een wervingscampagne
voor 100.000 nieuwe leden op touw*

helft of meer uit - met een piek in 1930 (86 %) - van de gereconstrueerde cijferreeks. De nieuwe cijferreeks voor de jaren 1920-37 is aldus primair gebaseerd op de centrales zelf. Welke geldigheid heeft dit cijferwerk nu?

Validiteit van de reconstructie

Aan de hand van het eenvoudig basisconcept 'registratiebasis en -moment' recapituleren we eerst nog even kort onze argumentatie. De cijferreeks op basis van het aantal 'ingeschreven' leden vervalst wegens de eerder frauduleuze registratiebasis en het heterogene karakter van het registratiemoment. Hoewel we het vierde kwartaal als registratiebasis van de cijfers niet in twijfel trekken, plaatsen we vraagtekens bij de opportuniteit van het registratiemoment. Zaken zoals achterstallige bijdragen van de nationale vakbondsorganisaties aan de SK, vertekenen de ledenaantallen. Resteren ons nog de jaargemiddelden die qua basis en moment van registratie geen problemen opleveren. Eén reeks, de referentiereeks, baseert zich uitsluitend op de SK-verslagen (tabel 2). Onze uiteindelijke reconstructie maakt hiervan gebruik, maar steunt voornamelijk op de verslagen van de centrales zelf. We geven de voorkeur aan deze laatste reeks omdat de nationale vakbondsorganisaties nu eenmaal de spil zijn van de vakbondsorganisatie.

In de periode 1920-37 ligt de nieuwe cijferreeks gemiddeld 5,11% onder de reeks gebaseerd op de 'ingeschreven leden'. Tussen deze laatste reeks en onze reconstructie ligt het grootste verschil in 1920 (7,44 %) en het kleinste in 1934 (1,46 %). De reeks op basis van het vierde kwartaal ligt 4,52% lager en de ledenaantallen gebaseerd op de jaargemiddelden 5,50%. Wat brengt dit cijferfetisjisme ons nu bij? Primo, het bekrachtigt de hypothese dat niet alle vakbondsorganisaties hun 'passieve' leden raamden. Aan gezien we eerder schattingen tot 10% in de verslagen van de centrales aantreffen, zou het verschil tussen de reeks op basis van de 'ingeschreven leden' en de andere cijferreeksen hoger moeten zijn om de stelling te bevestigen dat alle centrales een afgesproken percentage hanteerden. De nationale vakbondsorganisaties schatten met andere woorden gemiddeld het aantal passieve leden minimaal op 4,52% en maximaal op 5,50%. Onze reconstructie bevindt zich daartussen. Secundo, niet toevallig toont de reeks op basis van het vierde kwartaal het kleinste verschil met de reeks op basis van de 'ingeschreven leden'. We schatten namelijk al eerder in dat de vierde kwartaalcijfers incidentele uitschuivers vertonen. Tertio, de verschillen tussen de absolute waarden van onze reconstructie en de referentiereeks zijn miniem. Overigens is er geen enkele aanwijzing dat de absolute verschillen verband houden met het (wisselend) percentage leden dat we terugvinden in de verslagen van de centrales zelf. Wel hebben de jaargemiddelden uit de verslagen van de centrales de neiging hoger te liggen dan de jaargemiddelden uit de SK-verslagen. Tot slot wijkt onze reconstructie voor de periode 1920-37 trendmatig niet noemenswaardig af van de andere reeksen (tabel 3).

Tabel 3 - Correlatie tussen verschillende cijferreeksen

	'Inge- schreven'	Vierde kwartaal	Vander- velde	Bondas	Neuville	Refe- rentie	Recon- structie
'Ingeschreven'	1,00						
Vierde kwartaal	0,98	1,00					
Vandervelde	1,00	0,98	1,00				
Bondas	0,95	0,98	0,97	1,00			
Neuville	0,96	0,97	0,96	0,96	1,00		
Referentie	0,98	0,98	0,99	0,97	0,98	1,00	
Reconstructie	0,98	0,98	1,00	0,96	0,98	0,99	1,00

Bron: tabel 2, 5 en 6. Eigen berekening

Drie afwijkende jaren

Er blijven nog twee problemen. Ten eerste zou een jaargemiddelde van 1919 een totaal vertekend beeld geven van de reële machtspositie van de socialistische vakbeweging. Ook verhinderde de onmiddellijke nasleep van de oorlog de uitbouw van een gedegen ledenadministratie. Het SK-verslag voor 1919 biedt geen soelaas: het vermeldt slechts de ledenaantallen voor het vierde kwartaal. We opteren evenwel voor deze laatste cijfers, maar brengen een aantal 'correcties' aan (tabel 4). Voor de diamantbewerker, de CMB en de Centrale der Openbare diensten kunnen we immers de ledencijfers voor het vierde kwartaal opdiepen uit de verslagen van deze centrales (of daarmee gelijkgestelde bronnen).

Ten tweede moeten we bij gebrek aan bronnen ook afzien van de hierboven beschreven methode voor de jaren 1938 en 1939. We nemen de cijfers van Bondas over (bijlage 1, p. 28)⁽²⁸⁾. Maar voor we de globale ledenevolutie beschrijven, focussen we nog even op enkele frappante ontwikkelingen binnen een aantal centrales.

Tabel 4 - 'Correcties' voor enkele centrales in 1919

Centrale	Leden- aantal	Bron	Opmerking
Diamant	12.846	De diamantbewerker, nr. 24-27, 29-33 (1919), nr. 34 (1920).	Eigen berekening. Het vierde kwartaalgemiddelde $((12.700 + 12.746 + 12.810 + 12.985 + 12.956 + 12.948 + 12.989 + 12.982 + 12.958 + 12.764 + 12.712 + 12.705 + 12.740 \text{ leden}) / 13 \text{ weken})$ geeft 12.846 betalende leden. Zowel het 'meegedeelde' ledenaantal, als het ledencijfer voor het vierde kwartaal in het SK-verslag hebben betrekking op 3 januari 1920.
CMB	97.431	CMB, Verslag (1922).	Eigen berekening. Het vierde kwartaalgemiddelde $((400.464 + 398.382 + 467.756 \text{ zegels}) / 13 \text{ weken})$ geeft 97.431 betalende leden.
Openbare Dienst	10.981	De Belgische vakbeweging, 16, 31 jul. 1926.	

Evolutie van de ledenaantallen

Interne verhoudingen

Wat onmiddellijk in het oog springt is het slinkende aandeel van de Centrale der Mijnwerkers. Zij verliest meer dan de helft, zo'n 14%, van haar aandeel in het totale ledenaantal in de periode 1919-37. Ook het Nationaal Syndikaat der Spoor, PTT, Zee- en Luchtvaartwezen (S.P.T.T.Z.L.) vertoont, enkele bokkensprongen daargelaten, een neerwaartse trend: het aandeel krimpt van bijna 14% naar minder dan 8% in 1937. Een vrij grote stabiliteit vertoont de CMB: het aandeel schommelt rond één vijfde van het globale ledencijfer. De Centrale der Textielbewerders daarentegen heeft een wisselend verloop: een snelle opmars tot 1931, maar een dalend aandeel erna. Onder andere als gevolg van haar structurele ontwikkeling kent de AC een stijgend aandeel: in 1937 bedraagt dit meer dan één vijfde. Wellicht stijgt het aandeel van het Algemeen Bediendensyndicaat het spectaculairst: zowaar een verdubbeling in de periode 1930-37. Toch blijft de sector 'arbeiders' gedurende het interbellum steeds 80 tot 85% van de SK uitmaken. Het aandeel van de sector 'overheidspersoneel' daarentegen boet in ten voordele van de bediendensector. We geven tot slot nog een kort overzicht van de algemene ledenontwikkeling (tabel 5).

Tabel 5 - Ledencijfers en groeivoeten van de socialistische vakbeweging, 1919-40 (basisjaar 1929)

1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
565.913 (112,20)	664.957 (131,83)	663.961 (131,63)	589.352 (116,84)	555.580 (110,15)	546.731 (108,39)	519.478 (102,99)	521.380 (103,37)
1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
502.946 (99,71)	496.169 (98,37)	504.400 (100)	508.766 (100,87)	530.224 (105,12)	568.465 (112,70)	601.229 (119,20)	571.587 (113,32)
1935	1936	1937	1938	1939	1940		
537.097 (106,48)	532.120 (105,50)	545.419 (108,13)	581.951 (115,37)	546.224 (108,29)	?		

Bron: 1919-37: tabel 4 en bijlage 4; 1938-39: bijlage 1. Eigen berekening. Gemiddelde: 554.950

Globaal

In de woelige periode onmiddellijk na de 'Grote Oorlog' kent de socialistische vakbeweging een buitengewone opmars. Niet toevallig is de discrepantie tussen het aantal 'ingeschreven' leden en de 'aanbetalende' leden het grootst in 1919 en verkleint dit

verschil naderhand. Bij de Centrale van Voeding, bijvoorbeeld, daalt het aantal ingeschreven leden van 10.457 in 1919 tot 9.219 in 1920. Niettemin stijgt het ledencijfer op basis van de aanbetalende leden. Een verklaring voor het dalende aantal ingeschreven leden schrijft de Centrale van Voeding toe aan *"(...) het feit dat tal van werklieden tot de vakorganisatie waren toegetroten zonder veel te weten welke de daaraan voor hen verbonden verplichtingen zijn"*⁽²⁹⁾. De ledenaanwas bereikt zijn toppunt in de jaren 1920 en 1921. Gedurende de periode 1922-28 daalt het ledental fors. 1929 is het scharnierjaar: voor het eerst stijgt het ledenaantal opnieuw. In de jaren '30 houdt deze evolutie aan met een hoogtepunt in 1933; het bereikte niveau van 1920 wordt echter niet meer gehaald.

Hoewel we ons tot een louter descriptief overzicht van de evolutie van de socialistische ledenontwikkeling beperken, kunnen we niet omheen het vaak aangehaalde citaat van Vanthemische dat *"(...) de vakbonden groeiden omdat de arbeiders tot de werkloosheidskas toetraden, en niet omgekeerd"*⁽³⁰⁾. De AC is zich bewust van de keerzijde van de medaille: *"Wij moeten ons (...) geen illusies maken en er wel rekening mee houden dat, als de crisis een einde zal nemen, wij het ledental niet zullen behouden, omdat onder de duizenden die ons zijn toegestroomd, er toch nog een groot deel zijn die alleen komen om zich te verzekeren tegen de risico's van de werkloosheid"*⁽³¹⁾. Na 1933 dalen de ledencijfers opnieuw: de aanhoudende economische crisis noodzaakte de regering tot stringenter maatregelen in de werkloosheidsverzekering. De succesvolle stakingen in 1936 vertalen zich in een ledenwinst in 1937. Het BWP-congres van oktober 1937 besliste om een wervingscampagne voor 100.000 nieuwe leden op touw te zetten - de nakende verplichting van de werkloosheidsverzekering werkte inspirerend. Gezien de ledenwinst in 1938 was deze campagne succesvol, al speelde de economische heropleving natuurlijk ook een rol. De nakende oorlogsdreiging verhinderde een verdere ledengroei in 1939.

Besluit

We zijn deze bijdrage begonnen met het benadrukken van de belabberde staat van de politieke statistiek in België. Kennelijk is dat niets nieuws onder de zon, want al in 1935 schreef Jan Decock - de titel *De erbarmelijke toestand der statistieken in België* spreekt voor zich - dat *"Onbetwistbaar (...) zich in onze statistiekdiensten ten spoedigste een volledige omwerking en herinrichting op[dringt]"*⁽³²⁾. Een schoolvoorbeeld daarvan zijn de ontoereikende publicaties omtrent de ledencijfers van de socialistische vakbeweging in het interbellum, die zich ten eerste kenmerken door een vrij geringe toegankelijkheid. De publicaties van Bondas en Neuville dateren namelijk reeds van respectievelijk 1948 en 1959. Ten tweede kunnen we de bestaande ledenreeksen als ronduit verwarrend bestempelen. Niet iedereen kent en maakt het verschil tussen actieve en passieve vakbondsleden op de arbeidsmarkt. Ten derde vertonen sommige ledenreeksen, zoals deze van Bondas, een vooraanstaand vakbondsman, niet toevallig een dubieus karakter.

Enig opportunisme gluurde hier wellicht om het hoekje. Tenslotte werkt het gebrek aan homogeniteit van deze ledenreeksen de onbetrouwbaarheid ervan in de hand. Dezelfde kritische bedenkingen gaan ook op voor de ledencijfers die de SK bekendmaakt. Vooral de ledenaantallen gebaseerd op de mededelingen van de centrales typeren zich door een zeker opportunisme. Het onderscheid tussen de passieve en actieve vakbondsleden is er cruciaal. Teneinde deze passieve vakbondsleden in te schatten, voerden sommige centrales het ledenaantal met een tiende op. Deze praktijk was geen structurele kunstgreep, maar ze vergemakkelijkte eerder de toepassing van de latere correctiecoëfficiënt (of nam scrupules weg). Dit is een belangrijke vaststelling aangezien het ABVV, net zoals de andere representatieve vakbonden, deze aanzienlijke 'correctiecoëfficiënt' - ongeveer 15% - tot op heden stelselmatig blijft toepassen. Tot slot zijn de ledencijfers op basis van het vierde kwartaal geschikter dan de ledenaantallen op basis van de mededelingen, maar (vooral) de betaling van achterstallige bijdragen op het einde van het jaar betekent telkens een artificiële toename van het ledental.

We berekenden een alternatieve cijferreeks die gemiddeld voor zowat twee derden samengesteld is uit ledencijfers afkomstig uit de verslagen van centrales. De structurele ontwikkeling van de socialistische vakbeweging maakte het immers opportuun om de nationale vakbondsorganisatie als eenheid van analyse en observatie te hanteren. Op basis van methodologische beschouwingen becijferden we de jaargemiddelden enkel gebaseerd op de betalende vakbondsleden. We zien geen redenen om hard te twijfelen aan de validiteit van de reconstructie, vermits deze nauwelijks trendmatig verschilt van voorgaande cijferreeksen. Door het feit dat in het interbellum het collectief lidmaatschap nog van kracht was, plaatst onze reconstructie ultima ratio de verhouding tussen de SK en de BWP in een (lichtjes) gewijzigd perspectief. Tenslotte nog dit: uiteraard zijn 'exacte' ledenaantallen niet te achterhalen, maar er is nu minstens enige conceptuele duidelijkheid omtrent de ledencijfers van de socialistische vakbeweging in het interbellum.

Deze bijdrage is een 'bijproduct' van ons doctoraatsonderzoek naar een verklaring voor de omvang en evolutie van de Belgische syndicalisatiegraad.

BIJLAGE 1

Tabel 6 - Aantal socialistische vakbondsleden in verschillende bronnen, 1919-1939

Jaartal	'Ingeschreven'	Vierde kwartaal	Verschil 'ingeschreven' en vierde kwartaal	Vandervelde	Bondas	Neuville
1919	629.736	576.890	52.846	629.736	576.890	563.711
1920	718.410	687.610	30.800	718.410	687.610	718.410
1921	698.084	689.236	8.848	698.340	689.236	698.084
1922	618.871	580.545	38.326	618.871	580.545	618.871
1923	594.998	568.715	26.283	594.998	568.715	594.998
1924	577.885	549.376	28.509	577.885	549.715	577.885
1925	552.094	525.039	27.055	552.094	525.039	552.094
1926	551.860	526.221	25.639	551.860	526.221	551.860
1927	530.575	518.000	12.575	530.575	530.575	530.575
1928	518.658	494.124	24.534	518.638	518.658	518.625
1929	528.380	504.605	23.775	528.380	504.605	534.269
1930	537.379	502.781	34.598	537.379	502.781	537.379
1931	559.910	522.476	37.434	559.910	522.476	559.910
1932	608.579	572.171	36.408	608.579	572.171	608.579
1933	629.532	591.976	37.556	629.532	591.976	629.442
1934	580.074	558.812	21.262	-	580.074	580.074
1935	545.119	538.442	6.677	-	545.119	545.119
1936	573.839	542.519	31.320	-	573.839	570.839
1937	572.224	549.182	23.042	-	546.469	572.224
1938	-	-	-	-	581.951	-
1939	-	-	-	-	546.224	-
Gemiddelde	585.590	557.827	27.763	590.346	562.900	582.260

Bron: kolom 2 en 3: SK-congresverslagen (1921-37) en BVV-congresverslag (1938); kolom 4: E. VANDERVELDE (1936), pp. 250-251; kolom 5: J. BONDAS (1948), p. 413 en p. 467; kolom 6: J. NEUVILLE (1959), p. 152. Annexe 8. Eigen berekeningen. Voor twee jaren vinden we nog andere cijfers terug: 698.384 leden in 1921 volgens C. MERTENS (1925), p. 32 en 457.992 leden in 1930 volgens G. SPITAEELS (1967), p. 32. Het eerste cijfer is wellicht een drukfout en het laatste cijfer slaat op de gewestelijke verbonden

BIJLAGE 2

Tabel 7 - De vierde kwartaalbijdrage bij de AC, de CMB en de SK, 1919-1937

	AC			CMB		
	'31 dec' (SK)	4de Kwartaal (SK)	4de Kwartaal (AC)	'31 dec' (SK)	4de Kwartaal (SK)	4de Kwartaal (CMB)
1919	-	-	-	116.300	107.595	97.431
1920	-	-	-	163.360	141.184	139.057
1921	137.500	153.520	106.694	138.042	129.773	129.369
1922	102.870	85.797	102.870	128.656	113.688	113.511
1923	96.146	92.584	96.146	113.831	113.769	113.831
1924	85.842	84.115	87.424	115.707	115.700	115.707
1925	80.543	80.543	81.580	106.122	106.123	106.122
1926	75.930	74.978	75.783	100.215	104.338	104.369
1927	71.960	71.960	72.103	95.990	99.801	99.801
1928	68.016	72.556	71.178	96.477	96.383	105.315
1929	79.279	76.829	80.964	100.106	103.164	106.791
1930	89.002	83.828	83.688	102.350	96.507	101.904
1931	96.710	91.080	96.803	102.010	101.063	104.076
1932	107.102	110.096	118.607	119.492	111.222	118.513
1933	127.581	124.687	127.581	129.646	114.605	120.546
1934	126.544	122.444	126.544	113.656	108.461	120.536
1935	120.065	125.649	120.004	111.251	110.452	110.035
1936	126.937	124.324	123.505	123.947	109.712	125.139
1937	126.721	122.400	?	116.450	116.527	126.260

Bron: kolom 2, 3, 5 en 6: SK-congresverslagen (1921-37) en BVV-congresverslag (1938); kolom 4: eigen berekeningen op basis van AC, Verslagen (1922-37) en *Inlichtings- en documentatieblad van de Algemeene Centrale*, 71, 9 sept. 1935; kolom 7: eigen berekeningen op basis van CMB, Verslagen (1921-24; 1930-38); *De Belgische vakbeweging*, 7, 28 maart 1925; *De Metaalbewerker*, 23 maart 1926; *De Metaalbewerker*, 24 maart 1927; *De Metaalbewerker*, 25 april 1928 en *De Metaalbewerker*, 26 april 1929

Tabel 8 - Het jaargemiddelde bij de AC, de CMB en de SK, 1919-1940

	1919	1920	1921	1922	1923	1924
AC (SK)	-	-	112.150	98.373	92.584	85.367
AC	-	-	114.598	98.611	92.427	87.290
<i>Verschil</i>	-	-	-2.448	-238	157	-1.923
CMB (SK)	?	135.355	139.014	114.303	106.295	110.360
CMB	50.275	139.413	139.016	114.303	106.295	110.360
<i>Verschil</i>	?	-4.058	-2	0	0	0

	1925	1926	1927	1928	1929	1930
AC (SK)	80.543	74.978	71.960	72.556	75.004	78.753
AC	80.543	75.842	71.737	71.997	77.350	80.637
<i>Verschil</i>	0	-864	223	559	-2.346	-1.884
CMB (SK)	104.972	100.215	96.316	95.056	99.781	97.953
CMB	104.972	100.214	95.990	96.478	100.106	96.843
<i>Verschil</i>	0	1	326	-1.422	-325	1.110

	1931	1932	1933	1934	1935	1936
AC (SK)	86.170	101.788	122.561	119.714	121.094	117.412
AC	89.411	109.963	125.589	121.838	120.740	118.806
<i>Verschil</i>	-3.241	-8.175	-3.028	-2.124	354	-1.394
CMB (SK)	100.586	108.000	116.672	112.470	106.006	107.539
CMB	102.010	111.059	118.572	113.656	107.665	111.055
<i>Verschil</i>	-1.424	-3.059	-1.900	-1.186	-1.659	-3.516

	1937	1938	1939	1940
AC (SK)	120.732	?	?	?
AC	?	?	?	?
<i>Verschil</i>	?	?	?	?
CMB (SK)	116.123	?	?	?
CMB	116.465	117.924	113.636	80.226
<i>Verschil</i>	-342	?	?	?

Bron: eigen berekening op basis van SK-congresverslagen (1921-37), BVV-congresverslag (1938); AC, Verslagen (1922-37); CMB, Verslagen (1920-39); J. BONDAS (1947), p. 164. Bondas' cijferreeks voor de CMB is wel degelijk betrouwbaar, cf. J. FRANSEN (1990), p. 243

BIJLAGE 3

Tabel 9 - Het jaargemiddelde in verschillende centrales

Centrale	Ledencijfers (jaar)	Bron
Boekbewerkers	4.596 (1924); 4.974 (1925); 4.784 (1926); 4.487 (1927); 4.443 (1928); 4.607 (1929); 4.669 (1930); 4.630 (1931); 4.501 (1932); 4.420 (1933); 4.199 (1934); 3.980 (1936); 4.233 (1937); 4.301 (1938).	Le travailleur du livre , 1, 2, fév.-nov. 1924; Le travailleur du livre , 2, 1, jan. 1925 ; Le travailleur du livre , 2, 2, fév. 1925 ; Le travailleur du livre, 4, 4, avr. 1927 ; Le travailleur du livre, 5, 8, aou. 1928 ; Le travailleur du livre, 6, 3, mar. 1929 ; Le travailleur du livre, 7, 5, mai 1930 ; Le travailleur du livre, 8, 8, aou 1931; Le travailleur du livre, 9, 4, avr. 1932 ; Le travailleur du livre, 10, 5, mai 1933 ; Le travailleur du livre. Numéro spécial. Octobre 1935. Centrale der Boekbewerkers, Verslagen (1938-40). Eigen berekening.
Boekbinders	1.987 (1920); 2.519 (1921); 2.756 (1922); 2.935 (1923).	Centrale der Boekbinders, Verslagen (1922-24). Eigen berekening.
Steenbewerkers	22.764 (1923); 23.139 (1924).	Le carrier, 27, aoû. 1925; Centrale der Steenbewerkers, Verslagen (1925).
Onderwijzend Personeel	3.915 (1931).	Centrale Onderwijzend Personeel, Verslag (1932). Eigen berekening.
Textielarbeiders	65.443 (1926); 69.486 (1927); 74.273 (1928); 75.773 (1929); 76.620 (1930); 84.407 (1931); 65.138 (1936); 65.204 (1937); 65.686 (1938).	Centrale der Textielarbeiders, Verslagen (1927-39) en eigen berekening.
Kleeding	4.883 (1922); 4.066 (1923); 2.486 (1929); 2.622 (1930); 2.930 (1931); 3.482 (1932); 4.059 (1933); 3.340 (1934); 3.001 (1935).	De Belgische vakbeweging, 25, 6 dec. 1924; Centrale der Kleeding, Verslagen (1932); Arbeidsblad november (1934); De Belgische vakbeweging, 9, 20 sep. 1936 en eigen berekening.
Lederbewerkers	8.839 (1922); 8.621 (1923); 8.588 (1924); 8.944 (1928); 8.845 (1929); 8.645 (1930); 8.518 (1931); 9.366 (1932); 9.296 (1933); 8.514 (1934); 7.719 (1935); 7.738 (1936); 7.910 (1937); 8.008 (1938).	Centrale der Lederbewerkers, Verslagen (1931-39) en eigen berekening.
Diamantbewerkers	7.858 (1920); 9.511 (1921); 9.701 (1922); 10.574 (1923); 11.321 (1924); 11.843 (1925); 12.920 (1926); 13.618 (1927); 14.998 (1928); 14.566 (1929); 12.955 (1931); 12.249 (1932); 11.893 (1933); 11.414 (1934); 10.943 (1935); 11.555 (1936); 12.602 (1937); 12.154 (1938).	De diamantbewerker (1920-39). Eigen berekening.

BIJLAGE 4

Tabel 10 - De ledenaantallen van de SK, 1919-1928 (reconstructie)

	1919	1920	1921	1922	1923
Centrale der Boekbewerkers	-	-	-	-	-
Centrale der Steendrukkers	1.017	1.108	1.073	1.151	1.390
Centrale der Boekbinders	2.379	1.987	2.519	2.756	2.935
Belgisch Boekdrukkersverbond	4.499	4.858	5.385	5.754	5.800
Algemene Centrale	-	-	114.598	98.611	92.427
Centrale van Bouw en Hout	-	68.340			
Centrale van Bouw	34.840				
Centrale van Hout	19.000				
Centrale van Gemengde Vakken	42.642	51.383			
Nationaal verbond der Glasbewerkers	-	-	-	-	-
Centrale van Glasbewerkers	7.380	8.959	9.975	7.059	5.064
Centrale der Magazijniers-Glasbewerkers	1.000	1.050	635	643	720
Centrale der Kasseiers	1.225	1.303	1.349	1.213	1.090
Centrale der Steenbewerkers	19.996	25.300	25.752	25.050	22.764
Algemeen Bediendensyndikaat	7.900	10.250	10.125	8.125	7.750
Centrale Onderwijzend Personeel	1.640	2.026	2.024	2.000	2.000
Syndikaat der Dagbladschrijvers	33	48	54	55	60
Syndikaat der Geneesheren	-	-	-	-	-
Centrale der Textielarbeiders	40.740	52.152	65.191	62.721	61.062
Centrale der Kleeding	5.679	6.357	6.048	4.883	4.066
Vereeniging der Kleermakers-Snijders	235	118			
Centrale der Hoedenmakers	1.150	958			
Centrale der Lederbewerkers	6.273	7.547	8.749	8.839	8.621
Federatie der Handschoennijverheid	640	807	348		
Centrale der Diamantbewerkers	12.846	7.858	9.511	9.701	10.574
Nationaal verbond der Juweliers	680	740	750	750	750
Centrale der Metaalbewerkers	97.431	139.413	139.016	114.303	106.295
Centrale der Mijnwerkers	123.468	112.964	103.580	85.874	72.374
Centrale der Openbare Diensten	10.981	10.981	11.011	10.123	9.400
Nationaal Syndikaat der Openbare Werken	-	-	-	2.000	2.000
Nationaal Syndikaat der Financiën	-	-	-	2.579	3.750
Nationaal Syndikaat S.P.T.T.Z.L.	78.152	90.013	84.670	74.445	76.871
Syndikaat Burgerlijk Personeel Landsverdediging	-	2.117	1.430	1.319	1.268
Centrale der Tabaksbewerkers	10.171	9.000	8.750	8.125	7.750
Centrale der Transportarbeiders	24.862	27.520	26.612	24.648	23.130
Centrale Tram- en Buurtspoorwegenpersoneel	-	9.184	11.157	11.594	12.409
Centrale der Voeding	7.000	8.250	9.088	9.150	8.460

Bron: tabel 4 en bijlage 3; SK-congresverslagen (1921-29)

Tabel 11 - De ledenaantallen van de SK (BVV), 1929-37 (reconstructie)

	1929	1930	1931	1932	1933
Centrale der Boekbewerkers	4.607	4.669	4.630	4.501	4.420
Belgisch Boekdrukkersverbond	6.389	6.430	6.384	5.994	6.042
Algemene Centrale	77.350	80.637	89.411	109.963	125.589
Centrale der Kasseiers	825	835	828	825	825
Centrale der Steenbewerkers	21.000	20.639	22.073	23.919	25.035
Algemeen Bediendensyndikaat	6.100	6.785	7.369	9.633	12.491
Centrale Onderwijzend Personeel	3.700	3.700	3.915	4.150	4.488
Syndikaat der Dagbladschrijvers	80	85	92	92	98
Syndikaat der Geneesheren	31	31	33	33	33
Centrale der Textielarbeiders	75.773	76.620	84.407	85.000	85.000
Centrale der Kleeding	2.486	2.622	2.930	3.482	4.059
Centrale der Hoedenmakers	-	461	500	550	575
Centrale der Lederbewerkers	8.845	8.645	8.518	9.366	9.296
Centrale der Diamantbewerkers	14.566	14.125	12.955	12.249	11.893
Nationaal verbond der Juweliers	800	800	750	700	700
Centrale der Metaalbewerkers	100.106	96.843	102.010	111.059	118.572
Centrale der Mijnwerkers	58.245	55.566	54.096	55.719	62.015
Centrale der Openbare Diensten	13.649	14.272	14.754	14.736	15.016
Nationaal Syndikaat S.P.T.T.Z.L.	54.164	55.739	55.437	54.458	51.427
Syndikaat Agenten Nord-Belge	-	4.500	4.500	4.771	4.736
Syndikaat Burgerlijk Personeel Landsverdediging	1.122	1.284	1.472	1.592	1.578
Centrale der Tabaksbewerkers	5.500	5.659	5.768	5.732	5.585
Centrale der Transportarbeiders	23.469	22.443	23.536	26.132	28.198
Unie Koopvaardijofficiëren	-	228	903	900	900
Centrale Tram- en Buurtspoorwegenpersoneel	12.993	13.236	12.728	12.584	12.858
Centrale der Voeding	6.500	7.224	7.100	7.200	7.300
Centrale Personeel Landbouwuitleidingen	-	-	-	-	-
Centrale van het Hotelpersoneel	1.100				
Nationale Federatie van het Tooneelpersoneel	5.000	4.688	3.125	3.125	2.500
Totaal	504.400	508.766	530.224	568.465	601.229

Vervolg tabel 11

	1934	1935	1936	1937
Centrale der Boekbewerkers	4.199	3.968	3.980	4.233
Belgisch Boekdrukkersverbond	5.704	5.577	5.361	5.356
Algemene Centrale	121.838	120.740	118.806	120.732
Centrale der Kasseiers	825	686		
Centrale der Steenbewerkers	24.570	23.113	20.879	20.830
Algemeen Bediendensyndikaat	13.517	13.570	14.092	15.806
Centrale Onderwizend Personeel	5.000	4.125	5.300	5.400
Syndikaat der Dagbladschrijvers	100	100	100	100
Syndikaat der Geneesheren	33	70	100	120
Centrale der Textielarbeiders	79.500	67.500	65.138	65.204
Centrale der Kleeding	3.340	3.001	3.341	3.349
Centrale der Hoedenmakers	600	600	500	600
Centrale der Lederbewerkers	8.514	7.719	7.738	7.910
Centrale der Diamantbewerkers	11.414	10.943	11.555	12.602
Nationaal verbond der Juweliers	600	450	450	438
Centrale der Metaalbewerkers	113.656	107.665	111.055	116.465
Centrale der Mijnwerkers	58.094	53.695	49.595	46.701
Centrale der Openbare Diensten	14.350	13.732	14.458	16.225
Nationaal Syndikaat S.P.T.T.Z.L.	47.026	42.328	41.608	41.310
Syndikaat Agenten Nord-Belge	4.417	4.031	3.875	3.732
Syndikaat Burgerlijk Personeel Landsverdediging	1.527	1.593	1.758	2.489
Centrale der Tabaksbewerkers	4.711	4.225	4.375	4.500
Centrale der Transportarbeiders	26.851	26.911	27.494	29.000
Unie Koopvaardijofficiëren	900	900	900	900
Centrale Tram- en Buurtspoorwegenpersoneel	12.176	12.044	12.337	12.600
Centrale der Voeding	7.500	7.811	7.325	8.325
Centrale Personeel Landbouwuittelingen	-	-	-	492
Centrale van het Hotelpersoneel				
Nationale Federatie van het Tooneelpersoneel	625			
Totaal	571.587	537.097	532.120	545.419

Bron: bijlage 3; SK-congresverslagen (1930-37) en BVV-congresverslag (1938)

- (1) W. DEWACHTER, Politieke statistiek in België. Oproep bij het einde van 170 jaar België. In: *Res Publica*, 42(2000)2-3, p. 380.
- (2) B. EBBINGHAUS, J. VISSER, P. PASTURE e.a., Belgium. In: B. EBBINGHAUS, J. VISSER, *Trade Unions in Western Europe since 1945*, Oxford: MacMillan, 2000, p. 122.
- (3) Visser geciteerd in K. VANDAELE, *Oorzaken van de hoge syndicalisatiegraad in België*, RUG, scriptie, 1999-2000, p. 12.
- (4) P. HUDSON, *History by Numbers. An Introduction to Quantitative Approaches*, London: Arnold, 2000, p. XVII.
- (5) J. NEUVILLE, *Une génération syndicale*, Bruxelles: La Pensée catholique, 1959, p. 8; cf. G. VANTHEMSCHE, *De werkloosheid in België. 1929-1940*, Berchem: EPO, 1989, p. 297.
- (6) Op de vraag welke waarde er aan deze ledencijfers moet worden gehecht, antwoordt Neuville: "*Ils n'indiquent qu'une tendance, et ce serait une erreur d'y chercher une précision qu'il est impossible d'y trouver. Nous avons même abandonné l'idée de trop encombrer les tableaux de notes indiquant des rectifications de chiffres. Nous n'avons pas cru bon, dans la même optique, de donner des précisions sur le mode de calcul des effectifs.*" J. NEUVILLE, *Une génération [...]*, p. 6.
- (7) G. VANTHEMSCHE, *De werkloosheid [...]*, p. 298.
- (8) De 'logic of membership' definiëren Ebbinghaus en Visser als "*how to extract sufficient resources from members by offering voice, representation and benefits*", terwijl ze de 'logic of influence' omschrijven als "*how to gain recognition and benefits, as well as concessions, from employers or governments through ensuring compliance by members*". B. EBBINGHAUS, J. VISSER, *A Guide to the Handbook*. In: B. EBBINGHAUS, J. VISSER, *Trade Unions [...]*, p. 19.
- (9) J.-I. MESSIAEN, A. MUSICK, De socialistische vakbeweging tijdens het interbellum. In: L. PEIREN, J.-I. MESSIAEN, *Een eeuw solidariteit 1898-1998*, Brussel: ABVV, 1998, p. 58.
- (10) AC, *Verslag 1922* (1923), pp. 64-65. Zie ook CMB, *Verslag 1928-1929* (1930), p. 50; S.P.T.T.L.Z., *Verslag 1930-1931* (1932), p. 38; NSBL, *Verslag 1926* (1927), p. 7.
- (11) BTB, *Verslag 1924-25* (1926), p. 12.
- (12) SK, *Verslag 1921* (1922), p. 4.
- (13) SK, *Verslag 1921* (1922), p. 159.
- (14) In het 'Gentse systeem' subsidieert de overheid de werkloosheidsfondsen van de vakbonden. Aangezien in zo'n systeem meestal alleen de vakbeweging de (doorgaans) facultatieve werkloosheidsverzekering controleert, hebben werklozen er alle belang bij om vakbondslid te worden én te blijven. In de meeste landen kwam een einde aan het Gentse systeem toen de overheid de werkloosheidsverzekering verplichtte. In een aantal landen, waaronder België, blijft dit systeem, weliswaar in een gewijzigde vorm, bestaan.
- (15) P. PASTURE, J. MAMPUYS, *In de ban [...]*, p. 67.
- (16) G. S. BAIN, R. PRICE, *Profiles of Union Growth. A Comparative Statistical Portrait of Eight Countries*, Oxford: Blackwell Publishers, 1980, p. 5. Pater Scholl schrijft hierover: "*Die overdrijving der ledencijfers is overigens een probleem op zichzelf in de geschiedenis der katholieke en socialistische arbeidersbewegingen in België.*" S. H. SCHOLL, *150 jaar katholieke arbeidersbeweging in België (1789-1939). Tweede deel. De christen-democratie (1886-1914)*, Brussel: Arbeiderspers, 1965, p. 334, voetnoot 145.
- (17) R. EBERTZHEIM, *Les syndicats ouvriers en Belgique*, Luik: Bibliothèque de l'École supérieure de sciences commerciales et économiques de l'Université de Liège, 34, 1959, p. 144; cf. G. S. BAIN, R. PRICE, *Profiles of [...]*, p. 9; B. EBBINGHAUS, J. VISSER, *A guide [...]*, p. 24.
- (18) Bovendien ondervond de SK heel wat problemen met de zogenaamde 'onafhankelijke vakbonden'. Vooral omwille van ideologische motieven weigerden deze tot de SK toe te treden. De SK nam in de praktijk een tolerante houding aan tegenover deze vakbonden. In 1907 wijzigde ze zelfs haar naam in Syndikale Kommissie van de BWP en de onafhankelijke vakbonden.
- (19) E. VANDERVELDE, *Le cinquantenaire du P.O.B. 1885-1935*, Bruxelles: L'Eglantine, 1936, p. 210.
- (20) SK, *Verslag 1922* (1923), p. 98.
- (21) Wanneer er in 1928 in de Centrale der Kleeding moeilijkheden ontstaan, maakt de Brusselse afdeling er zich van los en sleept in haar kielzog de hoedenmakers mee. In 1930 sluit de nieuw opgerichte Centrale Vereniging der Hoedenmakers en Aanverwante Takken zich terug aan bij de SK.
- (22) SK, *Verslag 1919* (1920), p. 70.
- (23) *De Belgische vakbeweging*, 19, 12 sept. 1925, pp. 261-262, cf. *De Belgische vakbeweging*, 22, 24 okt.

- 1925, pp. 309-312; *De Belgische vakbeweging*, 15, 17 jul. 1926, pp. 219-220.
- (24) C. STRIKWERDA, *The Divided Class: Catholics vs. Socialists in Belgium, 1880-1914*. In: *Comparative Studies in Society & History*, 30(1988) p. 353.
- (25) *Inlichtings- en documentatieblad van de Algemeene Centrale van Bouw, Ameublement en Gemengde Vakken van België*, 117, 22 nov. 1937, p. 3.
- (26) *De Belgische vakbeweging*, 11, 24 mei 1924, p. 150.
- (27) *De Belgische vakbeweging*, 11, 24 mei 1924, p. 151. Nochtans zat de syndicale leiding zelf verlegen om een coherente ideologische blauwdruk.
- (28) Het ledenaantal voor 1938 heeft ongetwijfeld betrekking op het aantal 'ingeschreven leden', cf., *L'année sociale 1938-1939*, Genève: BIT, 1939, p. 443. Omtrent de registratiebasis van het ledencijfer voor 1939 blijven we in het ongewisse. We vinden 570.000 leden op 1 januari 1940 terug in *L'année sociale 1939-1940*, Genève: BIT, 1940, p. 366, cf. R. EBERTZHEIM, *Les syndicats ouvriers [...]*, p. 8.
- (29) *De Belgische vakbeweging*, 16, 2 aug. 1924, p. 233, cf. P. PASTURE, J. MAMPUYS, *In de ban [...]*, p. 90.
- (30) G. VANTHEMSCHE, *De werkloosheid [...]*, p. 53. Voor een aanzet tot een uitgebreide verklaring, zie K. VANDAELE, *Oorzaken van de [...]*, pp. 86-197.
- (31) AC, *Verslag 1932-33* (1934), p. 98.
- (32) *De Belgische vakbeweging*, 6, 20 juni 1935, p. 115.

Bronnen

Congresverslagen en -rapporten

- Centrale der Boekbinderen (1925, 1938-40); Centrale der Steendrukkers (1920, 1924); Centrale der Boekbinders (1922-24); Belgische Boekdrukkersverbond (1923-39); Algemene Centrale (1922-38); Centrale der Steenbewerkers (1925, 1938); Algemeen Bediendensyndikaat (1937); Centrale Onderwyzend Personeel (1932); Textielcentrale (1924-39); Centrale der Kleeding (1932); Centrale der Lederbewerkers (1929-39); Centrale der Diamantbewerkers (1927); Centrale der Metaalbewerkers (1922-39); Centrale der Mijnerwerkers (1937-39); Centrale der Openbare Diensten (1924, 1932); Nationaal Syndikaat S.P.T.T.Z.L. (1932); Syndikaat Burgerlijk Personeel Landsverdediging (1927, 1939); Centrale der Tabaksbewerkers (1928-1937); Centrale der Transportarbeiders (1924-38); Centrale der Voeding (1924-1948).
- SK, *Verslagen* (1921-37).
- BVV, *Verslag* (1938).

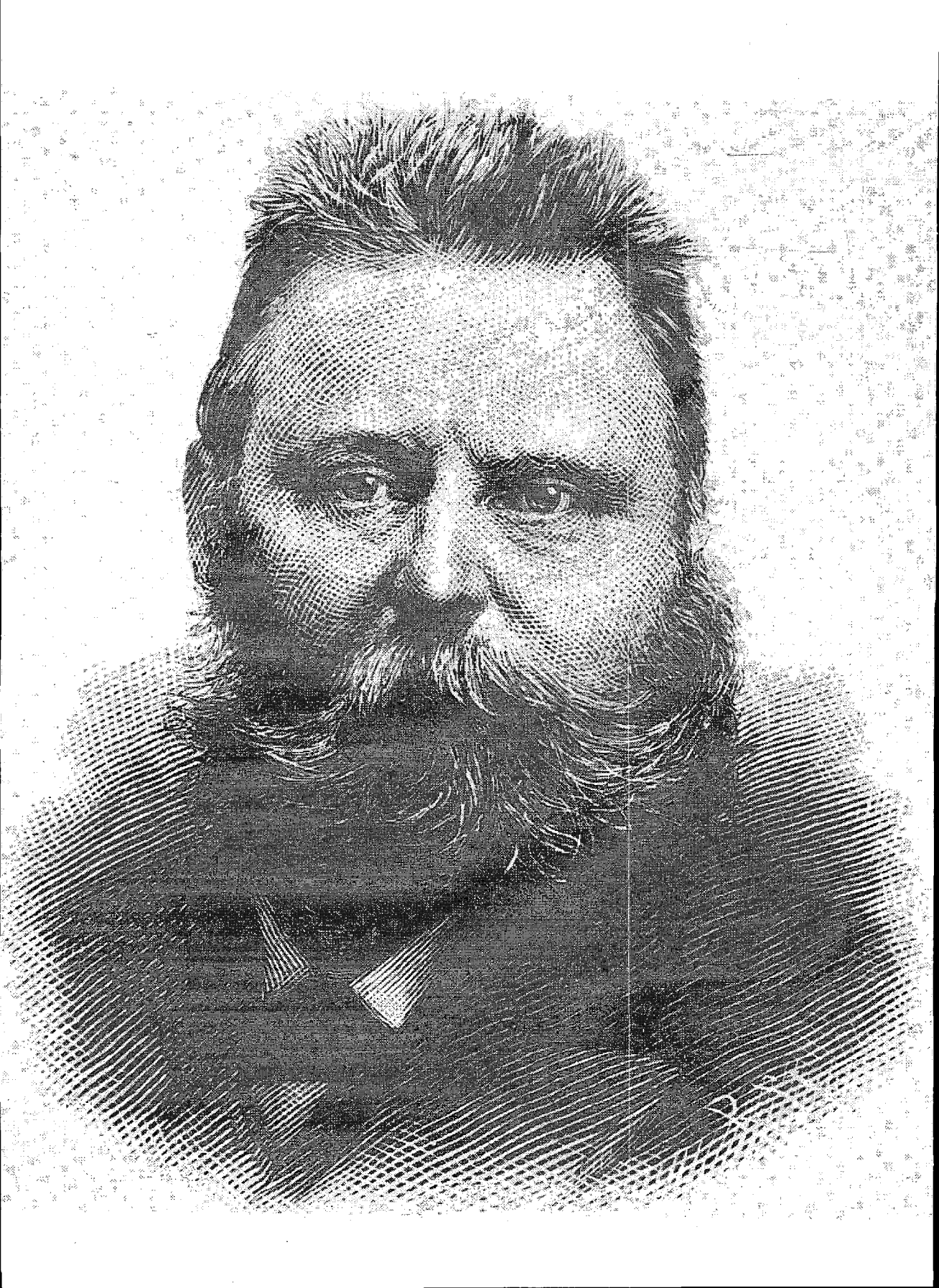
Periodieke publicaties

- *Le Travailleur du livre* (1924-35); *De Boekbewerker* (1936-38); *De Ontvoogding* (1932-38); *Inlichtings- en documentatieblad van de Algemeene Centrale van Bouw, Ameublement en Gemengde Vakken van België* (1934-38); *Le Carrier* (1920-39); *De Bediende* (1928-37); *De Textielbewerker* (1923-26); *De Diamantbewerker* (1919-40); *De Metaalbewerker* (1919-29); *L'ouvrier Mineur* (1935); *De Belgische Tram* (1926-38).
- *De Belgische Vakbeweging* (1920-39).
- *Arbeidsblad*, Brussel: ministerie van Arbeid, 1921-1939.
- *L'année sociale*, Genève: BIT, 1931, 40.

Bibliografie

- G. S. BAIN, R. PRICE, *Profiles of Union Growth. A Comparative Statistical Portrait of Eight Countries*, Oxford: Blackwell Publishers, 1980, 177 p.
- J. BONDAS, *Geschiedenis van de Centrale der Metaalarbeiders van België, 1887-1947. Zestig jaren van inspanning en strijd*, Brussel: CMB, 1947, 198 p.
- L. CALMFORS, A. BOOTH, M. BURDA e.a., *The Future of Collective Bargaining in Europe*. In: T. BOERI, A. BRUGIARINI, L. CALMFORS (eds.), *The Role of Unions in the Twenty-First Century. A Study for the Fondazione Rodolfo De Benedetti*, Oxford: Oxford University Press, 2001, pp. 1-134.

- J. BONDAS, *Een halve eeuw syndicale actie, 1898-1948. Geschiedenis van de S.K., van het B.V.V. en van het A.B.V.V.*, Antwerpen: Excelsior, 1948, 477 p.
- J. BREPOELS, De Belgische Werkliedenpartij een halve eeuw oud. In: J. BREPOELS, M. SCHAEVERS, F. VANDENBROUCKE (red.), *Eeuwig dilemma's. Honderd jaar socialistische partij*, Leuven: Kritak, 1985, pp. 11-33.
- N. DETHIER, *Centrale syndicale des travailleurs des mines de Belgique. 60 années d'action 1890-1950*, La Louvière, s.n., 1950, 310 p.
- W. DEWACHTER, Politieke statistiek in België. Oproep bij het einde van 170 jaar België. In: *Res Publica*, 42(2000)2-3, pp. 379-390.
- B. DE WILDE, 'Vereenigd zijn we alles, onvereinigd zijn we niets'. *100 jaar socialistisch textielsyndicalisme 1898-1998*, Gent: Ludion, 1998, 127 p.
- B. DE WILDE, *Witte boorden, blauwe kielen. Patroons en arbeiders in de Belgische textielnijverheid in de 19e en 20e eeuw*, Gent: Ludion, 1997, 403 p.
- B. EBBINGHAUS, J. VISSER, *Trade Unions in Western Europe since 1945*, Oxford: Mac Millan, 2000.
- R. EBERTZHEIM, *Les syndicats ouvriers en Belgique*, Liège: Bibliothèque de l'École supérieure de sciences commerciales et économiques de l'Université de Liège, 34, 1959, 210 p.
- J. FRANSEN, Van de straat naar de tafel: de evolutie naar paritair overleg (1918-1940). In: *Roodgloeiend. Bijdragen tot de geschiedenis van de Centrale der Metaalbewerkers van België*, Gent: AMSAB, 1990, pp. 241-293.
- P. HUDSON, *History by Numbers. An Introduction to Quantitative Approaches*, London: Arnold, 2000, 278 p.
- F. LEHOUCQ, Het Belgische arbeiderssyndicalisme tijdens het begin van de regering-G. Theunis (16 december 1921-5 april 1925). In: *Arbeidsblad*, 88(1987)9-10, pp. 979-1009.
- C. MERTENS, *Beknopte geschiedenis der Belgische boekbindersorganisatie*, Brussel: Lucifer, 1923, 62 p.
- C. MERTENS, *Le mouvement syndical en Belgique*, Amsterdam: Fédération Syndicale Internationale, 1925, 46 p.
- M. NAUWELAERTS, De socialistische syndikale beweging na de Eerste Wereldoorlog (1919-1921). In: *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis*, 4(1973)3-4, pp. 343-376.
- J. NEUVILLE, *Une génération syndicale*, Bruxelles: La Pensée catholique, 1959, 168 p.
- P. PASTURE, J. MAMPUYS, *In de ban van het getal. Ledenanalyse van het ACV 1900-1990*, Leuven: HIVA, 1990, 279 p.
- J.-J. MESSIAEN, L. PEIREN, *Een eeuw solidariteit 1898-1998*, Brussel: ABVV, 1998, 196 p.
- B. ROTHSTEIN, Labor-Market Institutions and Working-Class Strength. In: S. STEINMO, K. THELEN, F. LONGSTRETH (ed.), *Structuring Politics. Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, pp. 35-56.
- S. H. SCHOLL, *150 jaar katholieke arbeidersbeweging in België (1789-1939). Tweede deel. De christen-democratie (1886-1914)*, Brussel: Arbeiderspers, 1965, 448 p.
- G. SPITAEELS, *Le mouvement syndical en Belgique*, Bruxelles: Editions de l'Institut de sociologie, 1967, 96 p.
- C. STRIKWERDA, The Divided Class: Catholics vs. Socialists in Belgium, 1880-1914. In: *Comparative Studies in Society & History*, 30(1988), pp. 333-359.
- C. STRIKWERDA, *A House Divided. Catholics, Socialists, and Flemish Nationalists in Nineteenth-Century Belgium*, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 1997, 454 p.
- K. VANDAELE, *Oorzaken van de hoge syndicalisatiegraad in België*, RUG, scriptie, 2000, 230 p.
- G. VANTHEMSCHÉ, *De werkloosheid in België. 1929-1940*, Berchem: EPO, 1989, 332 p.
- J. VISSER, J. WADDINGTON, Industrialization and Politics: a Century of Union Structural Development in Three European Countries. In: *European Journal of Industrial Relations*, 2(1996)1, pp. 21-53.
- B. WESTERN, *Between Class and Market. Postwar Unionisation in the Capitalist Democracies*, Princeton (New Jersey): Princeton University Press, 1997, 230 p.

Johann Most en de Duitse anarchistische beweging in New York City, 1880-1900

Tom Goyens, doctorandus KUL

In de historiografie van de arbeidersbeweging wordt het anarchisme vaak als een louter politieke beweging behandeld, meestal als een falende zijtak van de socialistische beweging. Hoewel politiek activisme een vooraanstaande rol speelde (en speelt) binnen de anarchistische rangen, is het anarchisme essentieel apolitiek. De beweging is dan ook gekenmerkt niet zozeer door beleidsvoering en partijen, maar veeleer door principeverklaringen en kleine autonome groepen of clubs. Een waardevolle interpretatie van de anarchistische beweging in Europa en in Amerika moet rekening houden met de essentiële bekommernis van de anarchist: de persoonlijke en sociale vrijheid, een harmonische en stateloze maatschappij, en een kritiek op elke vorm van heerschappij. Deze kenmerken waren er ook bij de Duitse anarchisten in New York. Hun beweging werd geboren uit de socialistische beweging in de Verenigde Staten, die op haar beurt een Duits exportproduct was⁽¹⁾. Men zou kunnen zeggen dat de anarchisten erfenamen waren van een brede Duitse arbeiderscultuur, gekenmerkt door een rijk verenigings- en uitgaansleven. Johann Most was noch de grondlegger noch het intellectuele boegbeeld van de Duitstalige anarchistische beweging in de VS. Wel was hij een leidinggevend figuur en een vlijmscherp redenaar. Hij was een compromisloos revolutionair die een slaperige groep van links-radicalen en anarchisten in Amerika nieuw leven zou geven, en de beweging bij een breder publiek propageerde. Hoewel die beweging een autonoom karakter vertoonde mag zij niet los gezien worden van de bredere Duitse arbeidersgemeenschap in New York en de Amerikaanse samenleving in het algemeen. Dit artikel vormt dan ook een schetsmatig onderdeel van een meer omvattend onderzoek naar de anarchisten in New York.

Johann Most in 1886 (F. Trautmann, The Voice of Terror: A Biography of Johann Most)

Ontheemd

Op 14 december 1882, vier dagen vóór de aankomst van Johann Most, berichtte de *New York Times* dat Mosts bezoek amper drie maand zou duren. Most, die sinds 1879 vanuit Londen Duitsland met socialistische propaganda bestookte, was door een groep radicale socialisten uitgenodigd voor een rondreis door het noordoosten van de Verenigde Staten. Hij besloot zich echter voorgoed in de Nieuwe Wereld te vestigen.

Johann Joseph Most werd geboren in het Beierse Augsburg in 1846. Zijn kinderjaren waren voor hem een nachtmerrie. Het begon allemaal bij de geboorte die buiten het huwelijk plaatsvond. Hij verloor zijn moeder op jonge leeftijd en zijn vader, een gewezen acteur en zanger, belandde in teleurstellend bediendenwerk. Kwam daar nog bij dat zijn vader hertrouwde met een volgens Most wrede stiefmoeder die hij beschreef als "*bigoted, coarse, greedy*"⁽²⁾. Johann Mosts enige droom was als acteur een carrière op te bouwen, een droom die door een kaakbeenoperatie, die zijn gezicht aanzienlijk misvormde, vernietigd werd. Zijn misvorming kon hij verbergen door een baard te laten groeien, hoewel de psychologische trauma's hem jarenlang zouden achtervolgen.

Op vijftienjarige leeftijd werd hij als leerling bij een strenge boekbinder opgenomen. Na zijn leerjaren reisde hij door Duitstalig Europa en engageerde hij zich in de socialistische beweging. Hij verwierf snel een bescheiden bekendheid als redenaar, tot hij in 1869 te Wenen gearresteerd werd. Na zijn vrijlating keerde hij naar Duitsland terug waar hij tot socialistisch parlamentslid verkozen werd. Maar in 1878 werd hij, samen met Wilhelm Hasselmann, wegens zijn kritiek op de partijtop uit Duitsland verbannen. De partij, die door Bismarcks politiek verlamd was, zag Mosts eigenzinnige acties als een bedreiging, hoewel hij op een aanzienlijke aanhang kon rekenen.

Zoals vele dissidente socialisten koos Most Londen als uitvalsbasis voor zijn activiteiten, waar hij in december 1878 hoofdredacteur van het onafhankelijke propaganda-blad *Freiheit* werd. Tijdens de jaren 1879 tot 1880 evolueerde het blad - toen het meest onbevangen radicale tijdschrift - van een sociaal-democratische naar een sociaal-revolutionaire strekking. De moord op tsaar Alexander II in maart 1881 bijvoorbeeld, beantwoordde Most met een artikel getiteld *Endlich!*, waarin hij niet alleen de aanslag goedkeurde maar ook anderen aanspoorde gelijkaardige acties te ondernemen. Hij werd daarvoor gearresteerd en tot opsluiting veroordeeld. Dit radicalisme werd uiteraard sterk veroordeeld door de orthodoxe socialisten en soms vertaalde zich dat in persoonlijke aanvallen op Most, die nu een stevige reputatie als onverbidelijke rebel had verworven. Karl Marx sprak van Mosts "*bodenlose persönliche Eitelkeit*"⁽³⁾. Maar August Bebel, één van de boegbeelden van het Duitse socialisme, beschreef hem als "*at heart a man of sterling character*"⁽⁴⁾.

In ideologisch opzicht was de periode 1880-1882 voor Most en *Freiheit* een overgangs-

fase. Langzaamaan nam hij afstand van het sociaal-democratische gedachtegoed en verkondigde meer en meer een revolutionaire filosofie, hoewel hij nog steeds de term 'anarchist' schuwde. Na zijn vrijlating in oktober 1882 ontving hij een brief uit New York waarin enkele groepsleden het volgende verzoek formuleerden: "*Save the movement and make the Revolution*"⁽⁵⁾.

Het begin van een revolutionaire beweging

Op de koude wintermorgen van 18 december 1882 begaven enkele Duitsers zich naar pier 38 op het einde van King Street in Manhattan. Rond acht uur was daar het stoomschip 'Wisconsin' uit Liverpool binnengevaren en kwamen de eerste passagiers op de kade. Eén van hen was een gebaarde, middelgrote man, Johann Most; hij werd hartelijk ontvangen. Op hun wandeltocht naar het arbeidersdistrict in de Lower East Side passeerden zij verschillende aanplakborden en opschriften in het Duits, gaande van bakkerijen tot tientallen Duitse lagerbiersalons en 'Biergarten'. Inderdaad, de Duitsers hadden sinds de jaren 1840 een levendige immigrantengemeenschap, 'Klein-Deutschland', in Manhattan opgebouwd⁽⁶⁾. In 1870 woonden er in New York 151.203 Duitsers, zo'n 16% van de totale stadsbevolking; in 1880 viel dit aantal terug op 14%⁽⁷⁾. Met de arbeiders in Amerika ging het allesbehalve goed. Most was ongetwijfeld op de hoogte van de eerste nationale opstand die tijdens de jaren 1870 het hele land lamlegde. Meer dan een decennium van socialistische actie (overwegend door Duitsers) in de VS ging Mosts aankomst in 1882 vooraf. De depressie van 1873 en vooral de opgebroken demonstratie van 1874 in Tompkins Square in New York had vele militanten geradicaliseerd. De Duitse socialistische gemeenschap toonde zich bijzonder actief met het oprichten van dag- en weekbladen in onder meer Chicago, St. Louis, New York en Philadelphia. Maar de ordehandhaving werd steeds grimmiger en vanaf midden de jaren 1870 kon straat- en politiegeweld niet langer als uitzonderlijk beschouwd worden. Een groep Duitse socialistenging zelfs over tot zelfverdediging met de oprichting van 'Lehr-und-Wehr Vereine', onderricht- en defensieverenigingen. Het belangrijkste initiatief op het politieke front was de oprichting van de 'Socialist Labor Party' (SLP, of 'Sozialistische Arbeiter-Partei') in 1877, die zelf uit de eerder gevormde 'Social Democratic Workingmen's Party' voortkwam. De partij had een Duits overwicht zowel bij de leiders als bij de achterban. Binnen de SLP had zich reeds een revolutionaire fractie gevormd die de rol van de vakbonden boven die van de partij wilde plaatsen. Deze fractie bestond onder meer uit oude secties van de Internationale, opgericht te Londen in 1864. De groeiende bureaucratie en het reformisme van de partij zagen de revolutionairen duidelijk niet zitten. Bovendien daalde het lidmaatschap van de SLP van tienduizend in 1879 tot vijftien à honderd een jaar later. In november 1880 scheurde een aantal leden van de New Yorkse sectie zich af waardoor een onherstelbare breuk met de partij bewerkstelligd werd, een weerspie-

geling van het schisma in de Duitse socialistische rangen⁽⁸⁾. Kort daarna, op 15 november 1880, werd de 'New York Sozialrevolutionäre Club' opgericht, één van de eerste anarchistische organisaties in de Verenigde Staten. Een belangrijk twistpunt was de kwestie van de zelfverdediging van de arbeiders, volgens historicus Max Nettlau een oud Duits en Zwitsers recht, dat in het licht van de onderdrukking van de stakingen van de jaren 1870 weer levend werd⁽⁹⁾.

De voornaamste figuur in deze club was niemand minder dan Wilhelm Hasselmann (1844-1916), de verbannen socialist en scheikundige, die zich op 6 augustus 1880 in New York vestigde. Hij had een universitaire opleiding genoten en was beïnvloed door Blanqui en Bakunin. De joodse socialist Abraham Cahan herinnerde zich Hasselmann als een grote, blonde man, welbespraakt en "*almost an anarchist*"⁽¹⁰⁾. Andere mede-oprichters bleven lange tijd bijzonder actief in de anarchistische beweging. Moritz Bachmann bijvoorbeeld, was voorstander van de zelfverdediging van de arbeiders en vertaler van Bakunins klassieke werk *God en de Staat*, dat hij in 1884 in Philadelphia publiceerde. Peter Knauer was dichter en auteur van een werk over geldbeheer.

Justus H. Schwab was niet enkel een indrukwekkend figuur maar ook één van de meest actieve voortrekkers van de groep. Hij baatte de beruchtste kroeg van de radicalen in New York uit. In 1874 werd hij gearresteerd tijdens de Tompkins Square-demonstratie omdat hij een rode vaandel meedroeg. Een kennis beschreef hem als een "*viking*", een verschijning te imposant voor zijn kleine kroeg, waar hij met zijn bulderende stem de glazen deed trillen⁽¹¹⁾. De marxistische intellectueel Daniel De Leon noemde hem schertsend "*that lager beer Anarchist*" en "*clown of the labor movement*"⁽¹²⁾.

Deze prille beweging van de jaren 1880 tot 1882 was allesbehalve georganiseerd. Het etiket anarchist werd in die jaren nog maar weinig gebruikt; de meerderheid beschreef zichzelf als sociaal-revolutionair. Een coherente anarchistische filosofie was er evenmin, hoewel Bakunins collectivistisch anarchisme, met de nadruk op ondergrondse autonome groepen, enige aanhang vond. Van 14 tot 19 juli 1881 werd in Londen het 'International Social Revolutionary Congress' gehouden in de achterkamer van de 'Fitzroy Arms'. Het was een initiatief van Europese militanten met als doel de oude Internationale volgens decentralistische principes herop te bouwen. Hoewel het programma dode letter bleef was het congres niettemin een eerste poging tot niet-autoritaire organisatie, een gelegenheid die de zopas gevormde groeperingen in de Verenigde Staten niet konden missen. Als woordvoerder voor New York en Philadelphia werd de Duitser Carl Seelig aangesteld, terwijl Johann Neve (1844-1896), een andere Duitser, de SLP-sectie New York vertegenwoordigde. De derde afgevaardigde was Gustave Brocher (1850-1931), een Fransman die een volgens de leer van utopist Etienne Cabet gevormde kolonie in de staat Iowa vertegenwoordigde. Tijdens het congres heerste er bij verschillende radicalen een vooringenomenheid tegen het idee van propaganda door de daad. Vooral Kropotkin, die het anarchisme in een meer constructieve richting wilde sturen, was door deze gang van zaken ontmoedigd. Brocher schreef later dat Kropotkins idee van een revolutionaire moraliteit met veel moeite

door de delegaties aanvaard werd. Kortom, het was duidelijk dat het bakuninisme het congres overheerste.

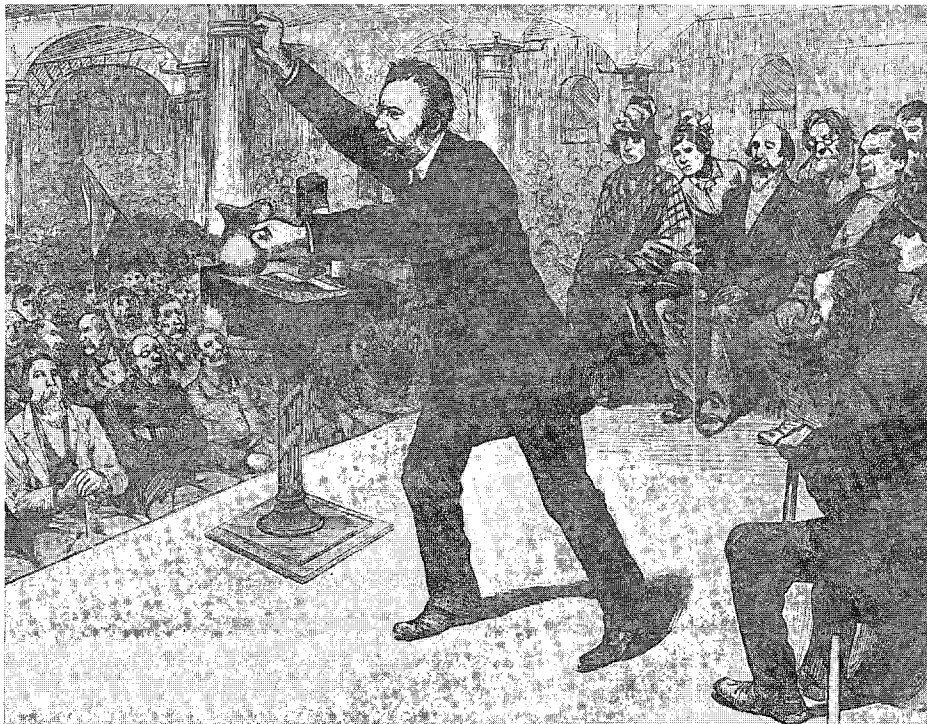
Het voorbeeld van Londen werd snel gevolgd in de Verenigde Staten toen een conventie van sociaal-revolutionairen van 21 tot 24 oktober 1881 in de 'Turner Halle' in Chicago georganiseerd werd. Het initiatief kwam van de 'New York Sozialrevolutionäre Club', vertegenwoordigd door Schwab, en had als doel het samenbrengen van socialistten van alle strekkingen. De bijeenkomst was bescheiden van omvang en duur: enkel eenentwintig gemachtigden van veertien steden zaten voor de duur van drie dagen rond de tafel. Uiteindelijk werd de 'Revolutionary Socialist Party' ('Revolutionäre sozialistische Partei', RSP) opgericht, een federatie van autonome groepen bijgestaan door een informatiebureau, geflankeerd door drie tijdschriften, het Duitse *Vorbote*, het Deense *Den Nye Tid*, en het Engelse *Liberty*. Verder werd het recht op zelfverdediging bevestigd en de autonomie van elke groep benadrukt.

Tot slot van de bijeenkomst werd voor driehonderd mannen, vrouwen en kinderen een eindreceptie gegeven. Iedereen was ervan overtuigd dat een belangrijke stap was gezet in de opbouw van een sociaal-revolutionaire beweging in Amerika. Die opbouw verliep echter traag en niet efficiënt. Zelfs de werking van het informatiebureau liet vele maanden op zich wachten. Deze matige gang van zaken duurde tot eind 1882.

Opbouw van een anarchistische beweging

Na de aankomst van Johann Most werd door de 'Sozialrevolutionäre Club' een grote bijeenkomst georganiseerd in de grote hal van 'Cooper Union', één van de belangrijkste ontmoetingsplaatsen van New Yorkse radicalen. De zaal was overvol en Most wist het publiek met zijn donderende stem te bezielen. Zijn charisma was zo overweldigend dat hij een vernieuwde actiebeweging op gang kon brengen. Hij wist complexe analyses over kapitalisme en onderdrukking met enkele krasse woorden en een doelgerichte geestigheid op de arbeiders over te brengen. Hij speelde in op de emoties van de toehoorders, niet zozeer op het intellect. Johann (of John) Most was het levend bewijs dat een dissidente politieke beweging niet enkel beleefd wordt via boeken of periodieken, maar veel effectiever, door de welsprekendheid. Twee belangrijke joodse anarchisten en redenaars, Hillel Solotaroff en Emma Goldman, werden door Most beïnvloed. Na de speech ondernam hij zijn rondreis door het noordoosten waar hij telkens een spoor van vernieuwd militantisme achterliet.

Johann Most vestigde zijn blad *Freiheit* op de tweede verdieping van een kroeg op 167 William Street (in het huidige financieel district) en werd al snel een echte New Yorker. George McLean, auteur van een kritisch werk over de anarchisten, bezocht het appartement op 4 november 1887. In de gang hing een rode vaandel waarop "*Vive la Commune*" te lezen was. De muren waren volledig bedekt met krantenknipsels, foto's en portretten van Marx, Proudhon, Rousseau, Wagner, Hans Sachs, Louise Michel en

*Johann Most tijdens een meeting in Cooper Union in 1887
(F. Trautmann, The Voice of Terror: A Biography of Johann Most)*

vele anderen⁽¹³⁾. Figuren uit de Duitse muziek afgewisseld met revolutionairen, een indicatie dat de Duitse anarchisten zich ook als een etnisch-culturele groep profileerden.

Most ontpopte zich tot de leidende figuur van de sociaal-revolutionairen in de Verenigde Staten. Zijn blad *Freiheit*, dat vanaf 1882-1883 een uitgesproken anarchistische visie verkondigde, werd al gauw het orgaan bij uitstek voor de New Yorkse anarchisten. Maar niet iedereen was het erover eens dat *Freiheit* nu definitief in New York gevestigd moest worden. Most zag echter geen andere keuze. In maart 1883 scheidden Most en een aantal clubleden, onder wie Schwab, zich af van de 'Sozialrevolutionäre Club', en vormden een aparte groep⁽¹⁴⁾. Naast *Freiheit* publiceerde Most verschillende bijtende pamfletten met titels als *Die Gottespest* (1883), *Die Eigentumsbestie* (dit is de titel van het pamflet, letterlijk: Het Eigendomsbeest) (1883) en het fameuze *Die revolutionäre Kriegswissenschaft* (1885).

Most realiseerde zich snel dat de RSP, opgericht in 1881, een levenloze bedoening was. Hij koesterde de wens alle sociaal-revolutionairen te verenigen in één internationale, revolutionaire organisatie, "*ohne Execution, ohne Centralbeitrag, ohne besoldete Beamte*"⁽¹⁵⁾. Uiteindelijk werd op 14 oktober 1883, twee jaar na de conventie in Chicago, een congres in Pittsburgh geopend waar zesentwintig steden vertegenwoordigd waren. Voor New York was Most uiteraard de hoofdspreker, naast de Fransman Victor Drury, die Most in 'Cooper Union' had verwelkomd. Voor de anarchisten in Astoria - het huidige Queens - werd W. Kubisch, tussenpersoon voor *Freiheit*, gezonden⁽¹⁶⁾. Bij de aanvang van de zittingen stroomden talloze steunbetuigingen van anarchisten en socialisten uit alle hoeken van Europa en Amerika binnen.

Tijdens het congres werd al gauw duidelijk dat twee strekkingen de delegaties verdeelden: New York en de steden in het oosten, geleid door Most, waren gekant tegen elke vorm van formele organisatie, zelfs een vakbond, alsook tegen het strijden voor onmiddellijke eisen. Chicago en het midwesten, geleid door Albert Parsons en August Spies, bleven trouw aan een antistaats revolutionair syndicalisme en zagen de vakbond als middel en onderdeel van de revolutie⁽¹⁷⁾. In essentie was dit 'Chicago idea' een vroege vorm van anarchosyndicalisme hoewel Bakunin reeds in de jaren 1870 met dit idee op de proppen kwam. Niettemin konden beide strekkingen gemeenschappelijke punten vinden, en het congres werd geprezen voor zijn ongewoon harmonische gang van zaken.

Het belangrijkste resultaat was zonder twijfel de principeverklaring, bekend als het *Pittsburgh Manifesto* (15 oktober), die door de vijf leidende figuren werd opgesteld, hoewel Most de voornaamste auteur was. Het 'Chicago-idee' bleef behouden, maar vele van de principes waren wel degelijk afkomstig uit het mostiaanse leerboek. De proclamatie omvatte al de principes van de sociaal-revolutionaire beweging in Amerika en Europa. De zes hoofdobjectieven werden er afzonderlijk uiteengezet

"1. Vernietiging van de bestaande klassenheerschappij, door alle middelen, d.w.z. door energieke, onverbiddelijke, revolutionaire, en internationale actie;

2. Oprichting van een vrije maatschappij gebaseerd op de coöperatieve organisatie van de productie;
3. Vrije uitwisseling van gelijkwaardige producten door en tussen de productieve organisaties zonder handel of winstbejag;
4. Organisatie van het onderwijs op een wereldlijke, wetenschappelijke en gelijke basis voor beide geslachten;
5. Gelijke rechten voor allen zonder onderscheid van geslacht of ras;
6. Regulering van alle openbare aangelegenheden door het vrij contract tussen de autonome (onafhankelijke) communes en associaties, gegrond op een federalistische basis⁽¹⁸⁾."

Met dit document kon de RSP samensmelten met de eerder gevormde 'International Working People's Association' (IWPA, of 'Internationale Arbeiter-Assoziation', IAA). De nieuwe IWPA groeide snel in de jaren 1883 tot 1886, nieuwe groepen werden gevormd en de tijdschriften verruimden hun lezerspubliek.

Naast principes stonden in het manifest ook organisatorische stipulaties voor de verschillende groepen. De IWPA werd gezien als een federatie van autonome groepen zonder uitvoerende capaciteiten. Verder werd een informatiebureau in het leven geroepen om de communicatie (in verschillende talen) tussen de verafgelegen groepen te bevorderen; het deed ook dienst als archief. Het bezat echter geen uitvoerende bevoegdheden zoals dat wel het geval was voor het 'National Executive Committee' van de SLP bijvoorbeeld.

Het belangrijkste resultaat van het congres van Pittsburgh was de bewerkstelling van een permanente breuk tussen anarchisme en socialisme in de Verenigde Staten, ondanks het feit dat een motie tot samenwerking met de SLP werd ingediend. De SLP ging trouwens een langzame dood tegemoet. Nettlau schatte het aantal uitgewezen leden, waaronder anarchisten, in 1883 op vierhonderd op een ledenaantal van amper tweeduizend. De IWPA daarentegen vertegenwoordigde in 1885 tachtig groepen met een zeven- tot achtduizend aanhangers, gevoed door zeven Duitstalige en twee Tsjechische tijdschriften (en sinds oktober 1884, het Engelstalige blad *The Alarm*). Volgens schattingen gepubliceerd in juni 1886 in *Freiheit* waren er tweeduizend vijfhonderd anarchisten in New York, vijfduizend in Chicago en zestienhonderd vijftig verspreid over andere steden⁽¹⁹⁾. Met een blauwdruk voor de organisatie van groepen en een principeverklaring als filosofische basis kon de anarchistische beweging zich toespitsen op actie, samenhang en vermaak.

Bier, muziek en revolutie: een anarchistische beweging

Op 20 december 1900 zagen de bewoners van East Houston Street, een hoofdstraat van de Lower East Side, een processie van zo'n tweeduizend mensen langzaam voorbijtrekken. Onder hen was Johann Most die zijn tranen niet kon bedwingen. Alle ramen

waren gevuld met rouwende mensen. Een open doodskist op de lijkkoets was versierd met bloemen en vlaggen van verschillende vakverenigingen. Justus Schwab, anarchist en eigenaar van een saloon in First Street werd begraven⁽²⁰⁾. Dat de dood van een bekende saloonuitbater zo'n effect had op de Duitstalige anarchistische beweging in New York spreekt boekdelen over de wijze waarop die beweging geleefd werd.

De saloon of 'Bierhalle' was inderdaad de meest karakteristieke ontmoetingsplaats voor Duitse anarchistten. Hier gingen lagerbier en een fikse maaltijd gepaard met discussies over de dagelijkse politiek of de stand van de klassenstrijd. Deze saloons werden door Duitsers uitgebaat en voor velen waren zij een tweede thuis. Sommige 'Biergarten' werden door hele families bezocht, wat in scherp contrast stond met de traditionele Amerikaanse saloon, die enkel mannen toeliet. De saloons deden dienst als lokaal voor de regelmatige bijeenkomsten van de verschillende anarchistische groepen. Deze bijeenkomsten, meestal twee- of driemaal per maand, werden gehouden in de achterkamer van de saloon, en elke groep had dan ook zijn eigen stamkroeg.

De vaste verzamelplaats voor 'Gruppe I New York', waarvan Most de leider was, was Frederic Krämers saloon in East Seventh Street. Op 16 november 1887, vijf dagen na de omstreden executie van de Chicago-anarchisten, werd Most er wegens opruiende retoriek opgepakt⁽²¹⁾. Hij had er geen vermoeden van dat twee geheime agenten het café waren binnengestapt om hem midden in zijn speech te arresteren. "*It is about 30 [9 m.] or 40 feet [12 m.] long*", luidde de beschrijving van de achterkamer door de agent tijdens de rechtszaak, "*and it is the width of the building. It was crowded. I should say that there were about 100 men there*". De nieuwe vergaderplaats werd Paul Wilzigs 'Arbeiter-Lyra', een saloon in Fifth Street.

Most was als redenaar uiteraard erg gegeerd en hij verscheen dan ook op verschillende vergaderingen van diverse groeperingen. In oktober 1887 sprak hij voor de leden van de 'Russian Progressive Union', een recent gevormde groepering. Hij was ook te gast in Edward Willms saloon, het hoofdkwartier van de 'Gruppe Newark', in het naburige New Jersey. De leden van deze groep "*have met there night after night*", volgens de *New York Times*. In januari 1888 sprak hij de leden van de schrijnwerkersvakbond van Brooklyn toe. Zijn toespraak ging over de stand van de achturbeweging die midden de jaren 1880 een enorme aanhang had⁽²²⁾.

Zulk een verzamelplaats was een gegeerd doelwit voor de autoriteiten, zoals het incident bij Krämers illustreert. In Schwabs saloon, dat hij adverteerde als "*the gathering-place for all bold, joyful, and freedom-loving spirits*", werd herhaaldelijk binnengevallen door de politie, maar Schwabs charisma en bekendheid bij de buurtbewoners verzekerden een bijzonder actieve steun⁽²³⁾. Arbeiderssaloons vormden soms een attractie voor de media. De pers zag de combinatie van alcohol en vrijdenkerij als een walgelijke subversie en typeerde Schwabs café als de "*headquarters of international infamies*"⁽²⁴⁾. Sommige op sensatie gerichte dagbladen toonden toch interesse. De *New York World* zond Nellie Bly, één van de eerste succesrijke vrouwelijke reporters, naar First Street. Bly was verbaasd dat vrouwen zowel als mannen het etablissement betraden.

De saloons waren echter meer dan alleen vergaderplaatsen. Zij stonden symbool voor een revolutionaire arbeiderscultuur. De Duitse arbeiderscafés in New York en andere steden waren ook een voortzetting van een Duitse traditie; een stukje heimat in de bedrukkende atmosfeer van de Amerikaanse grootstad. Kortom, de saloons vormden een netwerk voor de leden en functioneerden als dagelijks forum voor communicatie en vermaak.

Johann Mosts charisma en invloed reikten ver buiten de muren van Krämers saloon. Redevoeringen en massabijeenkomsten vormden een essentieel onderdeel van het activisme van de anarchisten, en Most was altijd aanwezig, meestal op het podium. Voor deze evenementen waren grotere zalen vereist; slechts een handvol eigenaars waren bereid aan socialistische en anarchistische groepen te verhuren. Meestal werd een zaal gehuurd voor algemene protestvergaderingen of als forum voor de verwelkoming van buitenlandse gasten. Op die manier kon de gehele anarchistische gemeenschap toegesproken worden, iets waarvoor de saloons minder geschikt waren. Massabijeenkomsten werden echter altijd bijgewoond door geheime agenten wat niet altijd het geval was in de achterkamer van de kroegen. 'Cooper Union' was het arbeidersforum bij uitstek (zoals de Vooruit in Gent). In haar grote hal hadden talrijke bijeenkomsten plaats zoals bijvoorbeeld de verwelkoming van Johann Most in december 1882. Eén van de meest geëerde zalen was de 'Germania Assembly Rooms' in de Bowery waar onder meer Hasselmann een redevoering gaf na zijn aankomst in New York in augustus 1880⁽²⁵⁾. Andere verzamelplaatsen waren 'Concordia Assembly Rooms', 'Florence Hall', 'Clarendon Hall', 'Coburger Hall' en 'Beethoven Hall', allemaal vertrouwde adressen voor de anarchistische gemeenschap vooral op typische feestdagen zoals de verjaardag van de Parijse Commune of de herdenking van de terechtstelling van de anarchisten in Chicago in 1887.

De picknick en de zomernachtfeesten waren een andere vaste waarde op het anarchistisch menu. Ze stonden symbool voor vrijheid, het simpele leven en een kortstondige terugkeer naar de natuur waar de realiteit van de industriële maatschappij vergeten kon worden. Voor de New Yorkse anarchisten waren de parken in het naburige New Jersey en Staten Island het best geschikt. Zo was er de jaarlijkse 'Fourth of July'-picknick in een park in Fort Wadsworth op Staten Island, het dunstbevolkte stadsdeel van New York. Deze uitstap was een familieaangelegenheid waarbij elke familie één biervaatje en een lunch meebracht. In 1896 werden achttien biervaten soldaat gemaakt volgens een *New York Times*-reporter, wat zou kunnen wijzen op het feit dat er evenveel families aanwezig waren. Op picknicks werd altijd gezongen en gedanst. Er waren kinderspeel en het rode vaandel was er ook, en soms werd er op schietschijven geschoten. Redevoeringen konden uiteraard niet uitblijven zoals die van Johann Most en Richard Braunschweig op 12 juni 1887 in Oak Cliff Park in Weehawken, New Jersey⁽²⁶⁾.

Hoewel Most geen voorliefde had voor vakbonden, waren een groot aantal Duitse anarchisten, meestal geschoolde arbeiders, actief binnen een vakvereniging. Het grootste aantal anarchisten was te vinden bij de machine-operateurs ('Maschinisten Pro-

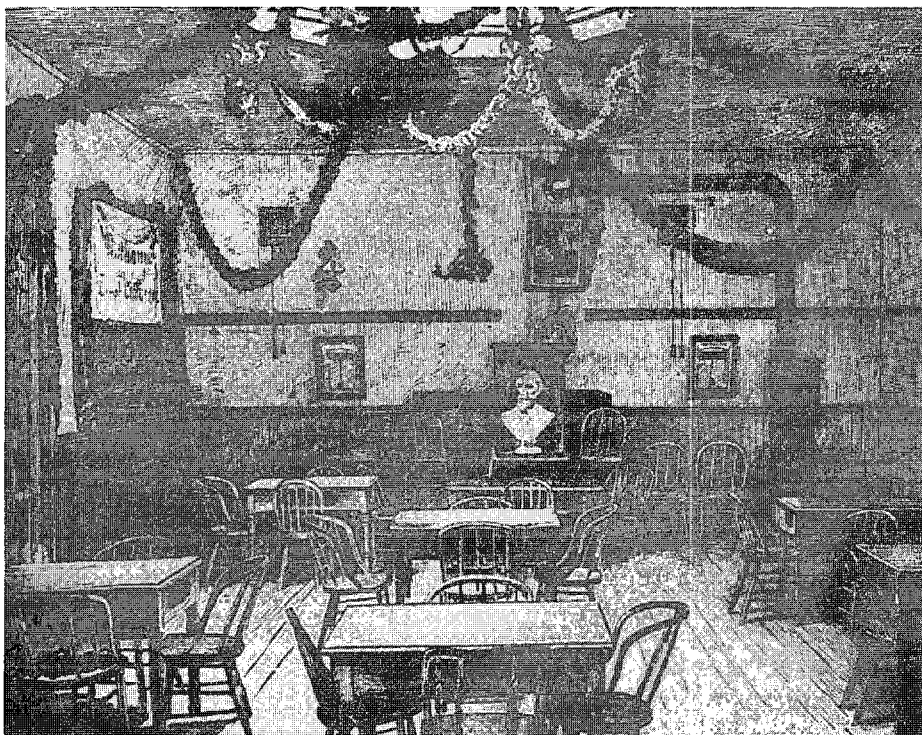
gressive Union'), de schrijnwerkers ('Schreiner Progressive Union') en de meubelmakers ('Möbelschreiner Union'), alle gedomineerd door Duitsers. Tijdens de jaren 1890 was er in New York ook een 'Radical Arbeiter Bund' actief, die als koepelorganisatie functioneerde⁽²⁷⁾. In Chicago was de syndicale bedrijvigheid van de anarchisten grootschaliger. In 1886 bereikte de achturenbeweging haar hoogtepunt, wat uitliep op de fatale bomexplosie op Haymarket. Het proces dat volgde ging gepaard met een ware heksenjacht en eindigde op een zeer omstreden veroordeling en later terechtstelling van vier anarchisten. De impact van Haymarket op de anarchistische beweging in New York vraagt nog veel onderzoek. Het was zonder twijfel een zware klap voor de militante arbeidersbeweging. Tezelfdertijd was het een gebeurtenis die veel progressieven radicaliseerde zoals dat bij Emma Goldman en Voltairine de Cleyre het geval was.

'Verbrecher' en Autonomisten

Tijdens de jaren 1880 was Johann Most zonder twijfel de leidende en bekendste anarchist in de Verenigde Staten, vooral aan de Oostkust. In oktober 1886 konden de lezers van *Freiheit* foto's van Most en August Spies - één van de beschuldigten in de Haymarketzaak - bestellen, waarvan de opbrengst naar het verdedigingsfonds ging⁽²⁸⁾. Mosts positie was onder meer te danken aan de prominente rol van het blad *Freiheit* binnen de beweging, hoewel Chicago en St. Louis elk hun eigen tijdschriften hadden. Tijdschriften waren uiteraard de belangrijkste vorm van communicatie voor de anarchistische groepen verspreid over Amerika en Europa. In het gedrukte woord vooral kwam de oppositie tegen Most tot uiting. Volgens tegenstanders, die reeds in 1883 van zich lieten horen, zag Most zijn prominente rol als een alleenheerschappij over de revolutionaire anarchisten in Amerika⁽²⁹⁾.

Wilhelm Hasselmann, medeoprichter van de 'Sozialrevolutionäre Club', nam snel een kritische houding aan tegenover Most en besloot een eigen blad uit te geven dat op 2 januari 1886 het daglicht zag. De *Amerikanische Arbeiter-Zeitung*, zoals het blad gedoopt werd, verscheen amper zes maand en was bedoeld als tegenhanger van Mosts *Freiheit*. Volgens Rudolf Rocker, Mosts biograaf, liep Hasselmanns avontuur op niets dan schulden uit. Most had een goede reden om een proliferatie van tijdschriften aan de Oostkust (hij bekommerde zich niet meer om de westelijke bladen) tegen te gaan. Een belangrijk deel van de financiële steun uit Europa vloede naar het westen, vooral naar Chicago en St. Louis, en bereikte maar zelden New York. Zolang Most *Freiheit* als enig oostelijk blad kon vrijwaren, kon hij rekenen op de magere toelagen bestemd voor die regio.

De onverzoenlijkheid van Most kostte hem ettelijke vriendschappen. Zelfs de trouwe Justus Schwab, die *Freiheit* boven water hield, confronteerde Most in de lente van 1886 met zijn uitlatingen over andere 'Genossen'. Het resultaat was dat hun vriendschap bekoelde. Ook Moritz Bachmann, die nooit een vast lid was van 'Gruppe I', zette zich

*Neff's Hall in Chicago, een typisch Duitse arbeiderskroeg
(Keil en Jentz, German Workers in Industrial Chicago, 1850-1910)*

af tegen Most. Hij ging zelfs zover dat hij informant werd voor Benjamin Tucker, de invloedrijkste individualistische anarchist, die een bijzonder kritisch artikel over Most publiceerde in zijn blad *Liberty* (van 27 maart 1886). Most en zijn kompanen werden er beschuldigd van verzekeringsfraude, zoals brandstichting in eigen woningen. Het incident raakte bekend bij de autoriteiten en kostte Most een jaar opsluiting in de gevangenis op Blackwell's Island, waarna *Freiheit* uitgegeven werd door Moritz Schultze, met wie Most later ook onenigheid had. Mosts bekendste leerlinge, Emma Goldman, ging ook haar eigen weg na een ruzie over de actie van Alexander Berkman die de industrieel Henry Frick verwondde uit wraak voor de bloedige staking in Homestead van 1892.

De eendracht van de beweging was voor Most een prioriteit, wat leidde tot ongenoe-gen bij anarchisten met een dissidente mening. Het feit dat Most nooit ideologische zekerheid vond speelde hem parten voor de rest van zijn leven. Dit gebrek werd in de verf gezet toen Most machteloos moest toezien op de opgang van een nieuwe strekking binnen het anarchisme, het communistisch anarchisme. Onder leiding van Josef Peukert (1855-1910) en Otto Rinke (1853-1899) werd deze trend onder de naam autonomisme in Duitsland en Oostenrijk gepopulariseerd. In mei 1885 werd een 'Autonomie Gruppe' opgericht in Londen, met als orgaan *Der Rebell*, en de opvolger, *Die Autonomie*, dat een jaar later verscheen. In Chicago, en waarschijnlijk ook in New York, vond deze strekking onmiddellijk aanhang. Zij koesterde de principes van decentralisatie, autonomie (en spontaneïteit) van het individu en de groep. In Chicago werd de 'Autonome Gruppe der Internationalen Arbeiter-Assoziation' opgericht, een splintergroep binnen de IWPA, waarvan Adolph Fischer en Georg Engel fervente leden waren. Ook zij hadden een eigen blad, *Der Anarchist*, dat van januari tot mei 1886 verscheen⁽³⁰⁾. Hoe sterk de invloed van de Autonomisten in New York was valt nog te bezien. Nettlau beweert dat de Autonomisten snel met de tegenstanders van Most (vooral binnen de 'Sozialrevolutionäre Club') optrokken en zelfs een 'Österreichische Liga' oprichtten. In ieder geval wist Most, die een afkeer had van Peukert (en omgekeerd), zijn positie te behouden door de liga uit de club te gooien ("*hinausgeworfen*"). De New Yorkse Autonomisten hadden, zeker vanaf 1892, een eigen hoofdkwartier, namelijk het café 'Zum groben Michel', gelegen in Fifth Street en waarschijnlijk uitgebaat door Peukert. Gustav Knauerhase, Mosts contactpersoon voor *Freiheit* in Londen, liep ook over naar de Peukert-Rinke-fractie.

Most geraakte meer en meer geïsoleerd binnen de beweging. Peter Kropotkin, één van de eerbiedwaardigste theoretici van het anarchisme en aanhanger van de autonomistische strekking, loofde *Die Autonomie* (Londen) voor de aandacht dat het gaf aan het cruciale idee van de "*Selbständigkeit einzelner Gruppen*"⁽³¹⁾. In verschillende opmerkingen haalde de Rus uit naar *Freiheit*, dat volgens hem wel degelijk verdiensten had, maar te centralistisch overkwam. Kwam daar nog bij dat de oplage van *Freiheit* daalde van negenduizend in de jaren 1889-1893 tot amper drieduizendvijfhonderd, vierduizend midden de jaren 1890⁽³²⁾. Reeds in 1886 was de *Freiheit*-redactie er zich van bewust dat dissidente

filosofische opvattingen een prominente rol speelden: "*Dies betonen wir, weil es uns ganz einfach kurios vorkommt*", schreef het blad, "*wenn man in gewissen genössischen Kreisen Altes und Neues über den Anarchismus citirt und dabei gerade thut, als ob die 'Freiheit' gar nicht existirte...*". De redactie bekloeg zich ook over het feit dat Most als een "*Herrn Niemand*" behandeld werd⁽³³⁾.

Tijdens de jaren 1890 kreeg de autonomistische strekking vaste voet in New York toen de jonge anarchist Claus Timmermann (1866-1941) naar de grootstad verhuisde. Hij was een man met "*considerable poetic talent and wrote forceful propaganda*", schreef Goldman. Hij was "*a likeable fellow and entirely trustworthy, though a considerable drinker*"⁽³⁴⁾. In 1891 bracht hij het autonomistische blad *Der Anarchist* (1889-1895) naar New York waar het functioneerde als orgaan van 'Die Autonomen Gruppen Amerikas', gehuisvest in 209 East Fifth Street, in het hartje van de Lower East Side. Timmermann sloot snel vriendschap met de joodse anarchisten Goldman, Alexander Berkman en Modest 'Fedya' Stein, die een appartement met elkaar deelden. Eind jaren 1890 gaf Timmermann nog twee tijdschriften uit: het maandblad *Die Brandfackel*, dat van juli 1893 tot januari 1895 verscheen, en het halfmaandelijks blad *Der Sturmvogel*, van november 1897 tot mei 1899. Timmermann, die het Engels beheerste, zag in dat de Duitstalige anarchistische tijdschriften de Engelstalige in aantal overtroffen. Hij besloot daarom Engelstalige pamfletten uit te geven met vertalingen van het werk van Kropotkin en Elisée Reclus, twee vooraanstaande theoretici van het communistisch anarchisme.

Ondanks de verdeeldheid in de beweging bleef Most een belangrijke figuur binnen het anarchisme in de Verenigde Staten. Voor respectabele Amerikanen was hij het prototype van destructie en weerzin. In de pers werd hij ongenadig gehoond en bespot als het opperhoofd van de revolutionaire onderwereld, een model voor de karikatuur van de gebaarde, waanzinnige anarchist. Als antwoord daarop werd de modale Amerikaan als een weergaloze egoïst beschreven: "*Die Amerikaner aber*", schreef *Freiheit*, "*sind durchschnittlich völlig ohne Idealismus*"⁽³⁵⁾. Het idealisme van Most was voor vele nieuwe immigranten, vooral voor joodse socialistten, een immense inspiratie. Most zag ook in dat de nieuwkomers, Russische joden, Italianen en anderen, de Duitse etnische aanwezigheid in de schaduw stelden. De tiende stadswijk (10th Ward) van de Lower East Side bijvoorbeeld, was in de jaren 1880 overheersend Duits, maar in 1890 waren 70% van de bewoners van Russisch-joodse afkomst⁽³⁶⁾.

Deze jongere generatie joden uit Rusland was net als de Duitsers in de jaren 1870 vertrouwd met het socialisme en de uitbuiting van de arbeiders. Zij nam snel de infrastructuur, die de Duitse linkse immigranten sinds de jaren 1850 hadden uitgebouwd, over. Eén van de eerste radicale bijeenkomsten van Jiddisch-sprekende arbeiders en intellectuelen had plaats op 7 juli 1882 in Eisels 'Golden Rule Hall' in Rivington Street in de Lower East Side. Een maand later werd een andere bijeenkomst in de 'Internationale Arbeiter Halle' gehouden, waarschijnlijk de achterkamer van Schwabs saloon. Tijdens die periode werden pamfletten van Most gretig in het Jiddisch vertaald. In 1885

werd de 'Jewish Workers' Association' (JWA) opgericht, maar een jaar later, na Haymarket, bekeerden vele joodse socialisten zich tot het anarchisme. Net als bij de Duitsers in 1880, scheurde een anarchistische fractie zich af in 1887. De 'Pioneers of Liberty', zoals zij zich noemden, vormden de eerste joodse anarchistische groep in New York, en Most werd er meerdere malen uitgenodigd. Kortom, het joodse anarchisme, wat de dominante strekking zou worden tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, stoelde op het Duitse voorbeeld. Het verfraaide zijn beweging met tientallen tijdschriften, zoals onder meer het blad *Fraye Arbeter Shtime* dat verscheen van 1890 tot 1977, één van de langstlopende anarchistische tijdschriften in de Amerikaanse geschiedenis.

- (1) Het beste on line informatiebestand over het Duitstalig anarchisme is de 'Datenbank des deutschsprachigen Anarchismus (DadA)', te vinden op www.free.de/dada/index.htm. Opgemaakt door Projekt DadA, Köln-Potsdam: Libertad Verlag, 2001.
- (2) P. AVRICH, *The Haymarket Tragedy*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984, p. 62.
- (3) *Briefe und Auszüge aus Briefen von Joh. Phil. Becker, Jos. Dietzgen, Friedrich Engels, Karl Marx u.A. an E.A. Sorge und Andere*, Stuttgart: Verlag von J.H.W. Dietz, 1921, p. 169.
- (4) A. BEBEL, *My Life*, New York: Howard Fertig, 1973, p. 237.
- (5) E. TRAUTMANN, *The Voice of Terror: A Biography of Johann Most*, Westport, CT: Greenwood Press, 1980, p. 115.
- (6) Tabel 1: Duitse immigratie naar de VS per decennium, 1841-1920

decennium	aantal	% v. totale immigratie
1841-1850	434.626	25,4
1851-1860	951.667	36,6
1861-1870	787.468	34,0
1871-1880	718.182	25,5
1881-1890	1.452.970	27,7
1891-1900	505.152	13,7
1901-1910	341.498	3,9
1911-1920	143.945	2,5

 Bron: L. DINNERSTEIN, D. REIMERS, *Ethnic Americans: A History of Immigration*, New York: Harper Collins, 1988, pp. 206-208.
- (7) L. DINNERSTEIN, D. REIMERS, *Ethnic Americans [...]*, p. 28; S. NADEL, *Little Germany: Ethnicity, Religion, and Class in New York City, 1845-80*, Urbana-Chicago: University of Illinois Press, 1990, p. 42.
- (8) D. BELL, The Background and Development of Marxian Socialism in the United States. In: D.D. EGBERT, S. PERSONS, *Socialism and American Life*, 2 vols., Princeton: Princeton University Press, 1952, I, p. 236.
- (9) M. NETTLAU, *Anarchisten und Revolutionäre: Die historische Entwicklung des Anarchismus in den Jahren 1880-1886*, Vaduz: Topos Verlag, 1984, pp. 376-377.
- (10) Geciteerd in P. AVRICH, *The Haymarket Tragedy [...]*, p. 50.
- (11) Geciteerd in P. AVRICH, *The Haymarket Tragedy [...]*, p. 50.
- (12) D. DELEON, *Party Ownership of the Press: Historic Documents Relating to the Establishment of the Principles Involved*, New York: New York Labor News Co., 1931, p. 15.
- (13) G. MCLEAN, *The Rise and Fall of Anarchy in America: From its Incipient Stage to the First Bomb thrown in Chicago. A Comprehensive Account of the Great Conspiracy Culminating in the Haymarket Massacre, May 4th, 1886*, Chicago-Philadelphia: R.G. Badoux, 1890, New York: Haskell House, 1972, pp. 241-245.
- (14) R. ROCKER, *Johann Most: Das Leben eines Rebellen*, Berlin: Der Syndicalist, 1924, p. 143.
- (15) P. AVRICH, *The Haymarket Tragedy [...]*, p. 68.

- (16) C. NOLD, Fifty Years Ago. In: *Man!* 2(Jan. 1934)1, p. 5.
- (17) Dit antistatse revolutionair syndicalisme moet onderscheiden worden van het revolutionaire syndicalisme van marxisten of leninisten in de 20e eeuw die de verovering van politieke macht centraal stelden.
- (18) P. AVRICH, *The Haymarket Tragedy [...]*, p. 75. Vertaling door de auteur.
- (19) *Freiheit*, 12.06.1886.
- (20) *The New York Times*, 21.12.1900.
- (21) Op 11 november werden vier anarchisten in Chicago terechtgesteld wegens hun deelname aan de fatale bomexplosie in de Haymarket van Chicago van 4 mei 1886. Hun schuld werd echter nooit uitdrukkelijk bewezen. Zie onder meer: P. AVRICH, *The Haymarket Tragedy [...]*.
- (22) *The New York Times*, 24.11.1887; *Freiheit*, 14.01.1888; *Freiheit*, 29.10.1887; *The New York Times*, 15.11.1887; *Freiheit*, 28.01.1888.
- (23) P. AVRICH, *The Haymarket Tragedy [...]*, p. 50.
- (24) R. DRINNON, *Rebel in Paradise: A Biography of Emma Goldman*, New York: Harper & Row, 1976, p. 62.
- (25) *The New York Times*, 19.09.1880. Bij een receptie in december 1880 werd het aantal aanwezigen, mannen en vrouwen op tweeduizend geschat, *The New York Times*, 06.12.1880.
- (26) *The New York Times*, 05.06.1896; *Freiheit*, 26.06.1886; *The New York Times*, 13.06.1887.
- (27) *Solidarity*, No.16, 09.02.1893.
- (28) *Freiheit*, 02.10.1886.
- (29) Duitstalige anarchistische tijdschriften in New York, 1882-1911
 naam der redacteur(s)
Freiheit 1882-1910 Johann Most; Moritz Schultze; Max Baginski;
Amerikanische Arbeiter-Zeitung 1886 (20 nrs.) Wilhelm Hasselmann;
Der Metallarbeiter 1888 (14 nrs.);
Der Anarchist 1891-1895 Claus Timmermann; Karl Masur; Nic. Mauer;
Die Brandfackel 1893-1895 Claus Timmermann;
Anarchisten 1893-1895;
Der Sturmvogel 1897-1899 Claus Timmermann;
Der Zeitgeist 1901 (3 nrs.) Rudolf Grossman;
Das freie Wort 1907 (6 nrs.) Abe Isaak; Stine;
Der Strom 1910 Hans Koch;
Anti-Autoritär 1911 (2 nrs.) G. Rahmlow; Hans Koch.
 Bron: DadA, Abteilung Periodika, 1798-2000.
- (30) DadA, Abteilung Periodika, 1798-2000, *Der Anarchist*.
- (31) M. NETTLAU, *Anarchisten und Revolutionäre [...]*, p. 384.
- (32) E. DRAHN, Die Presse der Anarchisten deutscher Zunge. In: *Zeitungswissenschaft Monatsschrift für internationale Zeitungsforschung*, 4(1929)5, p. 281.
- (33) *Freiheit*, 11.12.1886.
- (34) E. GOLDMAN, *Living My Life*, I, p. 86.
- (35) *Freiheit*, 26.02.1887.
- (36) E.G. BURROWS, M. WALLACE, *Gotham: A History of New York City to 1898*, New York: Oxford University Press, 1999, p. 1117.

Bibliografie

- P. AVRICH, *The Haymarket Tragedy*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984.
- M. BAGINSKI, John Most. In: *Mother Earth*, 1(1906), pp. 17-20.
- H. BECKER, *Johann Most*, Muntzen, 1985; H. BECKER, *Johann Most*. In: *The Raven. Anarchist Quarterly*, 1(maart 1988)4, pp. 291-321.
- G. BERS, *Wilhelm Hasselmann, 1844-1916. Sozialrevolutionärer Agitator und Abgeordneter des Deutschen Reichstages*, Keulen: Einhorn-Presse, 1973.
- E.G. BURROWS, M. WALLACE, *Gotham: A History of New York City to 1898*, New York: Oxford University Press, 1999.
- *Datenbank des deutschsprachigen Anarchismus (DadA)*, Projekt DadA, Keulen-Potsdam: Libertad Verlag, 2001: www.free.de/dada/index.htm.
- A. DIAMANT, Johann Most: American Anarchist. In: *Indiana Quarterly for Bookmen*, 3 (1947), pp. 71-83.
- E. DRAHN, Die Presse der Anarchisten deutscher Zunge. In: *Zeitungswissenschaft Monatsschrift für internationale Zeitungsforschung*, 4(1929)5, pp. 279-285.
- E. GOLDMAN, *Living My Life*, 2 vols., Londen & New York: Knopf, 1931.
- H. BECKER, *Johann Most*. In: *American Mercury*, 8(juni 1926), pp. 158-66.
- D. HOERDER (ed.), *Plutokraten und Sozialisten: Berichte deutscher Diplomaten und Agenten über die amerikanische Arbeiterbewegung 1878-1917*, München-New York-Londen-Parijs: Saur, 1981.
- H. KARASEK (ed.), 1886. *Haymarket! Die deutschen Anarchisten von Chicago. Reden und Lebensläufe*, Berlin, 1975.
- K. KAUTSKY, Johann Most. In: *Die Gesellschaft. Internationale Revue für Sozialismus und Politik*, (Berlin) 1(1924)6, pp. 545-64.
- U. LINSE, Der deutsche Anarchismus 1870-1918: eine politische Bewegung zwischen Utopia und Wirklichkeit. In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 20(1969), pp. 513-19.
- [R. E. MARTIN,] *Der Anarchismus und seine Träger*, Berlin, 1887.
- M. NETTLAU, *Anarchisten und Revolutionäre: Die historische Entwicklung des Anarchismus in den Jahren 1880-1886*, Vaduz: Topos Verlag, 1984.
- R. ROCKER, Johann Most: Das Leben eines Rebellen, Berlin: "Der Syndikalist", 1924, Glashütten im Taunus: Detlov Auvermann, 1973.
- A. SARTORIUS VON WALTERSHAUSEN, *Der moderne Socialismus in den Vereinigten Staaten von Amerika*, Berlin, 1890.
- [K. SCHNEIDT,] *Die Hintermänner der Socialdemokratie: Von einem Eingeweihten*, Berlin: Conitzer's Verlag, 1890.
- F. THAUMAZO, Johann Most. Intime Erinnerungen zu seinem fünften Todestag. In: *Jahrbuch der Freien Generation für 1911. Volkskalender und Dokumente der Weltanschauung des Sozialismus-Anarchismus*. Vol. 2, pp. 96-105.
- F. TRAUTMANN, *The Voice of Terror: A Biography of Johann Most*, Westport, CT & Londen: Greenwood Press, 1980.

**Een interessant
egodocument van een
dienaar van de beweging,
Carolus Ludovicus
Hannick**

Bart De Wilde, historicus

Via mevrouw Griet Van Antenboer, de levensgezellin van de overleden Herman De Keuleneir, die zelf de zoon was van Leon-tine Hannick, kwam Amsab in het bezit van de autobiografie van Karel Hannick⁽¹⁾. Dit getypte, ingebonden levensverhaal van deze belangrijke vakbondsleider bevat een schat aan informatie over leven en werk van deze werker "voor het zich omhoogwrin-gende proletariaat"⁽²⁾. Amsab bezit reeds heel wat over en van deze man maar dit werk bevat echt noodzakelijke aanvullingen⁽³⁾. Wat het verhaal immers zo uniek maakt is dat het werd geschreven door een typi-sche vertegenwoordiger van de "Encyclo-pedisten van de Arbeid", zoals Guy Van-schoenbeek ze ooit categoriseerde⁽⁴⁾. Dit nieuwe type van bezoldigde functiona-rissen, dikwijls autodidacten zoals Han-nick, ontgroeiden hun secretarispositie van belangrijke organisaties en werden dikwijls machtige figuren. De beweging werd tijdens de consolidatieperiode voor een groot deel gemaakt door verschillen-de van deze hardwerkende 'partijbeesten'.

Karel Hannick in 1932

Behalve de opsomming van hun door-gaans talrijke functies in alle geledingen van de beweging en een aantal hagiogra-fieën, zijn wij echter zeer slecht geïnfor-meerd over hun motivatie, tekortkomin-gen en levensloop. In die zin biedt een dergelijke bron mogelijke antwoorden op de belangrijke vraag: "*Qui et pourquoi a-t-on le pouvoir dans le mouvement?*"⁽⁵⁾

Opvallend in deze autobiografie is dat Hannick er naar voor komt als een timi-de, weinig begeistertend man. Zo blijkt dat hij moeilijk sprak: "*Spreker ben ik nooit geweest, daarvoor beschikte ik niet over het nodige spreekorgaan en had steeds moeite al sprekende mijne gedachten bijeen te houden*"⁽⁶⁾. Bovendien moet hij wel bijzonder verlegen zijn ge-weest. Zijn bijnaam op de werkvloer was overigens 'Trezeke': "*Mijn bedeesdheid, mijn meisjesvoorkomen in vergelijking met de ruwe karakters van dat midden, waren gauw opgemerkt en ik was seffens gedoopt*"⁽⁷⁾. Deze tekorten werden echter ruimschoots gecompens-geerd door andere, in die periode veel belangrijker geachte kwaliteiten. "*Mijn gaven moesten DIENEN!*"⁽⁸⁾, zegt Hannick ergens zelf. Bij hem is er weinig sprake van visie, van leiding geven. Daarentegen wel van onvoorwaardelijke ijver, werk-lust en arbeidersfierheid. Opdrachten in naam van de beweging werden, kost wat kost, uitgevoerd. Anderen moesten en konden daarop rekenen. De organisato-rische uitbouw van de beweging en de praktische werking ervan berustten dan ook voor een groot deel op de schouders van dergelijke figuren. Wanneer de bewe-ging Hannick uiteindelijk vroeg het se-natorschap op zich te nemen, aanvaardde hij, "*en nochtans had ik weinig zin voor lid van den senaat te worden*"⁽⁹⁾.

Naast deze aspecten bevat het werk een schat aan informatie over onder meer: religie en arbeidersbeweging; arbeiders en seksualiteit; depressiviteit (een 'ziekte' waar Hannick gedurende jaren aan leed); drankgebruik; feestelijkheden enz. en bijkomende inlichtingen over belangrijke figuren als Anseele, Milio enz.

Z
E
Z
Z
O
R
E

De archieven van de socialistische verbruikskoöperaties in Leuven en Mechelen

Jan Laplasse, Amsab

- (1) Carolus Ludovicus Hannick (Gent 15.10.1867-Gent 25.12.1944) kwam uit een textielarbeidersgezin en werkte als vlasbewerker. Na zijn ontslag, als gevolg van zijn betrokkenheid bij de algemene staking voor het Algemeen Stemrecht in 1893, kon hij aan de slag bij het dagblad *Vooruit* waar hij het bracht tot redacteur. In navolging van Jan Samijn werd hij bestuurslid en secretaris (1902) van de vlasbewerker. Vanaf 1911 werd hij secretaris van de Vlaamse Gewestelijke Textielcentrale, een functie die hij tot 1932 vervulde. Verder was hij gemeenteraadslid van Gent (1921-1932), provincieraadslid (1912-1922) en senator (1922-1932) voor de Belgische Werkliedenpartij.
- (2) Amsab, Verslag Uitvoerend Bestuur TACB, 20.10.1932, *65e verjaardag van den Schrijver der Textielarbeiderscentrale van België, kameraad Hannick*.
- (3) Hannick zelf schreef als secretaris verschillende verslagen en rapporten van onder meer de Textielarbeiderscentrale. Daarnaast zijn ook vele gegevens te halen uit het archief van de TACB (inventaris nr. 11). Minder gekend zijn de vele romans die Hannick schreef. Slechts één ervan werd uitgegeven, met name *Vervlogen tijden* (Gent, 1933). Andere zoals *Bernard*; *Peetje en Meetje*; *De Amerikaan*; *Een soldatenbrief* enz. worden als getypt manuscript in Amsab bewaard.
- (4) G. VANSCHOENBEEK, *De Wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le "monde socialiste gantois" en de Gentse socialisten voor de Eerste Wereldoorlog*, RUG, doctoraatsverhandeling, 1992, p. 762.
- (5) G. VANSCHOENBEEK, *De Wortels [...]*, p. 670.
- (6) K. HANNICK, *Een leven*, 1935, p. 113.
- (7) K. HANNICK, *Een leven*, p. 45.
- (8) K. HANNICK, *Een leven*, p.163.
- (9) K. HANNICK, *Een leven*, p.162.

Coöperaties: het socialisme in de praktijk

Wie terugkijkt op het verleden van de socialistische coöperatieve beweging in Vlaanderen - in essentie gedomineerd door verbruikskoöperaties en zo'n twintig jaar geleden bijna volledig van het toneel verdwenen - zal al gauw vaststellen dat de voornaamste interne debatten beheerst werden door de kwestie van de coöperatieve concentratie. Of beter nog, door het gebrek aan concentratie. Twee voorbeelden voor de mislukking van de socialisten om de op lokale basis opgerichte coöperaties te overkoepelen, waren de verbruikskoöperaties van Leuven en Mechelen. Beide maatschappijen sloegen zeer laat de handen in elkaar en stonden voortdurend in de schaduw van de driehoek Brussel-Gent-Antwerpen. Aanvankelijk achtte de socialistische beweging de oprichting van plaatselijke coöperaties het middel bij uitstek om haar ideeëngoed ook in de weinig geïndustrialiseerde agglomeraties ingang te doen vinden. De onmiddellijke voordelen van de coöperatie zouden er bij de ongeorganiseerde arbeiders immers veel directer

aanslaan dan de verbale argumenten via de klassieke propaganda ('la révolution pratique' versus 'la révolution verbale'). Het Gentse succes rond Vooruit (1880) had bovendien al aangetoond dat het model geen lege doos was.

Leuven

Naast het Brusselse 'La Maison du Peuple' (opgericht in 1881 als coöperatieve bakkerij maar na 1900 ook sterk vertegenwoordigd in de Vlaamse rand) was in Vlaams-Brabant de coöperatieve beweging sterk gedomineerd door de Samenwerkende Maatschappij (SM) De Proletaar te Leuven. In 1886, kort na de oprichting van de BWP, startte ze haar commerciële activiteiten met een bescheiden kapitaal van 600 fr.⁽¹⁾ Tot halfweg de jaren '20 zag De Proletaar haar ledenaantal en omzet gestaag groeien. Met filialen in de gemeenten Aarschot, Haacht, Herent, Heverlee, Leuven, Tienen, Wilsele en Zichem domineerde ze een groot deel van het arrondissement. Door haar gebouwen ter beschikking te stellen van de overige organisaties en de verkiezingspropaganda financieel te steunen, overvleugelde ze de uitbouw van de gehele socialistische beweging. Bovendien realiseerde ze met drie bakkerijen, een sigarenfabriek en de brouwerij 'La fleur d'Or' (1908) belangrijke productieactiviteiten. Vanaf 1898 bood De Proletaar ook onderdak aan de drukkerij Excelsior, die vanaf 1902 verder werkte onder de naam De Zaaier en waar *De Volkswil* (het orgaan van de Leuvense BWP-federatie) van de persen rolde. Vanaf de jaren '20 konden leden en or-

ganisaties bij de coöperatie met hun spaarcenten terecht⁽²⁾. De expansiepolitiek bereikte een toppunt in 1927 met een totaal omzetcijfer van 6,7 miljoen fr., wat meer dan een verdubbeling was ten opzichte van 1923 en een vertienvoudiging ten opzichte van 1908.

Na 1927 stagneerde de verkoop. In combinatie met de stijgende hypothecaire lasten als gevolg van zware investeringen in nieuwe filialen, hogere onderhoudskosten en een verslechterd beheer kwam de daaropvolgende economische recessie dubbel zo hard aan. Op negen jaar tijd hadden vier directeurs elkaar opgevolgd. Om aan de neerwaartse spiraal een einde te stellen, besloot men de hulp in te roepen van de 'Office Coopératif Belge' en het 'Maison du Peuple' van Brussel, waarmee in 1928 een gezamenlijke commissie werd opgericht die tot eind 1931 de bevoegdheden van de beheer- en bestuursraad van De Proletaar overnam en een rationalisatie van de coöperatie aanvatte. In 1932 was de rol van de commissie uitgespeeld en werd via een statutenwijziging een nieuwe bestuursstructuur uitgetekend waarin de beheerraad voortaan werd samengesteld uit afgevaardigden van de plaatselijke afdelingen en een vertegenwoordiging van het personeel.

Verdere inspanningen konden niet verhinderen dat de verkoopcijfers eind jaren '30 beneden het niveau van 1927 bleven en de brouwerij haar productie moest stopzetten. De daaropvolgende bezettingssomstandigheden verscherpten alleen maar de problemen. In 1941 verkocht De Proletaar noodgedwongen elf eigendommen, waardoor de maatschappij financieel terug gezond gemaakt werd en de spaar-

DE COMMERCANT

Nº1

15 OCTOBER 1903

COMMERCANTEN ! Herdenkt toekomenden Zondag uwe Beste Vrienden

Karikatuur van de Leuvense socialistische coöperatie in De Commerçant.
Vooraan de Leuvense socialist Prosper Van Langendonck

ders die getroffen waren door het failliet van de Belgische Bank van de Arbeid (BBA) voor een stuk terugbetaald, maar na de bevrijding was er nog weinig hoop op een heropbloei. De verkoop daalde en enkele winkels moesten sluiten. De enige mogelijkheid om in het Leuvense de coöperatie te behouden bestond erin toenadering te zoeken tot een naburige maatschappij. De keuze viel uiteindelijk op de SM Vooruit Arrondissement Mechelen.

Mechelen

In Mechelen zag in 1902 de SM Vooruit het licht⁽³⁾. Voordien waren wel reeds enkele socialistische coöperaties opgestart, maar het was bij kortstondige experimenten gebleven⁽⁴⁾. De maatschappij zou nog drie keer van naam veranderen, een eerste keer in 1921, ten gevolge van statutaire lacunes. Het 'Office Coopératif Belge' had in zijn controlerapport van 22 oktober 1920 zijn bezorgdheid uitgesproken over het veel te hoog ingesteld maatschappelijk kapitaal. Dit minimumkapitaal was bij de stichting in 1902 vastgelegd op 25.000 fr. maar in 1920 nog altijd niet onderschreven. Aangezien de handelswetgeving niet toeliet artikels uit de statuten waarin het minimumkapitaal werd vastgelegd te herschrijven, besliste men Vooruit Mechelen te liquideren en opnieuw op te richten onder de naam SM Mechelen Vooruit⁽⁵⁾. De volgende twee naamsveranderingen waren het gevolg van fusies. De commerciële evolutie van Vooruit Mechelen liep aanvankelijk vrij parallel met die van Leuven: stijgende verkoopsijfers tot 1929 en daarna een teruggang

als gevolg van de economische crisis, in combinatie met steeds zwaardere hypothecaire lasten. De coöperatie had in de jaren '20 een spectaculaire vooruitgang geboekt (zo steeg de omzet van 937.000 fr. in 1920 naar bijna 6 miljoen fr. in 1929) en een fusiepolitiek doorgevoerd met de opslorping van SM Vooruit Lier en SM De Toekomst Sint-Amands⁽⁶⁾. Mechelen Vooruit kreeg dus een steeds steviger greep op de regio en bezegelde dit door haar maatschappelijke naam in 1930 nogmaals te wijzigen in SM Vooruit Arrondissement Mechelen⁽⁷⁾. In 1937 exploiteerde ze naast drie bakkerijen in Mechelen, Lier en Willebroek nog negen winkels, negen volkshuizen, drie cinema's, een patisserie en een kolenmagazijn. Meer dan de helft van de omzet werd verwezenlijkt door de bakkerijen.

Anders dan Leuven kon Mechelen na de Tweede Wereldoorlog (onder het lange directeurschap van Louis Cornelis) wel goede cijfers voorleggen. Het aantal winkels werd sterk opgedreven (vierender-tig in 1961), de bakkerijen werden gecentraliseerd in Mechelen en de cinema's in Mechelen en Willebroek kwamen onder het beheer van afzonderlijke vzw's.

Mechelen-Leuven: een mislukt huwelijk

Ondertussen kwam De Proletaar in Leuven in steeds slechtere papieren te zitten. Een opslorping door het naburige Mechelen leek haar enige kans tot voortbestaan. In augustus 1960 startten de onderhandelingen en op 8 mei 1962 was de fusie een feit: Mechelen slurpte Leuven op

en werd herdoopt tot de coöperatieve vennootschap Vooruit Mechelen-De Proletaar. Het afzetgebied van de nieuwe maatschappij bestreek nu de arrondissementen Mechelen en Leuven en in het nieuwe bestuur zetelden vertegenwoordigers uit de gewesten Mechelen, Willebroek, Lier, Duffel, Leuven, Tienen, Aarschot en Haacht.

De fusie bleek achteraf gezien een veel te zware krachtinspanning te zijn geweest in een tijdperk waarin de ganse coöperatieve sector scherpe concurrentie kreeg van de grootwarenhuizen en de opkomst van modernere distributietechnieken. De fusie tussen Leuven en Mechelen kwam duidelijk veel te laat en was een schoolvoorbeeld voor de vergissing van de meeste coöperaties die tot het einde van de rit wilden vasthouden aan hun autonomie. Die lokale weerstand tegen de federatieve gedachte was in Vlaanderen altijd al opmerkelijk. De eerste concrete fusie van verbruikskoöperaties in België gebeurde onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog maar beperkte zich, met uitzondering van enkele groeperingen rond Vooruit Gent, tot het Franstalige landsgedeelte. Ook toen in de tweede helft van de 20e eeuw de ganse West-Europese distributiesector zich aan het concentreren was ten nadele van de krimpende detailhandel, leek het in Vlaanderen nog steeds niet te lukken. In 1975 slaagde men erin alle Waalse socialistische verbruikskoöperaties rond de 'Union Coopérative' te Luik te groeperen in een overkoepelende 'Coop Sud' terwijl het plan om aan Vlaamse zijde een vergelijkbare 'Coop Nord' te creëren rond de coöperaties van Gent, Antwerpen en Mechelen nooit van de grond kwam.

Vooruit Arrondissement Mechelen bleef het alleen doen tot ze in 1980 voor een verlies stond van meer dan 20 miljoen fr. Het jaar daarop werd, op advies van de Mechelse rechtbank van Koophandel, beslist over te gaan tot een concordaat met boedelafstand.

De archieven

In het kader van het Max Wildiersproject 'Valorisatie van het bronnenmateriaal van de coöperatieve beweging in Vlaanderen (1880-1980)' werden de archieven van beide coöperaties aan een herziene inventarisatie onderworpen. Daar waar vroeger het geheel samen in één fonds was ontsloten, komt nu hun autonomie via twee afzonderlijke inventarissen beter tot haar recht. Het archief van SM De Proletaar Leuven loopt van 1886 tot 1962 en beslaat 1,2 meter. De inventaris van het fonds Mechelen (3 meter) beschrijft het archief van de SM Vooruit Mechelen-De Proletaar (1962-1981) en haar rechtsvoorgangers Vooruit Arrondissement Mechelen (1930-1962), Mechelen Vooruit (1921-1930) en Vooruit Mechelen (1902-1921). Beide fondsen bevatten een unieke, vrij complete reeks notulenboeken en informeren opmerkelijk volledig over de financiële toestand en het beheer van het onroerend goed, wat overigens van alle archieven van lokale verbruikskoöperaties kan gezegd worden. Van de eigenlijke bedrijfsvoering van de coöperaties zijn dan weer veel minder stukken bewaard gebleven. Het fonds Mechelen bevat nog zes kleine gedeponeerde archiefjes zoals SM De Toekomst Mechelen, SM De

Toekomst Sint-Amands en SM Vooruit Lier. Verder werden ook de papieren gedeponeerd van de vzw's Volksontwikkeling Mechelen en Volksontwikkeling Wilbroek, die in 1954 de cinema-exploitatie van de coöperatie overnamen. Een laatste gedeponeerd archief is dat van SM Home Coop Mechelen, in 1954 opgericht als een coöperatie voor de verkoop van meubelen en binnenhuisinrichting en in 1976 overgenomen door Vooruit Mechelen-De Proletaar.

De inventarissen volgen een archiefschema waarin de stukken grotendeels naar functie werden geordend en verwijzen naar meer dan vierhonderd stukken (foto's, bouwplannen, affiches, voorwerpen,...) die zich buiten het archiefdepot bevinden. Een dergelijke geïntegreerde aanpak is ingegeven door de behoefte om fondsen eerder op een 'intellectueel' niveau te ontsluiten in plaats van hun grenzen te laten bepalen door de fysieke ruimte waarin ze bewaard worden en moet de onderzoekers een correct en vooral volledig 'archiefbeeld' presenteren. Beide fondsen zijn in het geautomatiseerde ontsluitingssysteem Pallas te consulteren op www.amsab.be.

- (1) De stichting van de maatschappij werd op 15 februari 1887 notarieel verleden onder de benaming 'De Proletaar, société coopérative pour la création et l'exploitation d'établissements économiques'. Bijlage tot het *Belgische Staatsblad* (BS), 26.02.1887, nr. 320.
- (2) Dit resulteerde in 1932 in de oprichting van een afzonderlijke coöperatieve spaarkas De Proletaar (bijlage BS, 19-20.12.1932, nr. 15545). In 1935 werd ze al ontbonden als gevolg van de crash van de BBA en de daaropvolgende reorganisatie van het socialistisch spaarwezen (BS 21-22.10.1935, pp. 6586-6592 en bijlage BS, 18-19.11.1935, nr. 15091).
- (3) Bijlage BS, 14.11.1902, nr. 5327.

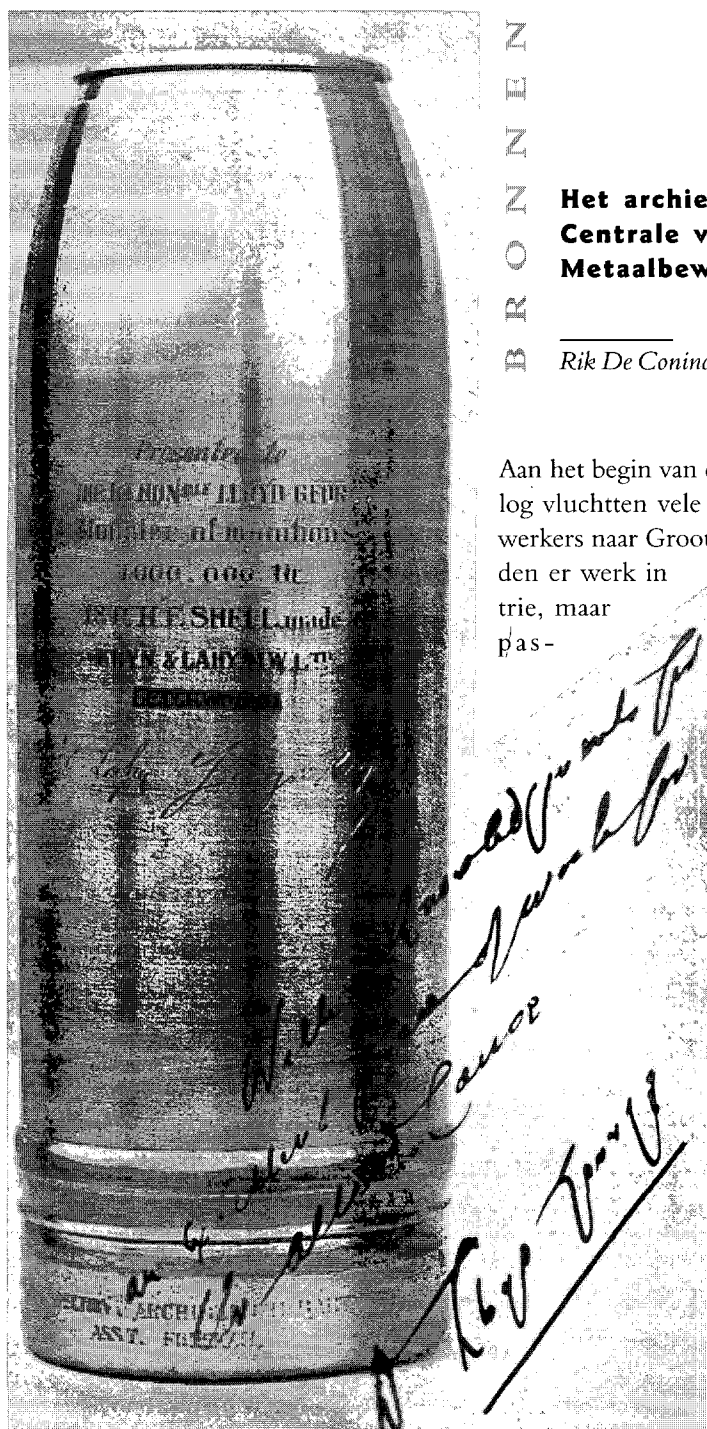
- (4) In 1886 en 1887 werden respectievelijk De Verenigde Werklieden en de productiecoöperatie De Mechelse Stoelmakers opgericht. Tussen 1890 en 1899 functioneerde SM De Toekomst, de voorganger van SM Vooruit Mechelen.
- (5) SM Vooruit Mechelen werd op 19 maart 1921 geliquideerd (bijlage BS, 2.4.1921, nr. 3271). SM Mechelen Vooruit werd gesticht op 10 april 1921 (bijlage BS, 4.5.1921, nr. 4861).
- (6) Bijlage BS, 13-14.10.1930, nr. 14706 en 15.10.1931, nr. 13954. SM Vooruit Lier werd gesticht in 1914 (bijlage BS, 13.6.1919, nr. 4740) nadat er sinds 1905 een lokale afdeling van Vooruit Mechelen had bestaan. De terugkeer van Lier in 1930 naar Mechelen was een gevolg van de sterke tweespalt in de socialistische beweging waarbij onder meer de zeggenschap over de coöperatie inzet van de strijd was. Zo ontstond de dissidente coöperatie Onze Zege. SM De Toekomst Sint-Amands-Puurs werd gesticht in 1927 (bijlage BS, 19.02.1927, nr. 1558).
- (7) Bijlage BS, 02.08.1930, nrs. 12434-12435.

Selectieve bibliografie

- L. BERTRAND, *Histoire de la coopération en Belgique. Les hommes - les idées - les faits*, Bruxelles: Dechenne & Cie, 1903, deel 2.
- B. DE NIL, B. WILLEMS, *Tussen kern en periferie. De socialistische arbeidersbeweging in Vlaams-Brabant (1830-1950)*. In: J. DE MAEYER, P. HEYRMAN (red.), *Geuren en kleuren. Een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant 19de en 20de eeuw*, Leuven: Peeters, 2001, pp. 173-209.
- M. GIJSENBERGH, *Een bijdrage tot de geschiedenis der socialistische arbeidersbeweging te Leuven (1885-1914)*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1978.
- K. HOUTHUYS, *Een bijdrage tot de vroegste geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging te Mechelen (1871-1896)*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1978.
- V. SERWY, *La Coopération en Belgique, tome II: La Formation de la Coopération 1880-1914 (suite et fin)*, Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946.
- V. SERWY, *La Coopération en Belgique, tome III: Le développement de la Coopération 1914-1944*, Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946.
- S. VANDEN DRIESSCHE, *De Belgische Werkliedenpartij in het arrondissement Leuven van 1919 tot 1929. Structuur en politieke werking*, KUL, licentiaatsverhandeling, 1988.
- R. VAN ROY, *Makkers, hoort de signalen. Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging te Lier 1890-1990*, Lier: CSC-Vormingswerk, 1990.

Het archief van de Centrale van Belgische Metaalbewerkers (CBM)

Rik De Coninck, Amsab

Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog vluchtten vele Belgische metaalbewerkers naar Groot-Brittannië. Ze vonden er werk in

de wapenindustrie, maar pas-

de wapenindustrie hadden grote aaningsproblemen omdat ze onbekend waren met de taal, de wetten en gebruiken. Twee afgevaardigden van de Antwerpse Centrale van Metaalbewerkers, H. Longville en W. Eekelers, vertrokken in 1915 naar Groot-Brittannië om daar de Belgische arbeiders te organise-

De duizendste obus vervaardigd in de Belgische fabriek Kryn en Lahy in Engeland (A. Varlez, Les Belges en Exil, 1917)

ren. De meeste Britse vakbonden waren nog georganiseerd op basis van het beroep, en niet op basis van de industrie. Eekelers sloot een overeenkomst met de 'Workers' Union', die ook ongeschoolden aanvaardde, om gebouwen en administratie te delen. Meteen was de Centrale van Belgische Metaalbewerkers een feit. Eekelers en enkele anderen werden de permanenten.

De CBM werd een succes omdat ze een goede dienstverlening had en tevens als buffer diende tegen de Belgische militaire overheid die de vluchtelingen behandelde als reserve voor het leger. Maar de mutualiteitsfunctie was veruit de belangrijkste, zeker in 1917 en 1918 toen Engeland geteisterd werd door een influenza-epidemie. Voorts was de CBM vooral begaan met de werkloosheidskas, de werkverschaffing, de uitgave van *De Belgische Metaalbewerker*, geldzendingen en de munitietribunalen (arbeidsrechtbanken voor de munitie-industrie). De werkloosheid lag tijdens de oorlogsjaren zeer laag, enerzijds omdat er gebrek was aan metaalarbeiders en anderzijds omdat een werkloze Belg gevaar liep onmiddellijk naar het front gestuurd te worden.

In 1916 werd een militaire besluitwet afgekondigd waarbij alle Belgen tot de leeftijd van veertig jaar werden gemobiliseerd. Bijna alle Belgische arbeiders in Engeland kwamen daardoor onder militair bevel. Enkel degenen die van hun baas een verklaring kregen dat ze onmisbaar waren voor de munitieproductie konden nog uitstel krijgen, maar naarmate de oorlog vorderde werd ook dit strenger en strenger gecontroleerd. Een paar dagen

werkloosheid of zelfs het veranderen van werk kon al voldoende zijn om onmiddellijk opgeroepen te worden.

Ook tijdens stakingen gold deze regel. In feite kon een Belgische arbeider dus niet staken wilde hij niet het gevaar lopen naar het front gestuurd te worden.

Meteen is duidelijk dat zo'n regel één van de aanleidingen kon zijn voor spanningen tussen Belgen en Engelse arbeiders, die wel mochten staken. Het aanvallende enthousiasme van de Britten voor de opvang van de gevluchte Belgen sloeg snel om in verbittering, toen de gruwelijke realiteit van de oorlog duidelijk werd. Bovendien waren de Belgen niet gewend aan de Britse sociale verhoudingen die qua werktijd en ritme ruim vooroplaan op de miserabele Belgische toestanden. Het duurde ook niet lang vooraleer de Engelse patroons Belgen aanwieren tegen lonen die ver onder de Engelse minima lagen. Het gastvrije klimaat veranderde in een latente spanning; de Belgische arbeiders werden 'job-snatchers' (onderkruipers, jobdieven) genoemd. Bovendien was er gettovorming bij de Belgen, een tendens die nog aangezwengeld werd toen de Belgische regering zelf munitiefabrieken bouwde en barakken waar de - meestal gemilitariseerde - arbeiders een miserabel onderkomen vonden.

De CBM probeerde te bemiddelen en te verzoenen en kon door de goede samenwerking met de 'Workers' Union' de scherpste kantjes afronden.

Kort na de wapenstilstand stopten ook de activiteiten van de CBM. Samen met de oorlog eindigde namelijk ook het werk in de munitiefabrieken en de overgrote

meerderheid van de metaalarbeiders werd daardoor werkloos. Dat betekende een onoplosbaar probleem voor de werkloosheidskas van de CBM die haar uitbetalingen stopte op 7 december 1918. Gelukkig werd er een oplossing gevonden dankzij het Engelse 'War Refugees Committee' dat een minimumvergoeding uitkeerde.

Het bureau van de CBM sloot zijn deuren te Londen op 15 februari 1919. Daarmee kwam een einde aan vier jaar actieve vakbondswerking die op het hoogtepunt in 1918 zo'n elfduizend leden omkaderde. Omdat de CBM de enige Belgische vakbond in Groot-Brittannië was hadden ook niet-metaalarbeiders (dokwerkers...) zich erbij aangesloten.

Hoewel dit archief zeker niet volumineus is, is het toch bijzonder interessant doordat het uniek intern materiaal bevat. Het werd oorspronkelijk bewaard door Alfons Roelants, een Leuvens militant die ook in Groot-Brittannië actief was onder de metaalarbeiders, en later burgemeester werd van Kessel-Lo. Zijn zoon Frederik schonk het in 1985 aan Amsab⁽¹⁾. De verslagen van het Uitvoerend Comité en de volledige collectie van het maandblad zijn de belangrijkste stukken.

Met dank aan Geert Van Goethem

(1) Amsab, S/1985/020.

Het archief van Romain Deconinck

Piet Creve, Amsab

Archieven halen zelden het nieuws. Een notoire uitzondering is de saga van de Belgische archieven die de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog in beslag nam en die na de ineenstorting van het communisme verrassend in Rusland opdoken. Na tien jaar intensief onderzoek en moeizame onderhandelingen waarbij Amsab een sleutelrol speelde, komen deze archieven voor de zomer eindelijk terug naar België. Tenzij er in extremis opnieuw een kink in de kabel komt. De restitutie van dit materiaal wordt ongetwijfeld een mediagebeurtenis. Maar soms haalt minder spectaculair archiefnieuws toch de pers. Zo kopte *De Gentenaar* op dinsdag 18 december laatstleden: *"Amsab krijgt archief Romain Deconinck"*.

Toen Romain Deconinck in 1994 overleed, verloor Gent een van zijn bekendste inwoners. Deconinck en de Minardschouwburg: het leek wel een onsterfelijke combinatie. Heel terecht kreeg de acteur-toneelschrijver op het pleintje voor de Minard zijn standbeeld. Want jaar na jaar trokken Romain Deconinck en zijn gezelschap daar volle zalen met stukken in het Gents. De titels ervan zou je eigenlijk fonetisch moeten schrijven, hoewel

de inhoud meestal het Gentse kader oversteepte. Maar hoe lyrisch de geschiedenis van het Gentse volkstheater ook soms werd bezongen, met de concrete zorg voor de archieven van Gentse toneelhuzen en theaterfiguren was het veel minder goed gesteld. Dat maakte een artikel met als titel "*Romain mag niet naar Antwerpen*", opnieuw in *De Gentenaar*, op pijnlijke wijze duidelijk⁽¹⁾.

Al rond 1970 hadden een aantal enthousiastelingen een documentatiecentrum voor dramatische kunst in Gent opgericht. Hun beweegredenen en hun zoektocht naar financiële middelen en infrastructuur klinken verrassend vertrouwd. Zij hadden vastgesteld dat er al heel wat materiaal verloren was gegaan. Archiefstukken doken soms op in het commerciële circuit, meer bepaald op de rommelmarkt bij Sint-Jacobs. De archieven werden op meerdere plaatsen bewaard, vaak in ongeschikte omstandigheden. Het documentatiecentrum trok met zijn verzuchtingen herhaaldelijk naar politici. Daar was er heel wat begrip, maar concrete engagementen bleven uit. In tegenstelling tot vandaag stond volkscultuur toen blijkbaar nog onderaan de agenda. Specifiek voor het archief-Romain Deconinck kwam er midden de jaren '90 een aanbod van het Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven (AMVC) te Antwerpen. Maar Yvonne Delcour, de weduwe van Deconinck die jaren met hem op de planken van de Minard stond en na zijn overlijden voor zijn archief zorgde, wilde niet dat het materiaal Gent zou verlaten. Het is te makkelijk dit standpunt te bestempelen als particularistisch. Leven

en werk van Romain Deconinck zijn immers onlosmakelijk verbonden met Gent.

Toen Yvonne Delcour plannen begon te maken voor een verhuis naar een appartement, werd de vraag naar een bestemming voor het archief Romain Deconinck acuut. Door bemiddeling van Gilbert Temmerman, socialistisch oud-burgemeester van Gent, kwam Amsab in beeld als mogelijke bewaarplaats. Amsab bewaart trouwens al enkele archieven van theatergezelschappen, zoals de Multatulikring en Vuile Mong en zijn Vieze Gasten. Bij een bezoek ter plaatse werd snel een akkoord bereikt en op 8 november 2001 verhuisde het materiaal naar het Amsab-magazijn. Het gaat om veruit het grootste gedeelte van het archief. Zelden kreeg Amsab een archief binnen dat zo goed bewaard, geordend en beschreven is, de natte droom van elke archivaris. Met uitzondering van nog enkele brieven en persoonlijke documenten die binnenkort worden overgedragen, is het archief ook uitermate volledig. Er zijn manuscripten van toneelstukken, de definitieve teksten in de vorm van brochures, foto's en geluidsopnames van de stukken, knipsels met reacties uit de pers, affiches en programmaboekjes... Het volledige creatieve proces, van idee tot opvoering, is zo te reconstrueren. Maar ook de andere activiteiten van Romain Deconinck komen aan bod: zijn eerste stappen als acteur in revues, zijn stukjes in kranten en zijn werk voor televisie. Maar voor u naar Amsab snelt, nog dit. Het archief wordt pas toegankelijk na inventarisatie.

(1) *De Gentenaar*, 22.06.2000, p.14.

“Duizend Bommen en Granaten”, een andere Hendrik de Man

Hans Mortelmans, Amsab

De theoretische geschriften van Hendrik de Man zijn allerm minst vakantielectuur. Stijl en verwoording zijn 'zwaar op de hand'. B.S. Chlepner gewaagt in de eerste editie van zijn Cent ans d'histoire sociale en Belgique (1956), zonder enige nuance van 'une lourdeur toute germanique'.

Hendrik de Man was in de jaren '20 echter niet alleen beïnvloed door de grote Duitse en Franse socialistische denkers en Freud maar ook door de voortreffelijke George Bernard Shaw, socialist, theaterauteur én meester in de ironie.

In de Mans Zur Psychologie des Sozialismus en enkele kortere geschriften die de aanzet tot dit werk vormden, vinden we prachtige tirades tegen de bourgeoisie, ironische bespiegelingen over het marxisme en tragikomische beschrijvingen van het leven en de verzuchtingen der arbeidersklasse.

Ga zitten en geniet, voor één keer, van een 'draagbare' Hendrik de Man, gevat als een cabaretier, scheldend als kapitein Haddock⁽¹⁾.

Over de bourgeoisie:

Bij enkele uitzonderingen na, is de Belgische bourgeois slechts een bewonderenswaardig darmkanaal⁽²⁾.

Zijn zwans-lievende gemoedelijkheid, is het welbehaaglijk opspringen van een goed gevulde maag die vindt dat alles goed gaat als men haar maar laat verteren⁽³⁾.

[...] een geblaseerde en verbeeste klasse, verstompt door een ongestoorde spijsvertering; vastgeroest in hun cultus van zedelijke en esthetische conventies, onbekwaam om zelf een nieuwe geestesinspanning te doen⁽⁴⁾.

Over de verburgerlijking van de arbeidersklasse:

[...] de jongenskop wordt bij de naaister populair zo ongeveer tegen de tijd waarop de dame van de wereld er genoeg van krijgt en het als ordinair gaat beschouwen⁽⁵⁾.

Op het ogenblik, dat de ontwikkelde burgerij uit haar woningen de meubilering in Jugendstil verbant, houdt de voor-vorige stijl bij de arbeiders haar intocht. De salonkastjes, de boekenplankjes, de pluche meubels, de oleografieën en de verdere rataplan, die de welstand en de goede smaak moesten bewijzen van de kleinburgers uit de tijd van Bismarck, worden nu met hetzelfde doel door de arbeiders gebruikt⁽⁶⁾.

Waar vroeger de van grootvader geërfde, ruwe, maar bruikbare en eenvoudige meubels stonden, heerst nu de luxe van de 'mooie kamer', die doet denken aan een museum van alle burgerlijke surrogaatmonsters⁽⁷⁾.

[...] de snuisterijenrommel van staal, blik, glas, porselein, celluloid, houtsnijwerk, schelpen - de chromo's en gekleurde prentbriefkaarten niet te vergeten - alles is compleet. Net als bij de 'fatsoenlijke' burens, die op de eerste etage wonen en wier kinderen op het Atheneum gaan; maar alles - ja, het is mogelijk - nog lelijker, nog smakelozier, nog onbruikbaar, omdat het goedkoper moet zijn [...]⁽⁸⁾.

Over *Das Kapital* van Marx:

Het merkwaardige is nu, dat het een groot deel van zijn betovering juist dankt aan de omstandigheden, die het zo ongenietbaar maken: zijn onbegrijpelijkheid voor de massa, zijn vertoon van geleerdheid, zijn algebraïsche mystiek, zijn drukkende ongenietbaarheid⁽⁹⁾.

De massa [...] verhoudt zich nog altijd tot de wetenschap van haar geleerden als een neger uit Afrika tot die van zijn dorpsveneraar. Hoe vreemder, geheimzinniger en plechtiger ze optreedt, des te hoger slaat hij ze aan. Dat 'aqu. Font. Ad 250' een patiënt heel anders imponeert dan 'een glas bronwater', weet iedere dokter en menige genezing berust daarop⁽¹⁰⁾.

Over het 'romantische' 19e-eeuwse socialisme:

In het agitatorisch begintijdperk der socialistische beweging was dit type talrijk vertegenwoordigd door advocaten zonder zaken [...], gesjeesde of ontslagen ambtenaren, ingebeelde halve-geleerden [...], miskende uitvinders, ongedrukte dichters, te oorspronkelijke schilders en café-literatoren van elke schakering⁽¹¹⁾.

Over sport:

Het heet sport, wanneer tienduizend mensen, om hun verveling door opwindende

verdrijven, twee bokkers, tweeëntwintig voetballers of een paar dozijn motorrijders aangapen en elkaar daarbij trachten wijs te maken dat zij kennis van zaken hebben⁽¹²⁾.

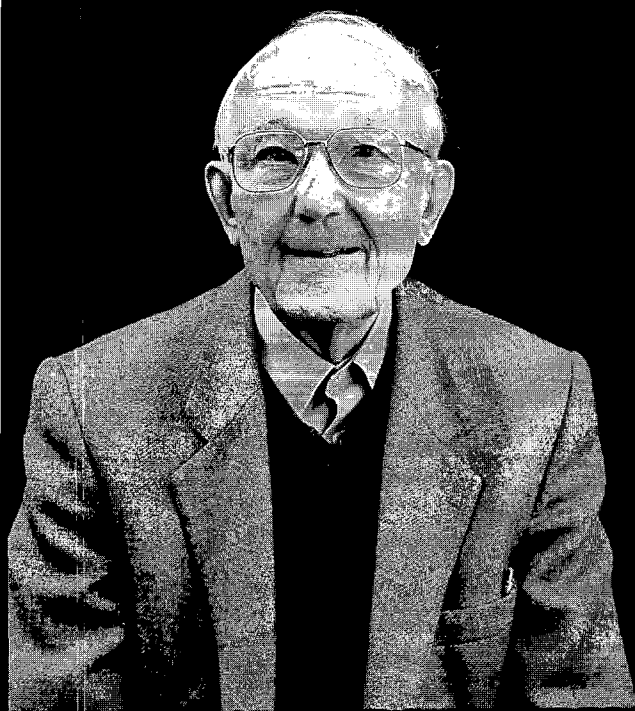
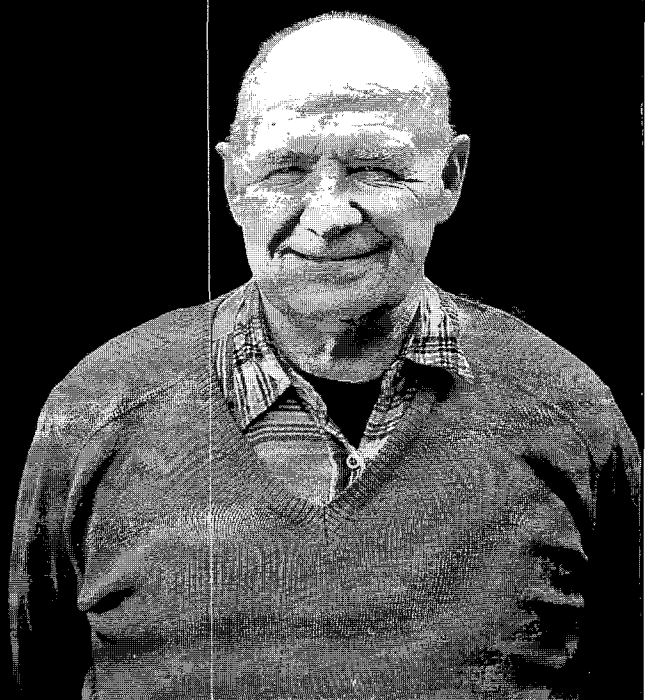
Over massademonstraties:

Ook hier maakt de toon de muziek, d.w.z. het komt slechts op de algemene affectopwekkende uitwerking van het gemeenschappelijke gezang aan; [...] het strijdlid der Engelse socialisten, 'The red flag' wordt gezongen, [...] tot verbazing der Duitse deelnemers aan internationale bijeenkomsten, op de wijze van 'O Tannenbaum', door G.B. Shaw gedoopt: de treurmars van de gebakken paling⁽¹³⁾.

Tot slot een ontroerende beschrijving van het leven der arbeiders, in pure Zola-stijl:

Stelt u zulk een dorp voor van meerdere duizenden inwoners, die allen leven van dezelfde industrie. [...] Zij leven in eindeloze rijen van dezelfde zwartberookte huizen met kleine tuintjes; alles behoort bij de mijn; de stad is ver weg en wie ontspanning zoekt, moet naar de herberg of naar de bioscoop, die elke week eenmaal van program verandert; de preek op Zondag in de kerk brengt maar povere afwisseling; en in de paar winkels van de plaats kan men ook niet veel opwindends kopen, want bijna elk huisje heeft dezelfde goedkope gordijnen, elk meisje heeft de hoed van elk ander meisje maandenlang in de etalage zien staan, alle mannen dragen dezelfde petten⁽¹⁴⁾.

- (1) De citaten uit *Zur Psychologie des Sozialismus* zijn overgenomen uit de eerste druk van de Nederlandse vertaling uit het Duits door E.J. Brouwer, 1927, die door Hendrik de Man op de drukproeven werd herzien. Citaten uit *Der sozialismus als Kulturbewegung* zijn overgenomen uit de Nederlandse vertaling door Koos Vorink, 1928. De citaten werden aangepast qua spelling en taaleigen.
- (2) H. DE MAN, Zullen wij eene nieuwe bourgeoisie scheppen? In: *Ontwikkeling en Uitspanning*, 2(1921)12, p. 177.
- (3) H. DE MAN, *Zullen wij [...]?*, p. 177.
- (4) H. DE MAN, *Zullen wij [...]?*, p. 177.
- (5) H. DE MAN, *Het socialisme[sic] als kultuurbeweging*, Amsterdam: A|C, 1928, p. 36.
- (6) H. DE MAN, *Het socialisme [...]?*, p. 36.
- (7) H. DE MAN, *De psychologie van het socialisme*, Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1927, pp. 184-185.
- (8) H. DE MAN, *De psychologie [...]?*, p. 185.
- (9) H. DE MAN, *De psychologie [...]?*, p. 114.
- (10) H. DE MAN, *De psychologie [...]?*, p. 114.
- (11) H. DE MAN, *De psychologie [...]?*, p. 158.
- (12) H. DE MAN, *De psychologie [...]?*, p. 32.
- (13) H. DE MAN, *De psychologie [...]?*, p. 107.
- (14) H. DE MAN, *De psychologie [...]?*, p. 33.

Project Deurne

*Martine Vermandere,
Amsab-Centrum Antwerpen*

Op zaterdag 24 november sloot de tentoonstelling 'Ik woon in een Monument' haar deuren. Meer dan duizend belangstellenden, merendeels bewoners van de betrokken wijken, bezochten dit 'toonmoment' van het project. Met dit initiatief wilde Amsab een positief beeld creëren van de wijken Conforta, Kronenburg, Arena en Unitas in Deurne. Het project werd ingediend binnen de campagne 'Actuele Volkscultuur' van de Koning Boudewijnstichting.

Op 26 oktober opende de tentoonstelling in het Koninklijk Atheneum aan de Frank Craeybeckxlaan. De locatie moest vooral centraal gelegen zijn opdat alle bewoners zich bij het project zouden betrokken voelen. Het atheneum was de perfecte plaats. Het werd ontworpen door architect Van Steenberghe die ook de Unitaswijk realiseerde. Het modernistische gebouw bood tal van mogelijkheden om aan de tentoonstelling een meer-

waarde te geven. Van Steenberghe had met zijn ontwerp immers meer voor ogen dan alleen maar een school; hij wou er ook een ontmoetingsplaats voor de buurtbewoners van maken. Zo voorzag hij een prachtige feestzaal op twee niveaus, waar we het architectuurgedeelte van de tentoonstelling onderbrachten. Daarnaast kwam er ook een badinrichting voor de buurtbewoners. In de doucheruimte - die door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog door de buurtbewoners eigenlijk nooit werd gebruikt - werden de foto's van de jongeren tentoongesteld.

Voor de opening werd een beroep gedaan op de dans- en showgroep Malisa. Malisa verenigt jongeren van alle betrokken buurten en werd opgericht om hen op een aangename, zinvolle en niet dure manier aan vrijetijdsbesteding te laten doen. Met enkele nummers uit de musical 'Hair' brachten ze meteen de sfeer terug van de jaren '70, toen de Arenawijk gebouwd werd.

De tentoonstelling kreeg heel veel aandacht in de pers. Het programma 'Link' op Canvas wijdde er ook een item aan en er werden voor Radio Klara een tweetal interviews gegeven.

Onder de bezoekers telden we heel wat (ex-)bewoners van de wijken. De toezichthouders van de tentoonstelling werden bestookt met verhalen over de betrokken wijken. Opvallend was dat praktisch elke bezoeker ruimschoots de tijd nam om alles te bekijken. Eerst kwam het architectuurgedeelte waarin de historische van elke wijk verteld werd. Daarna kon je de modiefoto's bekijken om dan in de ruimte plaats te nemen waar de portretten en de getuigenissen te zien en te ho-

*Portretten van inwoners van Deurne (foto's
Lieve Cosijns, 2001)*

ren waren. Daarna kwam je langs de grappige prenten die architect Braem maakte over de geschiedenis van Deurne, om de rondgang te beëindigen in de feestzaal, waar iedereen onmiddellijk naar bekende personen op de familiefoto's begon te zoeken. De meeste jongeren gingen direct naar het badhuis. Daar hingen de foto's die zij zelf in hun eigen buurt genomen hadden en kon je de video bekijken die in de plaatselijke bibliotheken opgenomen was, en waarin de jongeren hun foto's becommentariëren.

Wat was nu de effectiviteit van dit project?

Uit de buurten kwamen heel wat positieve reacties. Daarvan getuigt ook het register waarin elke bezoeker zijn opmerkingen over de tentoonstelling kwijt kon. Het project kreeg mede door de affiches in de etalages van de winkelstraten heel wat aandacht in Deurne zelf. Toch hebben we enige bedenkingen bij het effect dat uiteindelijk bereikt wordt met dergelijk initiatief.

Vooreerst is het een spijtige vaststelling dat net op het moment dat het project zijn toonmoment kent en dus zijn eindfase bereikt heeft, de bewoners hun verhaal kwijt willen. Pas dan zou het opportuun zijn massaal te interviewen. Op de tentoonstelling hadden zeker opnameapparatuur en een interviewer moeten zijn om de verhalen die spontaan aan de toezichthouders werden verteld vast te leggen. Het budget was echter te krap om ook dit nog te realiseren.

Iedere bewoner die meewerkte aan het project was trots op het resultaat. De portretfoto's van Amsab-fotografe Lieve

Cosyns laten de bewoners in al hun waardigheid zien.

Hierbij willen we ook pleiten voor het verzamelen van de getuigenissen van de diverse projecten binnen de campagne 'Actuele Volkscultuur' van de Koning Boudewijnstichting, het SIF-project *vertel.de.stad!*, de projecten van de Erfgoedcel en andere initiatieven rond mondelinge getuigenissen. Het samenbrengen van al de mondelinge getuigenissen uit al deze initiatieven zou zeker een meerwaarde geven aan dergelijke projecten.

Ondertussen kregen we van het district Deurne positief nieuws. Het heeft namelijk een budget vrijgemaakt om onder de noemer 'Over Deurnes Daken' projecten op te starten die reminiscenties noteren over de geschiedenis van Deurne.

KRONIEK

Les Solidarités Internationales: transitions, métamorphoses et perspectives

Piet Creve, Amsab

Onder deze ambitieuze titel organiseerde het 'Centre d'Histoire et de Sociologie des Gauches', verbonden aan het 'Institut de Sociologie' van de Université Libre de Bruxelles, op 30 november en 1 december 2001 een internationaal colloquium. Op de eerste dag ging de aandacht naar het verleden, vooral het interbellum

en de naoorlogse periode tot 1960 kwamen aan bod. In de Amsab-bijdrage lag de klemtoon op de ongemakkelijke verhouding tussen 'Entraide Socialiste', de organisatie die binnen de socialistische zuil diverse vormen van solidariteit gestalte gaf, en de opkomende derdewereldbeweging in de jaren '60. De werkzaamheden op de tweede dag concentreerden zich op meer actuele vraagstellingen rond internationale solidariteit. Omdat de bijdragen van de diverse sprekers binnenkort worden gebundeld, zijn in dit artikel enkel wat losse bedenkingen bijengeharkt.

Tot 1940 betekende de kwalificatie 'internationaal' eigenlijk 'Europees'. De wereld buiten Europa, en zeker de koloniale gebieden, kwamen nauwelijks of niet in het stuk voor. Na de Tweede Wereldoorlog groeide de aandacht voor de buiten-Europese wereld, maar dat gebeurde vooral vanuit het perspectief van de Oost-West-tegenstelling. Het was pas na de tweede dekolonisatiegolf rond 1960 en het verminderen van de koudeoorlogsspanningen, dat de Derde Wereld als autonoom actieterrein naar voor kwam. Internationale solidariteit mocht dan in principe niet deelbaar zijn, in de praktijk bleek die wel degelijk selectief. De dominerende paternalistische houding in de 'witte wereld', ook binnen de linkse stromingen, was hier allicht ook debet aan. Bovendien is waarachtige solidariteit moeilijk denkbaar zonder gelijkwaardigheid van partners.

Opvallend is ook dat de socialistische en communistische organisaties die actief waren op het domein van de internationale solidariteit, vooral weerklink von-

den bij intellectuelen. Het overgrote deel van de arbeidersbasis was niet actief of permanent betrokken. Rond specifieke acties die snel een symboolwaarde kregen, konden de organisaties vaak wel succesrijk mobiliseren. De werking van het Matteottifonds, aanvankelijk gericht op slachtoffers van het Italiaanse fascisme en al snel uitgebreid naar anderen die de repressie van autoritaire regimes aan den lijve ondervonden, biedt daarvan een mooi voorbeeld. Maar ook hier bleek de solidariteit selectief: de hulp bleef in de eigen politieke familie. Verwonderlijk is dat niet. Achter de oprichting en het functioneren van organisaties rond internationale solidariteit zaten zeker edele motieven, maar ook politieke concurrentie en tactische overwegingen wogen zwaar door.

De selectiviteit die al een paar keer ter sprake kwam, slaat eigenlijk ook op het programma van de eerste dag van het colloquium. De grootste aandacht ging naar het interbellum. De jaren '50 en '60 waar internationale solidariteit stilaan een andere invulling en uitdrukking kreeg, werden stiefmoederlijk behandeld. De klemtoon lag bovendien op organisatiegeschiedenissen. Van de militant of activist die de solidariteit uiteindelijk gestalte gaf, kregen de aanwezigen weinig te zien of te horen. Maar dat doet weinig af aan de verdienste van het initiatief voor dit colloquium: het is een boeiende aanzet die hopelijk een vervolg krijgt.

Evocatie van een station in de tentoonstelling: pendelarbeid was een belangrijk aspect van de sociaal-economische geschiedenis van Vlaams-Brabant (foto Lieve Cosijns, 2001)

**Over geuren en kleuren kan
men van mening verschillen.
Evaluatie van het project
'Geuren en Kleuren'.
Een sociale en economische
geschiedenis van Vlaams-
Brabant 19de en 20ste eeuw'**

Bart De Nil, Amsab

Onder de publieksvriendelijke titel 'Geuren en kleuren. Een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant 19de en 20ste eeuw' lanceerde de Provincie Vlaams-Brabant op 21 september 2001, een boek en een tentoonstelling. Het geheel was het resultaat van een onderzoeksproject waarvan het economische luik was toevertrouwd aan het Centrum voor Economische Studies (CES) uit Leuven; het sociale luik, met aandacht voor onder meer de algemene leefomstandigheden en de sociale organisatievormen, was toevertrouwd aan de vier privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra, met name het Katholiek Archief- en Documentatiecentrum (KADOC) van Leuven, het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADV N) van Antwerpen, het Liberaal Archief en Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis van Gent.

De verleiding is groot om een project waaraan men intensief heeft meegewerkt

in 'geuren en kleuren' te bespreken. Zeker in de euforie van na de realisatie worden minder positieve geluiden vlug weggewuifd. De bedoeling van deze bijdrage is echter als insider te antwoorden op bepaalde kritische opmerkingen en tegelijk stil te staan bij enkele soms evidente tekortkomingen. Niet omdat ik graag openbaar te biecht ga, maar als een leerproces voor de historicus en als grondige evaluatie met het oog op toekomstige projecten. En dit in de geest van historicus Guy Vanschoenbeek, voor wie *"zelfspot vaak een hogere vorm van humor is, net zoals zelfrelativerende analyse een hogere vorm van kritisch onderzoek is."* ⁽¹⁾

**De valkuilen van een legitimerende
geschiedschrijving**

Hoe kan men twee eeuwen geschiedenis schrijven van een provincie die amper zes jaar oud is? Al vlug wordt de bedenking gemaakt dat het hier gaat om een gesubsidieerd staaltje van legitimerende geschiedschrijving. Met als uiterste voorbeeld de romantische geschiedschrijving van de 19e eeuw, waar bijvoorbeeld het bestaan van België in het verleden moest gevonden worden en waarbij verschillende historische mythen ontstonden. Misschien is de titel wat misleidend maar vanuit inhoudelijk oogpunt is dit een kritiek die zeker niet geldt voor 'Geuren en Kleuren'. Van bij het concept werd gesteld dat het project zou handelen over een sociale en economische studie van een geografische omschrijving die heden ten dage wordt ontsloten door de provincie Vlaams-Brabant, zonder echter de

historisch gegroeide ruimere context geweld aan te doen. Hoewel Brussel een blinde vlek was op de kaart van Vlaams-Brabant kwam duidelijk - weliswaar vanuit een niet voor de hand liggende benadering ('in de schaduw van Brussel', 'in de rand van Brussel', 'de periferie') - de belangrijke rol van de hoofdstad naar voor. Vanzelfsprekend werd de kritiek op een legitimerende geschiedschrijving amper geformuleerd bij de politieke en institutionele opdrachtgevers van dit project. Immers, geconfronteerd met de dagelijkse praktijk, heeft Vlaams-Brabant voor hen een economisch, sociaal en cultureel gezicht. In relatie tot zijn inwoners en tegenover de andere bestuursniveaus zoekt het provinciebestuur van Vlaams-Brabant, net zoals elke 'jongeling', naar een eigen identiteit. Het is géén nieuwigheid of geforceerde bezigheid daarbij terug te grijpen naar het verleden. Het is een natuurlijk proces van individuen, groepen en instellingen dat hem, haar of hen in staat moet stellen vol zelfvertrouwen een plaats te verwerven (of op te eisen) in onze maatschappij. Het was natuurlijk historisch veel correcter geweest had het boek een ondertitel als: *Een sociale en economische geschiedenis van de geografische omschrijving binnen de grenzen van de provincie Vlaams-Brabant*. Maar net zoals in de politiek kan een overdaad aan correctheid eerder verstikkend dan verruimend werken.

Het is niet zo eenvoudig om vanuit historiografisch oogpunt eenduidig te repliceren op de kritiek van een legitimerende geschiedschrijving. Kritiek is terecht wanneer ze gegeven wordt met in het achterhoofd de verschillende voorbeelden

uit verleden en heden waarbij de historiografie moest dienen om staatkundige processen, te legitimeren of maatschappelijke bewegingen te ondersteunen. Er zijn actuele voorbeelden genoeg om te stellen dat maatschappelijke stromingen invloed hebben op het historisch onderzoek. De kritiek op een legitimerende historiografie, onterecht vanuit het beeld van een zuivere, wetenschappelijk verantwoorde onafhankelijke geschiedschrijving wordt daarentegen vaak beoefend door de criticaster zelf. *"All history depends ultimately upon its social purpose"*, is de confronterende beginzin van Paul Thompsons basiswerk over mondelinge geschiedenis⁽²⁾ waarin hij de positie van de (mondelinge) geschiedenis in een samenleving weergeeft. Hij geeft onder meer als voorbeeld de band van de academicus, die er plezier in schept zich enkel bezig te houden met het zoeken naar de kennis om de kennis, met het populaire toerisme dat het historisch erfgoed commercialiseert zodat bijvoorbeeld een oude slavenplantage een plaats voor een plezierige uitstap wordt. Maar, schrijft Thompson: *"Both look to their incomes free from interference, and in return stir no challenge to the social system"*⁽³⁾. Het hoeft ook geen betoog dat bij het opbouwen van een academische carrière ook andere dan zuiver wetenschappelijke factoren meespelen.

Het gevaar van een legitimerende geschiedschrijving ligt niet zozeer bij de opdrachtgever of in de opdracht maar wel in het resultaat en de manier waarop wordt omgesprongen met dat resultaat. Ik wens de historische gilde niet clichématig te portretteren met aan de ene zijde van het spectrum het beeld van de met

een aura van onafhankelijkheid omgeven historicus en aan de andere de ideologische partijstier die zich met plezier voor de kar wil laten spannen. Van deze laatste categorie lopen nog enkele exemplaren rond maar hun aantal vermindert - gelukkig - met het ouder worden. De huidige perceptie van een goed historicus is deze van iemand die met een wetenschappelijke methode een historische werkelijkheid weergeeft met als doel te komen tot een groter inzicht in het verleden. Wat niet wil zeggen dat een historicus een maatschappelijke eunuch moet zijn. Persoonlijk ben ik er voorstander van dat de historicus zich opstelt als een participerend observant of dat hij vanuit een bepaald kader een waardeoordeel uitspreekt over feiten uit het verleden. Zolang dit tenminste geen invloed heeft op het weergeven en interpreteren van de feiten vanuit een onafhankelijk en wetenschappelijk denkkader en hij vooraf de lezer wijst op het eigen intellectueel denkkader. Een voorbeeld daarvan is de Britse linkse historicus, Kenneth O. Morgan, een autoriteit in de geschiedenis van de Britse Labour partij maar die toch in het voorwoord van *Labour People. Leaders and Lieutenants*, Hardie to Kinnock schrijft: *"The reader will observe that I have found positive things to say about almost all the personalities considered here. This is not, perhaps, suprising, since they reflect the British political tradition in which I generally feel most comfortable. To borrow from the preface of my old mentor, Richard Hofstadter, in his book on the American Age of Reform, my criticisms are criticisms from within. I hope, however, neither to have been unduly partisan nor uncritical. Above all, I trust I have avoided the university teacher's besetting vice, that of being patro-*

nizing. I have certainly tried"⁽⁴⁾.

Het zijn soms onbeduidende of relatief objectieve keuzes of 'voorkeuren' die bepalend zijn bij het realiseren van een onderzoeksproject. Alle kleine sturingen bij elkaar bepalen de inhoudelijke richting van een publicatie en een tentoonstelling. Dit gebeurt reeds van bij het uitdenken van het concept waarvan een inhoudstafel wordt opgesteld, en van bij de keuze van de auteurs, die ook niet waardevrij is. Dan heeft men de auteurs die op hun beurt een schema opmaken van hoe ze hun onderwerp wensen aan te pakken; allemaal onmisbare stappen in de realisatie van een groepsonderzoek maar tevens momenten waarbinnen kan gemanoeuvreed worden. Brengt men daarentegen bijvoorbeeld enkele onderzoekers die losstaan van één van de participerende instellingen rond een tafel bijeen en de inhoudstafel ziet er anders uit. Of zou het resultaat ook niet verschillen wanneer de auteurs allemaal historici waren met een louter economische achtergrond? Daar is niets mis mee, het komt er gewoon op aan zoveel mogelijk benaderingen te betrekken bij het opzet van een dergelijke publicatie. Los hiervan zullen historici die in eer en geweten hun ambacht bedrijven bij de uitvoering van hun opdracht steeds vertrekken vanuit een degelijke vakkennis en een gezonde dosis historische kritiek. Realistisch als ik ben besef ik dat iedereen met een persoonlijke agenda aan een publicatie meewerkt. Sommigen willen de wetenschap dienen, anderen dienen een broodheer en voor een enkeling is het een carrièrestap. Zelfs bij een historisch eerlijk boek - zoals volgens mij *Geuren en Kleuren* er een is

- schuilt er een gevaar in de manier waarop deze teksten worden 'gelezen' en 'geïnterpreteerd'. Verschillende bewegingen en instanties kunnen hún verhaal uit het boek distilleren zonder rekening te houden met wat of wie in hun ogen dan vaak de rest of 'de anderen' zijn. Het is vanzelfsprekend verkeerd, om niet te zeggen dwaas, de eigen geschiedenis op deze manier te 'lezen'. De verschillende ideologische stromingen binnen de sociale bewegingen mogen dan wel elk hun eigen hoofdstuk in het boek hebben, een verstandig mens leest de hoofdstukken als een geheel, rekening houdend met de totale context. Legitimatie schuilt vooral in het gebruik van een tekst. Toen Eric Defoort in 1996 *Het klauwen van de historicus* schreef was dit in de eerste plaats bedoeld als een bijdrage tot de theoretische geschiedschrijving en slechts in de marge als een antwoord op Marc Reynebeau's eerder verschenen *Het klauwen van de leeuw*. Maar als reactie op het overbelichten, door de minder Vlaamsgezinde media, van bepaalde van Reynebeau's besluiten werd Defoorts boek onder meer door de toenmalige Volksunie gepromoot als het ultieme wetenschappelijke antwoord op Reynebeau's benadering van de Vlaamse identiteit. Zodoende kwamen twee historische werken, elk met hun wetenschappelijke merites, terecht in een maastroom van gebruikers die er ieder de legitimatie in zagen van hun gelijk. In het verlengde van de legitimerende geschiedschrijving is achter de schermen de opmerking gevallen dat het sociale luik van het project werd uitgeschreven in functie van de vier privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra; kwaton-

gen spreken zelfs van de 'kleurarchieven' ADVN, Amsab, KADOC en het Liberaal Archief. Deze opmerking kan enkel beantwoord worden door elk van de vier centra afzonderlijk; centra die elk de verantwoordelijkheid dragen hun claim van onafhankelijke wetenschappelijke instelling waar te maken. Persoonlijk kan ik enkel oordelen vanuit de ervaring als onderzoeker van Amsab en medewerker en medeauteur van *Geuren en Kleuren*. Mij bewust van fouten in de geschiedschrijving in het verleden, heb ik samen met Bart Willems deze bijdrage niet geschreven vanuit een burchtmentaliteit, maar hebben we getracht de opgang en consolidatie van de socialistische arbeidersbeweging te plaatsen binnen een ruimere socio-economische en culturele context. Het oordeel is natuurlijk aan de kritische lezer. De keuze om het artikel af te sluiten in 1950 was louter pragmatisch en geen manoeuvre om het verhaal over de relatieve ondergang van het socialisme in Vlaams-Brabant te verzwijgen. Om een zuiver politicologisch relaas te vermijden had het bronnenmateriaal moeten aangevuld worden met een project mondelinge geschiedenis, waarvoor de tijd en de middelen ontbraken.

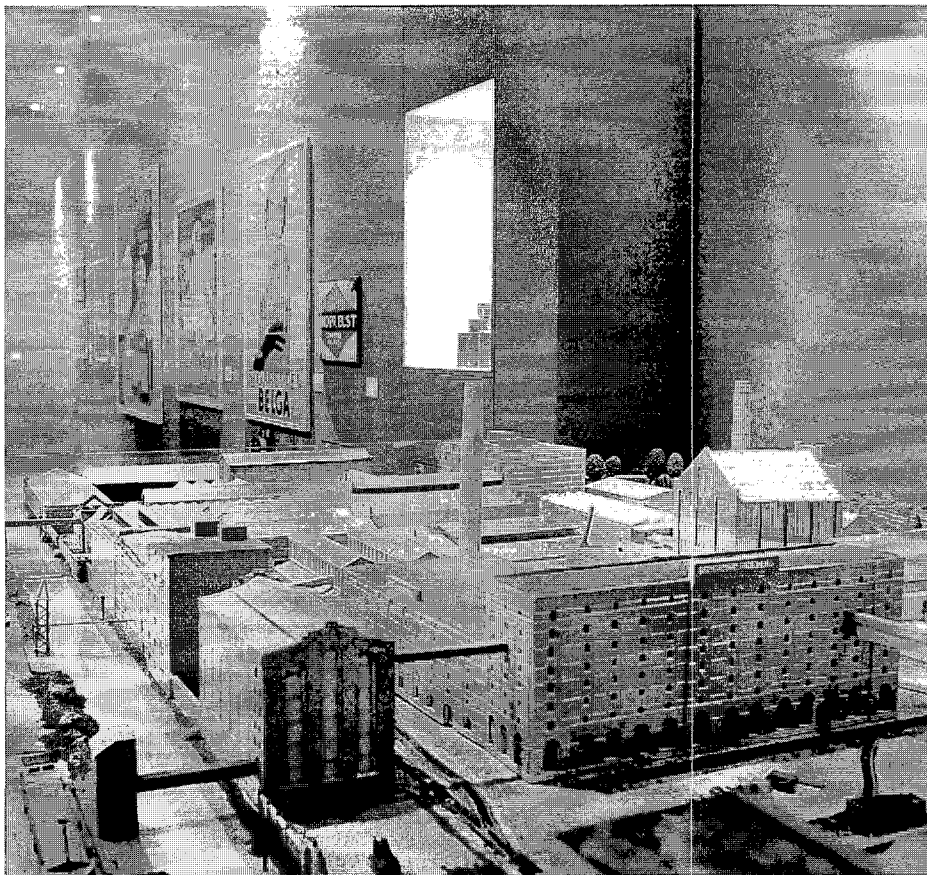
Het boek

Onder het motto "*The Proof of the Pudding is in the Eating*", is belangrijker dan de algemene kritiek over de opzet van het project, de inhoudelijke analyse van de publicatie. Vriend en vijand zullen, los van alle sentimenten en voorkeuren, zonder meer moeten toegeven dat *Geuren en Kleu-*

ren een inhoudelijk goed en leesbaar boek is geworden. Daarbij komt dat een zeer verzorgde vormgeving een duidelijke meerwaarde en geen meerprijs aan de publicatie geeft. Het is een gestroomlijnd geheel, zonder overbodige herhalingen en met een logische opbouw. Dit staat in schril contrast met sommige verzamelwerken waarvan de redactie enkel bestond uit een taalkundige correctie en het samenbrengen van teksten rond één thema. In deze moet ik mijn lof uitdrukken voor Jan De Mayer, directeur van het KADOC, die als coach van de auteursvergadering de constructieve samenwerking in goede banen heeft geleid. Bij de redactie van de teksten werd geen enkele inhoudelijke discussie geschuwd. Sommige teksten werden stevig herwerkt of zelfs herschreven door een bijkomend auteur. Dat dit een vruchtbare werkmethode was blijkt uit de coherente samenstelling van de publicatie. Verschillende artikels zijn complementair omdat ze inhoudelijke lacunes in andere compenseren. Zo gingen de economische bijdragen aanvankelijk uit van een industriële benadering van de economische vooruitgang en hanteerden ze, vanuit dat oogpunt, eenzijdige cijferreeksen. Naast een herwerking werd dit euvel zeer goed opgevangen door de uitstekende bijdrage van Maarten Van Dijck en Leen Van Molle over de landbouw en het platteland.

Geuren en Kleuren is als sociale en economische studie van Vlaams-Brabant, niet de Heilige Schrift maar wel een goed fundament waarop men kan verder werken. Laat mij bescheiden blijven en opmerken dat de publicatie toch enkele - soms onvermijdelijke - zwakke plekken heeft. Een

eerste commentaar die ongetwijfeld zal weerklinken, vooral dan in bepaalde academische kringen, is dat met *Geuren en Kleuren* het zoveelste bewijs van een politiek-institutionele invulling van de sociale geschiedenis wordt geleverd. Hierop reeds anticiperend schrijft De Mayer in de wetenschappelijke inleiding van het boek: *"Het is inderdaad gemakkelijk een klaagzang aan te heffen en zelfs een beschuldigende vinger op te steken over het feit dat de sociaal-historische fenomenen zelf onder het gewicht van die organisatorische en politieke elementen dreigen verstikt te raken. Maar gaat men dan niet veel te vlug voorbij aan het gebrek aan bronnen, aan het zeer tijdsintensieve basiswerk dat nog moet worden verricht om die fenomenen evenwichtig en objectief te kunnen duiden, en aan de relatieve zeggingskracht van de exemplarische onderzoeksresultaten (vaak lokale steekproeven) die tot vandaag werden samengebracht."* De opmerking van De Mayer snijdt hout: *Geuren en Kleuren* is een degelijk en noodzakelijk raamwerk waarop verder sociaal-historisch onderzoek kan verricht worden. Toch mogen we niet blind zijn voor het feit dat er slechts weinigen zich geroepen voelen om de stap van het 'basiswerk' naar breder sociaal-historisch onderzoek te zetten. Misschien is de traditionele aanpak, waarbij aan elke maatschappelijke stroming letterlijk een eigen hoofdstuk wordt toebedeeld aan herziening toe? Zeker bij de invulling van lokale of regionale onderzoeksprojecten is het praktisch mogelijk om de sociaal-economische evoluties of thema's op zich te benaderen, waarbij de (vaak gelijklopende) antwoorden vanuit de verschillende ideologische stromingen samen kunnen worden gegeven. In de tentoonstelling

*Maquette van de stijsselfabriek Remy te Wijgmaal in de
tentoonstelling 'Geuren en Kleuren' (foto Lieve Cosijns, 2001)*

'Geuren en Kleuren' werd deze werkwijze met de reconstructie van een neutrale feestzaal al met succes toegepast (supra). In de publicatie is het luik na 1950 zeker het minst overtuigende deel. Zowel voor het economische als het sociale gedeelte is dit onder meer een gevolg van een gebrek aan regionale en lokale studies. Voor het sociale deel heeft dit ook te maken met de koudwatervrees van sociale historici voor de eigentijdse geschiedenis, waardoor ruimte wordt gelaten aan politologen en sociologen die het veld bewerken met een arsenaal van kant en klare schema's, met als gevolg dat ze een woestijn achterlaten waarin niemand nog sporen vindt van de oorspronkelijke habitat⁽⁵⁾. Concreet betekent dit dat de geschiedenis van de sociale bewegingen na de Tweede Wereldoorlog wordt herleid tot ostentatieve subgroepen waaraan grote maatschappelijke veranderingen worden opgehangen, zonder consistente patronen met het verleden, of met zogenaamde oude sociale bewegingen, weer te geven. Typerend hiervoor is de bijdrage van Marc Hooghe en Peter Heyrman over de nieuwe sociale bewegingen in Vlaams-Brabant. Het verhaal is geschreven vanuit een algemeen nationaal schema en getoetst aan voorbeelden (of het ontbreken ervan) van opkomende milieuverenigingen, holebi- en vredesbewegingen. Gelukkig dat Heyrman, zich bewust van deze eenzijdige benadering, binnen een gering tijds kader getracht heeft na te gaan hoe de traditionele sociale bewegingen in Vlaams-Brabant omgingen met de nieuwe themata. Daarvoor is echter een structureel kader niet voldoende en moeten nagaan welke personele netwerken

er bestonden tussen de verschillende sociale en politieke bewegingen. Dit veronderstelt wel een andere benadering met de focus op de toeschouwers eerder dan op de verenigingen.

Een belangrijke oorzaak voor de mindere resultaten van het onderzoek na 1950 is ongetwijfeld het ontbreken van mondelinge bronnen. Door middel van de mondelinge geschiedenis hadden belangrijke aanvullende bronnen gecreëerd kunnen worden, waardoor nieuwe of aanvullende gegevens ter beschikking van de auteurs konden gesteld worden. Een benadering waarbij ook gepeild had kunnen worden naar de manier waarop mensen uit de verschillende regio's de economische en sociale transformaties hebben ervaren. Omdat voor een project mondelinge geschiedenis een goede voorbereiding en samenwerking noodzakelijk zijn, hadden de vier centra bij de conceptie van de publicatie daarvoor de nodige tijd en ruimte moeten voorzien. Tijd mag dan wel een bepalende factor zijn voor het ontbreken van een uitgebreid interviewproject, kleinschalige groeps gesprekken rond bepaalde thema's waren misschien niet onoverkomelijk geweest. De vier centra hadden daarvoor wel gezamenlijk het initiatief moeten nemen.

De tentoonstelling

Nogmaals wil ik benadrukken dat dit een inhoudelijke analyse 'après coup' is en geen laattijdig mea culpa. De tentoonstelling was het resultaat van keuzes die op het moment van de samenstelling werden gemaakt met al de mogelijkheden en

beperkingen van dat moment. Een tentoonstelling is trouwens een totaal ander medium dan een boek. De uitgebreide sociaal-economische studie die haar neerslag heeft gekregen in de publicatie vormde natuurlijk het basismateriaal voor de tentoonstelling. Maar dat betekent niet dat het een tentoonstelling van het boek is geworden. Een tentoonstelling is in de eerste plaats een tijdelijk medium dat aan de hand van sterke beelden de bezoekers een impressie moet meegeven. Volgens de krijtlijnen van de studie hebben de samenstellers een concept ontworpen in functie van de bezoeker.

Hoewel de publicatie geen catalogus is vond veel iconografisch materiaal uit het boek zijn weg naar de tentoonstelling. Maar wat wil je, soms zijn stukken zo mooi of kenschetsend voor het onderwerp dat het zonde zou zijn ze eruit te laten. Bijvoorbeeld: de allegorische affiche voor de feestelijke opening van het Vilvoordse Volkshuis uit 1910; de prachtige houtsneden uit *La Belgique industrielle* en de postkaarten van de Remy-vestiging in Wijnmaal. Een overvloed aan materiaal is voor de samenstellers van een tentoonstelling op zo'n moment eerder een last dan een lust. Toch is het spijtig dat bij de keuze van afbeeldingen of objecten niet meer inspanningen werden gedaan om de regionale diversiteit tot uiting te laten komen. De verschillende thema's werden wel aangeraakt maar de geografische divergentie - toch één van de centrale uitgangspunten van de studie - kwam in de tentoonstelling niet naar boven. De sterkste onderdelen van de tentoonstelling waren tegelijk de visueel aantrekkelijkste: een zorgvuldig gereconstrueerd steeg-

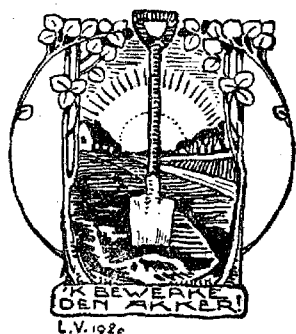
je zorgde voor de nodige historische sensatie, de maquette van Remy toonde hoe de groei van een 19e-eeuwse industriële vestiging er ongeveer uitziet als een reeks van aaneengesloten 'koterijen' aan een woning, en een neutrale feestzaal geeft, onder de titel 'Vloekende Kleuren', treffend de geschiedenis van de zuilgebonden sociale organisaties van Vlaams-Brabant weer. In het verlengde van de titel werd er getracht om op een interactieve wijze in te spelen op de titel 'Geuren en Kleuren'. De typische geuren van bepaalde nijverheden konden opgesnoven worden via geurpaaltjes. Voor het element 'kleur' miste ik een dergelijke innovatieve vondst. De verschillende thematische onderdelen kregen wel een eigen kleur mee, zoals groen voor de landbouw, maar opvallend en interactief was het zeker niet. Nochtans werd door het kleurrijke palet van de landbouwproducten in het gedeelte 'Arme en rijke tafels', een bruegeliaanse sfeer opgeroepen. Dit in contrast met de sociale verschillen tussen arme en rijke boeren in zwartwitfoto's. De zwakheden van het boek, hierboven aangehaald, waren sterk uitvergroot in de tentoonstelling terug te vinden; het venijn zat hem dan ook in de staart. Bij het verlaten van de feestzaal liep de bezoeker door een gang die leidde naar de reconstructie van een keuken van een gemeenschapskot. Aan de wanden van deze gang - die tegelijk ook dienst deed als uitgang van de tentoonstelling - werd hij nog vlug geconfronteerd met een magere reeks van affiches over de Vlaamse strijd in de Brusselse Rand en de Nieuwe Sociale Bewegingen (holebi, milieu, feminisme,...). Dit slotgedeelte typeerde volgens mij de

geringe aandacht voor de naoorlogse periode in de tentoonstelling en contrasteerde met de zorg die werd besteed aan de industriële periode, de opkomst en consolidatie van de sociale bewegingen en bepaalde typische economische en sociale aspecten. De sociale evolutie van de jaren '60 en '70 werd grotendeels ingenomen door een zorgvuldig nagebouwde studentenkeuken. Daar waar vóór de Tweede Wereldoorlog de sociale geschiedenis breed werd opgehangen met aandacht voor algemene processen en de effecten op een brede sociale onderlaag, met gevoel voor nuances (rijke én arme boeren...), werden de naoorlogse sociale processen en hun actoren verengd tot een kleine groep van radicale studenten. Is dit representatief voor een in hoofdzaak landelijke provincie?

Een magere epiloog met tentoonstellingswinkel was letterlijk beperkt tot video-beelden die de (economische) transformatie die de provincie sinds de jaren '70 heeft ondergaan tonen. Op deze manier miste de bezoeker de dynamische groei van de jaren '70 en '80 die de provincie zo eigen heeft gemaakt. Temeer omdat in het discours rond de tentoonstelling het verleden steeds werd afgemeten aan het heden. In dit opzicht is het boek, de wetenschappelijk studie, zeker een verrijking. Eén van de centrale besluiten van het boek is immers dat de huidige troeven van de provincie ook die van het verleden waren. Maar dat eveneens de problemen en de probleemgebieden uit het verleden persistent in het heden blijven doorleven. Iemand die is opgegroeid in de Vlaamse Rand weet dat er in de schaduw van Brussel naast de villawijken ook andere (so-

ciale) woningbouw bestaat. Het zou een succes zijn geweest indien het slot van de tentoonstelling dit had kunnen overbrengen. Een ander persistent gegeven is de fluctuerende economische groei. Het is cynisch te moeten opmerken dat het feestgedruis rond de economische realisaties van de 'gouden driehoek' in Vlaams-Brabant werd gedempt door het sociaal drama bij het failliet van SABENA.

- (1) E. DEFOORT, *Het klauwen van de historicus*, Antwerpen: Hadewijch, pp. 39-40.
- (2) P. THOMPSON, *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford: OUP, 2000, p. 1.
- (3) P. THOMPSON, *The Voice [...]*.
- (4) K.O. MORGAN, *Labour People. Leaders and Lieutenants, Hardie to Kinnock*, Oxford: OUP, 1987.
- (5) R. HARRISON, *Popular Culture as a Third Culture. The Debate in England since 1945*. In: L.H. VAN VOSS, F. VAN HOLTHOON (eds.), *Working Class and Popular Culture*, Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1988.

Aspecten van Arbeid(-ersbeweging) en Cultuur vóór 1940: het logo

Bart De Nil, Amsab

Amsab is begin vorig jaar gestart met een publicatie- en tentoonstellingsproject in het kader van het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd (Provincie Oost-Vlaanderen), onder de werktitel: 'Aspecten van Arbeid(-ersbeweging) en Cultuur vóór 1940'. Ikzelf schreef het concept voor de publicatie, waarna verschillende auteurs werden aangetrokken om bijdragen te leveren voor een verzamelwerk. De redactie is in handen van dr. Mark Jacobs (directeur Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV)), prof. Jan Art (hoogleraar Geschiedenis Universiteit Gent) en mijzelf. Hoewel de einddatum van dit project pas in 2004-2005 ligt, is het onze bedoeling om op geregelde tijdstippen erover te berichten aan de hand van kleine artikels. In navolging van Guy Vanschoenbeeks rubriek 'Petites histoires' in de eerste jaargang van *Brood & Rozen* zullen nu en dan smaakprik-

kels in verband met Arbeid(-ersbeweging) en Cultuur gegeven worden, teneinde bij de lezers de appetijt voor de resultaten van het project op te wekken.

Een goed logo is meer dan een esthetisch gegeven want het 'verbeeldt' tevens de inhoud die erachter schuilgaat. Hier zijn dit de wetenschappelijke en historische componenten van het project. Vaak kennen alleen de ingewijden of enkele geïnteresseerden de betekenis van een logo. Met deze kleine bijdrage willen we de lezers van *Brood & Rozen* erbij betrekken.

De emancipatorische gedachte achter de arbeidersbewegingscultuur

Het logo is overgenomen van de omslag van een boek in de reeks *Lezingen voor ons volk*, in 1922 uitgegeven door de socialistische Samenwerkende Volksdrukkerij in Gent. Hoewel er van de *Lezingen voor ons volk* slechts enkele exemplaren verschenen, met als belangrijkste een biografie van Emiel Moyson door Avanti (pseudoniem van Oscar Roelandts), de huishistoricus van de Gentse socialistische arbeidersbeweging.

Met als doel de "*leeslust onder het volk aan te moedigen*" aan "*den laagstmogelijken prijs*" paste deze uitgave in de drempelverlagende cultuurpolitiek van de arbeidersbewegingen. Een politiek die de arbeiders wou 'verheffen' naar analogie met de 19-eeuwse liberale verlichtingsgedachte. Het logo staat vol van sociaal-democratische symboliek (opgaande zon, akker...) waarmee werd aangetoond dat 'ons' in "*voor ons volk*" moest gelezen worden als 'socialistisch'

en de cultuurconsumptie zich afspeelde binnen de beweging. Het is een overblijfsel van een arbeidersbewegingscultuur die gevoed werd door de drang naar zelfontwikkeling die heerste bij de arbeidersklasse. Maar al te vaak wordt het begrip arbeiderscultuur gebruikt voor de cultuurpolitiek van en de gedeelde waarden en normen binnen een beweging (in Duitsland spreekt men ook van het 'Innen Leben' - innerlijk leven - van een organisatie). Dit project wil het onderscheid tussen arbeiderscultuur en cultuurpolitiek wel maken en daarmee aansluiten bij het onderzoek naar arbeidersculturen zoals dit internationaal wordt gevoerd. Onderzoek dat in tegenstelling tot de gangbare praktijk in Vlaanderen verdergaat dan een weergave van de contemporaine analyses van Hendrik de Man.

"Dig Where You Stand"

De rechtopstaande spade is het symbool van de aandacht binnen de historiografie voor de levenswijze van de brede lagen van de bevolking. Begonnen met de theoretische verruiming van de geschiedschrijving onder invloed van verschillende disciplines (linguïstiek, antropologie, sociologie enz.) is de werkelijke democratisering van de geschiedenis van de onderste strata van de maatschappij er echter pas gekomen tijdens de jaren '70. Vooral in Groot-Brittannië en Scandinavië ontstond er een beweging van individuen en groepen die begonnen met niet-academisch, lokaal historisch onderzoek. Vanuit een sterk sociaal en (links) politiek engagement werden, bijvoorbeeld in de Britse History Workshops, mensen

ertoe aangezet hun eigen geschiedenis te schrijven. "*Dig Where You Stand*", naar het gelijknamige boek *Gräv där du står* (1978) van de Zweedse schrijver Sven Lindquist, werd een veelgebruikte leuze en de naam van het concept van lokaal en personalistisch historisch veldonderzoek. In het boek is een praktische handleiding opgenomen voor arbeiders om, vanuit hun oogpunt, de geschiedenis van hun werkplaats te schrijven, gebruikmakend van een combinatie van documenten en mondelinge geschiedenis. Om de Amerikaanse historicus Saul Schniderman, te citeren: "*There is labor history in your town. Dig where you stand and you'll find it.*" De democratisering van de historiografie heeft er onder meer voor gezorgd dat de mondelinge geschiedenis ook binnen de academische wereld werd erkend als een volwaardige heuristische methode.

Onrechtstreeks is het logo ook een verwijzing naar de antropologiserende benadering van het thema, los van grote theoretische constructies en met een citaat van Royden Harrison in het achterhoofd: "*Social historians tend to be impatient with the quasi-philosophical preoccupations of sociologists who 'clear the ground' by turning it into a desert and end up with no time to do anything but monitor their own inactivity.*"⁽¹⁾ Ik hoop dat onze medewerkers hun akker zullen laten bloeien.

(1) R. HARRISON, *Popular Culture as a Third Culture. The Debate in England since 1945*. In: L.H. VAN VOSS, F. VAN HOLTHOON (eds.), *Working Class and Popular Culture*, Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1988, p. 33.

FRANCIS WHEEN
MARX

EEN BIOGRAFIE

DE BEZIGE BIJ

Een smakelijke Karl Marx voor de geglobaliseerde hamburgermaatschappij

Jan Dumolyn, assistent geschiedenis, Universiteit Gent

'Segui il tuo corso, e lascia dir le gente' was het motto dat Karl Marx van Dante Allighieri overnam. Marx heeft inderdaad zijn eigen koers gevolgd, en dat is tijdens en na zijn leven de aanleiding geweest tot ontelbare commentaren en interpretaties. Ook ernstige antimarxisten moeten toegeven dat hij een van de meest invloedrijke denkers uit de geschiedenis is, en dat hij dat ook zal blijven. Zijn theorieën hebben op de meest uiteenlopende maatschappelijke en wetenschappelijke terreinen hun uitwerking gehad en werden op de meest verschillende manieren gelezen en vaak misbruikt en verkracht door voor- en tegenstanders. Niemand werd bovendien na zijn dood zoveel maal opnieuw dood verklaard als de baardige profeet uit Trier. Een nieuwe biografie wekt hem echter opnieuw tot leven.

Zo'n tien jaar na de val van de Muur, en bijgevolg na de krachtigste definitieve doodverklaring van het communisme en het marxisme, ontstaat er een merkwaardige heropleving van de interesse in Marx en het marxisme. Dat is zowel het geval in academische milieus als in het algemene politieke, sociale en culturele leven. Karl Marx stinkt misschien een klein beetje, maar wordt toch weer opgegraven. Tientallen herdrukken van het honderdvijftigjarige *Communistisch Manifest* - nog steeds één van de basisteksten voor ieder die de hedendaagse maatschappij wil begrijpen - gingen in 1998 als zoete broodjes de deur uit. Eind september 2001 werd in Parijs het tweede grootschalige en talrijk bijgewoonde Actuel Marx-congres georganiseerd. De lezers van de website van de BBC riepen Marx in 1997 uit tot 'denker van het millennium'. Steeds meer commentatoren verklaren in de centrumrechtse pers dat Marx dan toch op een aantal vlakken gelijk bleek te hebben. Journalisten van *The Economist* die tot de handigste apologeten van het kapitalisme behoren stelden dat Marx' beschrijving van de globalisering

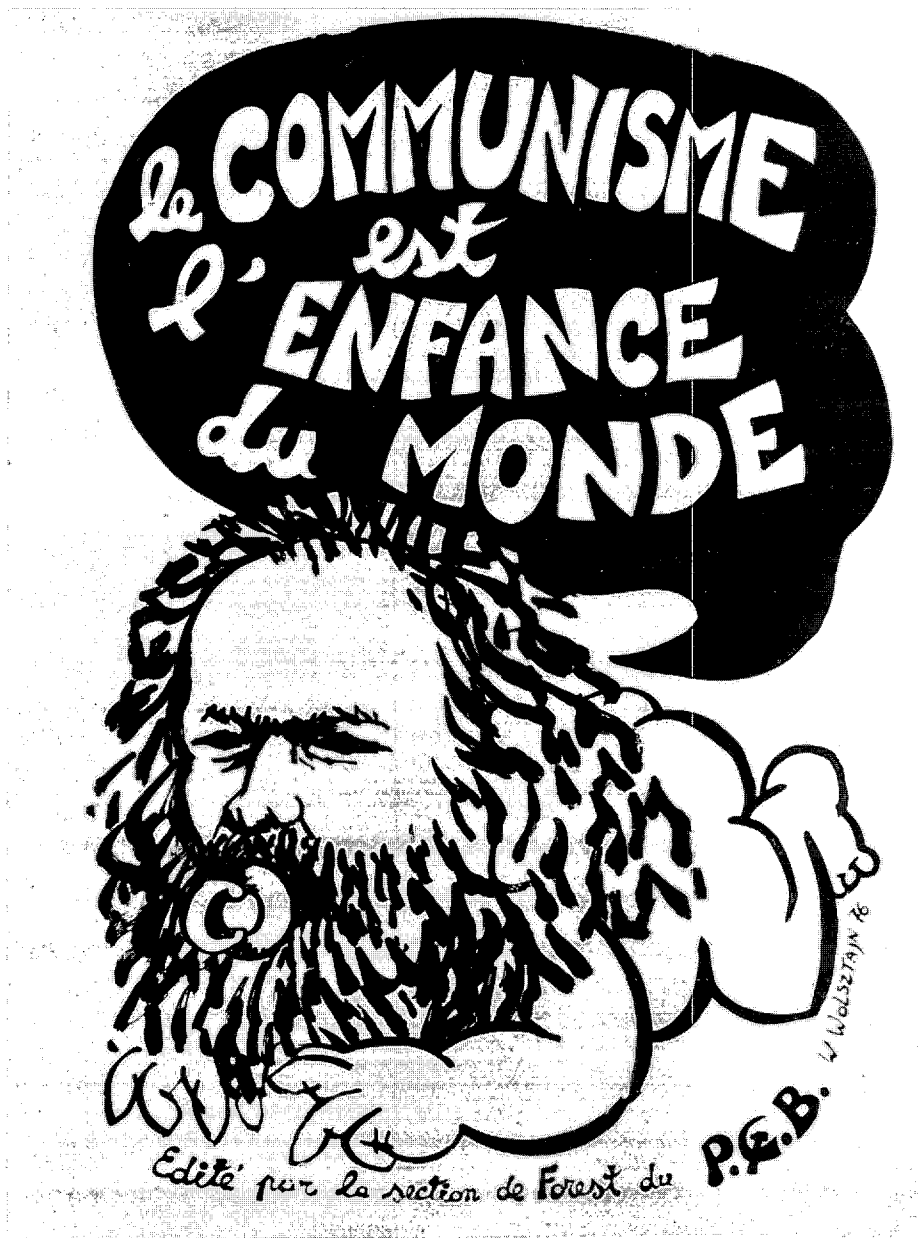
vandaag nog even scherp blijft als honderdvijftig jaar geleden. Biograaf Francis Wheen haalt een analist van de New Yorker aan die in 1997 verklaarde: "*The longer I spend on Wall Street, the more convinced I am that Marx was right*". Zo zou Marx dus de globalisering hebben 'voorspeld', een stelling waar inderdaad veel argumenten voor zijn. Enkele passages waarin Marx voorzag in de meedogenloze commodificatie en vermarkting van alle aspecten van het maatschappelijke leven getuigen van een verrassend doorzicht in de maatschappelijke ontwikkeling. Twee jaar geleden verscheen er in Engeland zelfs een toneelstuk over Marx' leven in Soho.

Het marxisme zal - gelukkig - nooit meer hetzelfde zijn, maar zich vandaag opnieuw marxist noemen leidt niet meer tot een automatische ridiculisering of banyloek. Sociologen, filosofen, historici en literatuurwetenschappers als Immanuel Wallerstein, Robert Brenner, Etienne Balibar, Perry Anderson en Fredric Jameson zetten hun eigenzinnige reconstructies en toepassingen van de marxistische methode onverminderd verder en voelen zich niet gegeneerd door de ineenstorting van de dogmatische karikatuur die de sovjetwetenschap was. Waarom zouden ze ook? Een nieuwe school linkse denkers maakt economische en politicologische analyses over de neoliberale globalisering die duidelijk marxistisch zijn geïnspireerd, onder hen Susan George, Walden Bello en Naomi Klein. De internationale media nemen hun opvattingen trouwens zeer ernstig. Ongetwijfeld moeten we de redenen van deze voorzichtige ommekeer zoeken in de domper op de kapitalistische feeststemming die de gebeurtenissen in Seattle, eind 1999, hebben gezet. Het einde van 'het einde van de geschiedenis' werd toen ingeluid. In Genua kwamen in juli 2001 250.000 mensen op straat tegen de internationale dictatuur van het kapitalisme, tegen de arrogantie van de macht van de markt en vóór het idee dat 'een andere wereld mogelijk is'. De betogers waren zeker niet allen marxisten, maar hun vertogen en praktijken zouden er zonder de ideeën van Marx heel anders hebben uitgezien. Het yuppietijdperk is aan het overwaaien. Iedereen wil plots 'onthaasten' en genieten van de 'kwaliteit van het leven'. Een nieuwe post-mei '68-generatie lijkt op een kritische manier open te staan voor de marxistische analyse van de mondiale verhoudingen, de menselijke vervreemding en het warenfetisjisme, al worden die termen zelden expliciet gebruikt. De teleologische, evolutionistische en autoritaire kantjes van het marxisme lijken dan wel te hebben afgedaan in dit postmoderne klimaat, maar de harde kern van de analyse staat nog als een huis. Bij de begrafenis van Marx op het Londense Highgate Cemetery voorspelde Friedrich Engels in aanwezigheid van een tiental rouwenden, dat diens naam en zijn werk de eeuwen zouden trotseren. Daar lijkt ook nu, na de zwaarste klappen die het marxisme sinds de stalinistische nachtmerrie te verduren kreeg, nog steeds geen enkele twijfel over te bestaan. Maar ook als dat niet het geval was geweest, zou het leven van deze opmerkelijke persoon voldoende aanleiding kunnen zijn voor een biografie. Deze *Karl Marx: A Life*, van Francis Wheen, een journalist van de *Guardian* en het humoristische blad *Private Eye*, is in elk geval in Engeland een regelrechte bestseller geworden.

De opbouw van dit werk is klassiek en chronologisch en valt enkel op door de nogal burleske titels van de hoofdstukken. De inhoud is weinig verrassend en van nieuwigheden is al helemaal geen sprake. Het leven van Karl Marx was al langer dan vandaag in veel details bekend en Wheen heeft er geen spectaculaire interpretaties aan toegevoegd. Zonder twijfel bestaat er nog interessant en relevant archiefmateriaal over Marx, zijn omgeving en zijn politieke activiteit, dat nog steeds niet werd doorgenomen. Tot een actieve zoektocht naar dergelijke bronnen lijkt de auteur door een gebrek aan tijd of aan historische vorming niet in staat te zijn geweest. Dat was ook de pretentie niet van dit boek en misschien zijn daar intussen al andere vorsers mee bezig. Wel heeft Wheen de voornaamste bestaande literatuur verwerkt, naast Marx' eigen theoretische en polemische geschriften en krantenartikels en de omvangrijke collectie uitgegeven *Brieven van Marx en Engels*. Onuitgegeven archiefstukken werden slechts in enkele zeer zeldzame gevallen geraadpleegd.

Wheens biografie ademt soms een beetje de sfeer van een tv-programma op zondagnamiddag waarin oudere dames monkelend opmerkingen formuleren over de nieuwe haarstijl van prinses Mathilde. Gelukkig is Marx als persoonlijkheid tienduizend maal interessanter dan alle Europese royalties samen, maar er wordt de lezer echt niet veel bespaard. Zo blijkt bijvoorbeeld dat Marx de muziek van Wagner verafschuwde - wat alvast politiek voor hem pleit - hoewel zijn schlemielige secretaris die juist 'de muziek van de toekomst' noemde. We vernemen welk soort bier Marx dronk en het pleit nogmaals voor hem dat hij het Duitse beter vond dan het Engelse. Bijzonder interessant is daarnaast het feit dat hij steenpuisten op zijn penis had... Ook de al dan niet bestaande intellectuele relatie tussen Marx en Dickens heeft voldoende anekdotische waarde om extra veel aandacht van Wheen te krijgen. Toegegeven, leuke lectuur is dat allemaal wel. Deze nieuwe Marx-biografie heeft met andere woorden het voordeel dat ze enorm grappig en aangenaam is geschreven. Elke lezer zal ongetwijfeld enkele keren luidop lachen, met de humor die Marx en Engels zelf in hun brieven tentoonspreiden, maar ook met de droge commentaren van Wheen.

Soms daalt Wheen echter misschien net iets teveel af in moerassige journalistieke speculaties over het persoonlijke leven van de betrokkenen. Zo wringt hij zich in allerlei bochten om de politieke interpretatie van de breuk tussen Marx en Arnold Ruge te ontcrachten en toe te schrijven aan een karakteriële onverenigbaarheid. Frans Mehring, de eerste echte biograaf van Marx, beperkte zich in zijn droog politiek portret uiteraard tot de 'onvermijdelijke breuk' op basis van politieke en filosofische meningsverschillen en het opportunisme van Ruge. Wheen duwt de slinger net iets teveel in de andere richting. De Marx voor wie hij zich interesseert, is veeleer een indrukwekkende en intrigerende persoonlijkheid in de internationale krabbenmand van revolutionairen in de diaspora dan de man die een concrete invloed uitoefende op de politieke en sociale strijd van de negentiende eeuw. Aan het bekende verhaal over

Affiche van W. Wolsztajn, 1976

Marx' onechte kind bij zijn huishoudster, dat in een Engels arbeidersgezin zou zijn opgevoed, besteedt de biograaf bijvoorbeeld meer en betere bladzijden dan aan Marx' contacten met de Engelse arbeidersbeweging.

Die intiemere aanpak leidt soms wel tot haast ontroerende passages, zoals die waarin Wheen de belangeloze en grootmoedige houding beschrijft waarmee Friedrich Engels - veruit het sympathiekste personage in dit boek - zijn strijdmakker en diens gezin decennialang ondersteunde door onder meer de kas van zijn vaders bedrijf wat lichter te maken. Het contrast tussen Marx' oproepen om de klassenmaatschappij en het burgerlijke gezin te vernietigen en zijn eigen vaak conservatieve Victoriaanse moraal, kleinburgerlijke neiging tot 'keeping up appearances' en trots over de adellijke afkomst van zijn echtgenote kan hypocriet lijken, maar herinnert ons eigenlijk nogmaals aan diens eigen stelling dat het sociale zijn uiteindelijk het bewustzijn bepaalt. Ja, Marx vertoonde ook racistische en seksistische trekjes. Geen enkele van zijn tijdgenoten ontsnapte daaraan en waarom zou men de contradicties van de dialectische denkers zelf moeten ontkennen? Een meer psychohistorische aanpak was nochtans interessanter geweest dan het gebabbel waartoe Wheen op bepaalde momenten zijn toevlucht neemt. De ongetwijfeld complexe verhouding van Karl Marx tot zijn vader Heinrich wordt bijvoorbeeld al te sterk onderbelicht.

Dit boek is dus zeker geen referentiewerk, maar het valt zeker aan te raden als interessante en leerrijke ontspanningslectuur. Hilarisch is bijvoorbeeld ook de passage over de belangrijke behaardheid van Marx en de politieke gevolgen die dat zou hebben gehad qua intimidatie van de tegenstanders. Enkele bizarre en minder gekende aspecten van de persoonlijkheid Marx zouden ons misschien verbazen als we de man niet in zijn historische context hadden geplaatst. Uit nog geen enkele Marx-biografie die ik had gelezen, blijkt bijvoorbeeld dat Marx en Engels zoveel belang hechtten aan schedelmetingen om te beslissen wie er al dan niet tot de Kommunistenbond werd toegelaten! Die praktijk gold in de negentiende eeuw natuurlijk wel universeel als wetenschappelijk en de opmerkingen van de huidige moraalfilosofen over DNA-onderzoek zullen binnen honderd jaar waarschijnlijk ook lachwekkend zijn. Grappig is in elk geval toch de bijna dwangmatige neiging van de jonge Karl Marx om voortdurend duels aan te gaan (die hij in de meeste gevallen nooit effectief uitvocht). Politieke meningsverschillen binnen het centraal comité van de bond werden blijkbaar geregeld met het pistool of de degen uitgevochten. Dat Lasalle op die manier aan zijn eind kwam, was al gekende stof in de geschiedenis van de arbeidersbeweging, maar dit aspect van Marx' persoonlijkheid valt toch niet geheel te negeren, hoe triviaal het ook mag overkomen... Getuigt dit nu van een heroïsche strijdbaarheid of van een overmaat aan persoonlijke trots en machisme?

Dat soort kleine kantjes van de mens Karl Marx werden vroeger vaak met de mantel der liefde bedekt, als irrelevant aan de kant geschoven of juist op een hysterische manier

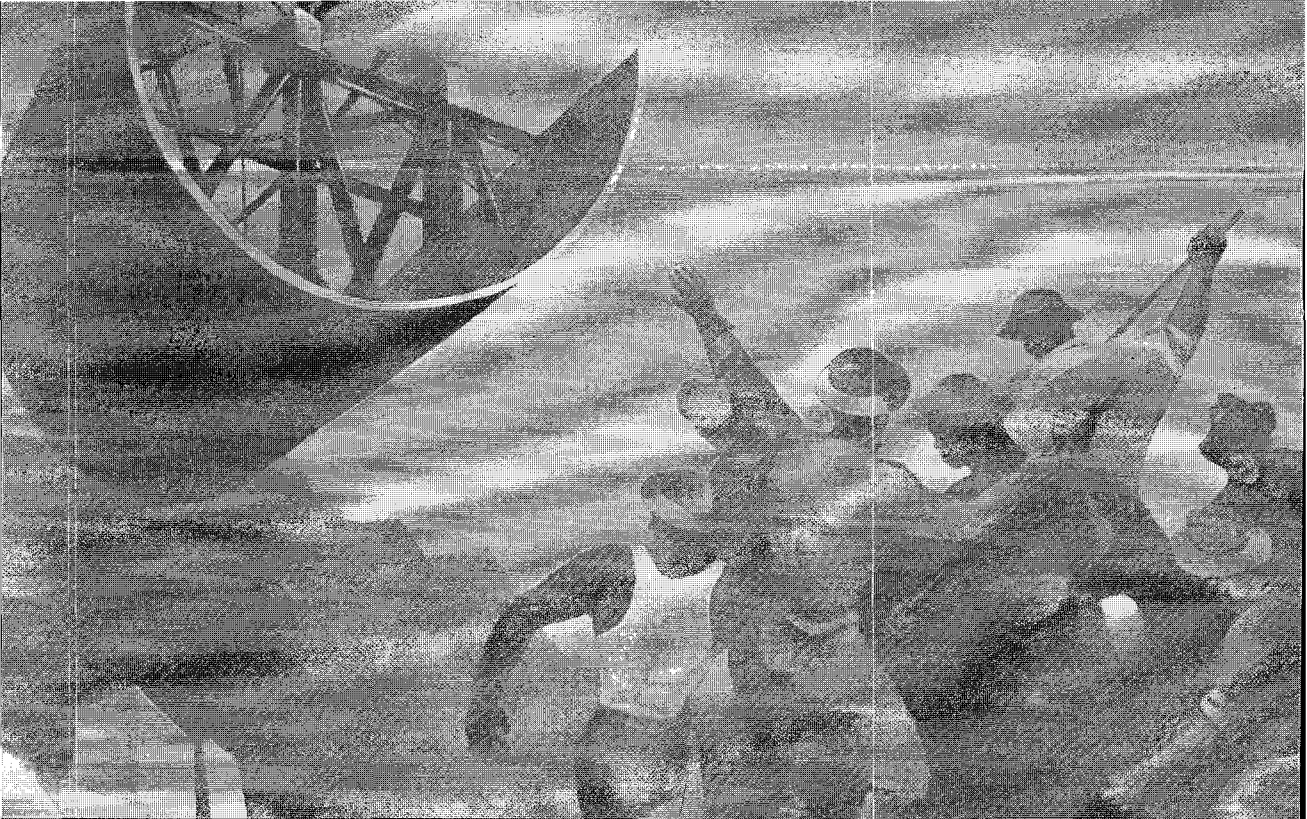
uitvergroot. Eerdere biografieën, van Franz Mehring, of recenter van Isaiah Berlin of David McLellan, waren eerder politieke geschriften of filosofisch-politologische tractaten over het denken en de strijd van Marx. Zij portretteerden de heroïsche denker-politicus die de kwade krachten van het kapitalisme bestreed. De meestal collectief geschreven sovjetbiografieën die over hem verschenen deden hetzelfde, maar dan op een gortdroge en onverteerbaar-doctrinaire manier. Enkel de vroege biografie van David Ryazanov (waarvan de Franse vertaling vandaag nog zeer moeilijk te vinden is) vormt een waardevolle uitzondering op de 'officiële' Marx-biografieën. De briljante Marx-kenner Ryazanov werd trouwens later op bevel van Stalin geliquideerd. Een andere traditie waren de vaak krankzinnige en groteske schotschriften van de antimarxisten, die Marx voorstelden als de duivel zelve (in enkele gevallen was dat zelfs letterlijk bedoeld zoals in het werk van een zekere dominee Richard Wurmbrand onder de titel *Was Karl Marx a Satanist?*) of tenminste als de verantwoordelijke voor alle rampen van de twintigste eeuw. Het werk van Wheen is leesbaarder en vlotter dan alle vorige, toont een minder geabstraheerde Marx, maar verbleekt in feite op alle andere vlakken bij een standaardwerk zoals dat van McLellan. Als geestige aanvulling op het serieuze werk verdient het weliswaar een plaatsje in elk marxologisch boekenrek.

De journalistieke clichés schuwt Wheen zeker niet en zijn theoretische beslagenheid is niet direct om van achterover te vallen. Op p. 4 komt hij bijvoorbeeld tot een zeer oppervlakkige stelling over de verburgerlijking van de arbeidersklasse, zonder blijk te geven van enige kennis van dit debat. Het is geen toeval dat Wheen een 'opiniemaker' is voor de *Guardian*. Ook in andere landen wordt men vaak pijnlijk geconfronteerd met het inhoudsloze en modieuze geklets van de meeste schrijvers van de hoofdartikels in de 'kwaliteitskranten'. Toch is het duidelijk dat Wheen zich in de loop van zijn werk is gaan identificeren met Marx. Hij heeft zich duidelijk de moeite getroost om substantiële delen van diens oeuvre te lezen (of toch op basis van betrouwbare secundaire literatuur die indruk te wekken). Zijn samenvattingen van de marxistische theorie zijn verrassend accuraat. Wat bovendien vaak terugkomt, zijn terechte pleidooien om Marx te redden van latere verdraaiingen door zelfverklaarde marxisten of van misdaden tegen de mensheid die lang na zijn dood in zijn naam werden gepleegd. Wheen verbergt zijn sympathie met Marx dus geenszins, al lijkt hij niet te hebben begrepen dat het marxistische denken fundamenteel een open methode tot analyse is en geen geheel van voorspellingen die al dan niet moeten worden weerlegd of verdedigd. Natuurlijk heeft Wheen het wel bij het rechte eind wanneer hij de vulgaire kritiek op onder meer de 'Verelendungstheorie' van het proletariaat beantwoordt. De steeds groeiende miserie waarin het proletariaat als gevolg van de ontwikkeling van het kapitalisme zou terecht komen, is natuurlijk niet weerlegd door de feiten. Die ellende is juist geglobaliseerd en geldt in de geïndustrialiseerde wereld op relatieve wijze, in de Derde Wereld echter op absolute wijze. Daarvoor volstaat het de jaarlijkse armoederapporten van de Verenigde Naties door te nemen...

Ook Marx' meer negatieve trekjes komen echter aan de oppervlakte. Eerst en vooral getuigde hij van een meestal overdreven liefde voor de keiharde polemieken die een literair voorbeeld werd voor de brutale en arrogante stijl - Wheen spreekt van 'intellectueel sadisme' - waarmee ook Lenin, Trotsky en anderen hun vijanden genadeloos neersabelden. De grootste delen van bijvoorbeeld de *Heilige Familie* en de *Duitse Ideologie* zijn inderdaad onleesbare en irritante staaltjes van polemische scherpslijperij (waarvoor Marx en Engels ook nooit een uitgever hebben gevonden), hoewel het deel over Feuerbach later zou blijken een van de meest fundamentele teksten van het marxistische corpus te zijn. Marx vertoonde bovendien ook een aantal onmiskenbare autoritaire en sectaire neigingen, al valt daar enig begrip voor op te brengen als men het meestal nog sectairder gedrag van enkele van zijn tegenstrevers evalueert. Het imago van de sympathieke en zogenaamd anti-autoritaire anarchist Bakoenin die binnen de Eerste Internationale tegen Marx streed, krijgt nog maar eens een flinke deuk door Bakoenins in feite minstens even autoritaire afwijkingen en een grof antisemitisch citaat van hem. Anderzijds, ook Marx en Engels noemden Lasalle bijvoorbeeld 'de joodse neger' en Wheen heeft zich ook bijzonder weinig moeite getroost om zich goed te informeren over de opvattingen en activiteiten van de negentiende-eeuwse anarchisten. Die worden in de marxistische literatuur al te vaak sterk eenzijdig afgebeeld, terwijl ook een aantal van hun kritieken op het marxisme later een 'profetisch' karakter bleken aan te nemen.

Al bij al stelt Wheen ons een menselijke en sympathieke protagonist voor. Karl Marx verschijnt in deze biografie als een geniale denker en revolutionair en een bekwaam politicus die het compromis niet schuwde maar ook van tijd tot tijd de puntjes op de i zette. Hij schildert hem tevens af als een liefhebbende vader, een mopperende maar warme mens met een grote dosis ironie en relativiseringsvermogen, allerlei kwaliteiten waaraan het zo velen van zijn zelfverklaarde discipelen heeft ontbroken. De 'omnibus dubitandum' bleef zijn hele leven lang zijn stelregel, in frappant contrast met de beate kritiekloosheid waarmee het grootste deel van de marxisten alle analyses van Marx herkauwden. Het zou al te jammer zijn mocht het oorspronkelijke werk van Karl Marx, deze mijlpaal in de geschiedenis van het menselijke denken, nu onder het stof terecht komen, of blijven liggen onder de drek van bepaalde twintigste-eeuwse aberraties. Deze biografie kan een lezenswaardige en aangename introductie zijn van de mens en - in mindere mate - de denker en agitator Marx. Eens definitief verlost van de historische ballast van de voorbije eeuw, zullen delen van zijn oeuvre steeds opnieuw politieke activisten, geschiedkundigen en sociale wetenschappers inspireren.

F. WHEEN, Marx. Een biografie, Amsterdam: De Bezige Bij, 2000

IT DIDN'T HAPPEN HERE

WHY SOCIALISM FAILED
IN THE UNITED STATES

SEYMOUR
MARTIN
LIPSET

GARY
MARKS

And Never the Twain Did Meet... Waarom socialistische partijen nooit doorbraken in de Verenigde Staten

Maria De Waele, Dienst Culturele Zaken, Gent

Bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen van november 1932, op het dieptepunt van de depressie, behaalde de socialistische kandidaat Norman Thomas 900.000 stemmen, wat overeenkwam met 2,5% van het uitgebrachte stemmenaantal. In datzelfde jaar telde de 'Socialist Party' 15.000 leden, en dit aantal liep nog op tot 25.000 in 1935. Maar toch bleven dit uitermate bescheiden cijfers. Noch de economische crisis, noch de armoede en de ellende slaagden erin de vele getroffen Amerikanen in de richting van de 'Socialist Party' te drijven. De democraat Franklin Roosevelt werd in 1932 op overtuigende wijze tot president verkozen met 22.809.000 stemmen (57,4%).

Waarom bleven, ook tijdens de donkerste jaren van de depressie, zowel het socialisme als de socialistische partij een randverschijnsel in de Amerikaanse politiek? Waarom speelden in het meest geïndustrialiseerde en kapitalistische land ter wereld socialistische of sociaal-democratische partijen nooit een rol van betekenis op nationaal niveau? Waarom heeft het socialistische ideeëngoed nauwelijks invloed uitgeoefend op de 'American Federation of Labor', de sterkste vakbond? Op deze en verwante vragen proberen de Amerikaanse politieke sociologen Seymour Martin Lipset en Gary Marks een antwoord te geven in hun boek *It Didn't Happen Here. Why Socialism Failed in the US*. Lipset en Marks zijn uiteraard niet de eersten die een verklaring zoeken voor het ontbreken van een socialistische partij, een fenomeen dat zij en andere politicologen 'American exceptionalism' noemen. De term werd voor het eerst geïntroduceerd door de Franse socioloog-analist Alexis de Tocqueville in zijn bekende werk *De la démocratie en Amérique* (1835). Karl Marx zelf geloofde dat de States, als meest ontwikkeld kapitalistisch land, de wereld naar het socialisme zouden leiden. Toen dit maar niet gebeurde, schreef Friedrich Engels de 'backwardness' van de Amerikaanse arbeidersklasse toe aan het feit dat het land geen feodaal verleden had gekend. In 1906 publiceerde de

Duitse socioloog en socialist Werner Sombart *Why Is There No Socialism in the United States*. Hij zag als hoofdoorzaak voor het uitblijven van een socialistische doorbraak het vrijere en meer egalitaire karakter van de Amerikaanse maatschappij. Voor de invloedrijke socioloog Daniel Bell, die in 1969 even wereldberoemd in Amerikaanse academische milieus met zijn boek *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, lag het vooral aan het sectarisme van de Amerikaanse socialisten. Zij waren zeer steil in de leer en hechtten groot belang aan ideologische zuiverheid, wat leidde tot voortdurende onenigheid en talloze afsplitsingen.

Lipset en Marks nemen geen genoegen met dergelijke monocausale verklaringen voor het ontbreken van een socialistische partij in de VS. Zij menen dat de oorzaak ligt in een complex samenspel van factoren, zoals de waarden die ten grondslag liggen aan de Amerikaanse maatschappij, de structuur van het (partij)politieke systeem, de kloof tussen vakbonden en socialistische partijen, het ontbreken van mobiliserende strijdpunten zoals de verovering van het algemeen mannelijk kiesrecht en de gevolgen van de immigratie voor de etnisch-religieuze versplintering van de arbeidersklasse. Al deze factoren worden uitvoerig en soms ronduit uitputtend geanalyseerd. Daarnaast willen Lipset en Marks, via een comparatieve aanpak, nagaan in hoeverre de stelling van 'American exceptionalism' klopt. In de praktijk valt deze comparatieve methode nogal schraal uit, verder dan korte vergelijkingen met andere Angelsaksische landen zoals Canada, Groot-Brittannië, Australië en Nieuw-Zeeland raken de auteurs niet.

It Didn't Happen Here is een bedachtzaam, evenwichtig, uitermate redelijk, maar ook nogal bloedeloos en cursusachtig boek. De auteurs spannen zich wel bijzonder hard in om volledig te zijn, wat leidt tot verschillende herhalingen. Bovendien vragen sommige lang uitgesponnen delen erg veel geduld van de lezer. Dat het Amerikaanse kiessysteem en de grootte van het land de doorbraak van derde partijen, naast Democraten en Republikeinen, op nationaal niveau aanzienlijk hebben bemoeilijkt, is ook voor een Europees publiek niet nieuw.

Een late start

Voor 1914 was het partijpolitieke spectrum in de VS veel gevarieerder en chaotischer. Democraten en Republikeinen domineerden ook toen het politieke terrein, maar aan de rand bewoog zich een bonte fauna van kleine partijtjes die, vooral op lokaal vlak, soms vrij veel invloed verwierven. De belangrijkste Amerikaanse socialistische formatie, de 'Socialist Party', is er nooit in geslaagd om dit niveau te overstijgen. Het socialisme werd in de VS geïntroduceerd door Duitse immigranten in de jaren na de Burgeroorlog. De oudste socialistische formatie werd in 1876 opgericht onder de naam 'Workingmen's Party' en in 1888 omgedoopt tot 'Socialist Labor Party'. Vier jaar later nam de partij voor het eerst deel aan de presidentsverkiezingen. Zij behaalde in 1896 haar 'hoogste' score met 0,3% van de stemmen. De vroege socialisten waren zeer orthodoxe

volgelingen van Karl Marx. Zij pasten zijn theoretische concepten rigoureus toe, ook al waren deze niet altijd even relevant voor de toestand in de States. Onder Daniel De Leon, een joodse immigrant uit de West-Indies die de partij met ijzeren hand leidde, probeerden de socialisten zonder veel succes 'Amerikaanser' te worden. Maar De Leon, een hoogleraar staatsrecht aan de New Yorkse Columbia universiteit, had weinig voeling met de Amerikaanse arbeidersklasse. De partij steunde bijna uitsluitend op Duitse immigranten van de eerste generatie, die nog niet geassimileerd waren. In de pioniers-tijd werden de vergaderingen trouwens in het Duits gehouden.

In 1901 werd de tweede socialistische formatie, de 'Socialist Party', opgericht in Indianapolis onder impuls van Eugene V. Debs, de voorzitter van de Amerikaanse Spoorwegvakbond. Het partijprogramma pleitte onder andere voor nationalisatie van de productie- en distributiemiddelen en voor onafhankelijke politieke en syndicale actie. De partij kende haar grootste succes aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. In 1910 won zij een zetel in het Congres. Een jaar later telde zij 120.000 leden. Dit was veel naar Amerikaanse normen, maar weinig in vergelijking met bijvoorbeeld de Britse 'Labour Party', die op dat moment 1,9 miljoen leden telde. In 1912 haalde Debs bij de presidentsverkiezingen 6% van de stemmen. (De democraat Woodrow Wilson won met 41,9%). De partij had machtsbases in de midwestelijke staat Wisconsin, waar veel immigranten van Duitse afkomst wo(o)n(d)en en in New York. 'Radical chic' is van alle tijden, en de 'Socialist Party' kon in deze jaren rekenen op de steun van bekende schrijvers zoals John Steinbeck, Upton Sinclair en Jack London. Ook John Reed, de auteur van het beroemde boek over de Russische revolutie, *Ten Days that Shook the World*, sympathiseerde met de partij. Alhoewel een gedeelte van de rank and file deel uitmaakte van de arbeidersklasse, kwam de leiding van de partij in toenemende mate in handen van intellectuelen uit de middenklasse.

De steun van prestigieuze intellectuelen verwerven was één zaak, een nationale doorbraak forceren bleek heel wat moeilijker. De socialistische partijen werden opgericht op een moment dat de Democratische Partij al grote delen van het politieke veld letterlijk 'bezette' en diepe wortels had bij arbeiders en bij lagere sociale groepen in de steden. Lipset en Marks stellen dit vast, maar vertellen er nauwelijks bij hoe dit in zijn werk ging. Net als sommige latere succesvolle Europese socialistische en sociaal-democratische partijen gaven de Democraten al vroeg blijk van een groot pragmatisme. Onder Andrew Jackson, president tussen 1829 en 1837, adopteerde de Democratische Partij het zogenaamde 'spoils system', het systeem waarbij de overheid jobs, contracten, opdrachten en andere voordelen systematisch toekende aan politieke medestanders. Jackson kwam er onomwonden voor uit dat hij minder goed opgeleide, maar trouwe democraten verkoos boven beter gekwalificeerde niet-democraten. Het spoils system had van in het begin een sterk populistische inslag: het hielp mensen aan een baantje, aan een woning en bood hun een rudimentaire vorm van sociale bescherming. Deze vorm van patronage lokte berooide immigranten van de eerste generatie, zoals de Ieren en later de Italianen, naar de democraten en zij bleven - en blijven in veel gevallen

nog steeds - de partij trouw. Het spoils system oefende een beslissende invloed uit op de uitbouw van partijafdelingen in de steden, de goed geoliede machines geleid door een almachtige 'boss' die tot in de jaren 1960 in sommige steden de verkiezingsuitslagen naar hun hand zetten.

In de hogergenoemde directe vorm van patronage waren de Amerikaanse socialisten nauwelijks geïnteresseerd. Zij hadden het bijzonder moeilijk om zich aan te passen aan de eisen van het Amerikaanse politieke systeem. Hun opstelling werd gekenmerkt door een grote wereldvreemdheid. De partijleiding was er heilig van overtuigd dat de socialistische zaak in the long run zou triomferen, en verwaarloosde intussen zulke laag-bij-de-grondse activiteiten als partijafdelingen uitbouwen, campagnes voorbereiden en verkiezingen winnen. Zij bleek evenmin bereid om die toegevingen te doen of die compromissen te sluiten, die nodig waren voor het uitbouwen van sterke lokale machtsbases.

De 'Amerikaanse' socialisten konden zich ook maar moeilijk ontdoen van hun Europese erfenis. De sociale verschillen zijn in de States altijd bijzonder groot geweest, maar men kan er anderzijds niet omheen dat de gemiddelde lonen en levensstandaard van de blanke arbeiders rond 1900 in de VS aanzienlijk hoger lagen dan in Europa. Zelfs Leo Trotski, die in 1917 twee maanden in de States verbleef, beschrijft in zijn herinneringen met enige verwondering zijn appartement in de New Yorkse Bronx. Dit was uitgerust *"... with all sorts of conveniences that we Europeans were quite unused to: electric lights, gas cooking-range, bath, telephone, automatic service elevator, and even a chute for the garbage ... at eighteen dollars a month!"*

Anderzijds sloegen Europese remedies zoals nationalisaties en staatscollectivisme nauwelijks aan in de VS. Socialistische partijen waren bijna uitsluitend een fenomeen van de industriesteden, maar een meer 'radicaal' gedachtegoed was in de States geen monopolie van industriearbeiders. De Amerikaanse radicaal-populistische traditie had ook sterke agrarische wortels, waarbij traditionele 'progressieve' eisen vaak gekoppeld werden aan een diep wantrouwen jegens de overheid in Washington en, in sommige gevallen, aan xenofobe uitvalLEN tegen nieuwe immigranten. Voor de meest onderdrukte bevolkingsgroepen zoals de zwarten en de indianen hebben de socialisten nooit enige belangstelling getoond.

Een maatschappij in beweging

In de jaren 1860-1914 was de VS letterlijk een maatschappij in beweging. Tussen 1860 en 1900 emigreerden bijna 14 miljoen mensen naar de States. Nog eens 4,5 miljoen volgden tussen 1900 en 1915. Daar waar de eerste immigratiegolven vooral uit Britten, Ieren, Duitsers, Zweden en Noeren bestonden, weken tussen 1880 en 1914 overwegend Zuid- en Oost-Europeanen, afkomstig uit Italië, Rusland, 'Polen' en delen van het Habsburgse rijk, uit. Door deze massale immigratie leefde in de VS de meest heteroge-

ne arbeidersklasse ter wereld. De interne cohesie van de arbeidersklasse werd verzwakt, en in sommige gevallen ernstig ondermijnd, door etnische, raciale, religieuze en culturele verschillen.

De socialisten wisten in feite niet goed hoe zij op de massale immigratiegolf van rond de eeuwwisseling moesten reageren. Vooral de 'Socialist Party' telde veel leden die sterk bevooroordeeld waren ten opzichte van niet-Noordeuropese immigranten. In 1911 viel het enige socialistische congreslid, Victor Berger, alhoewel zelf een immigrant, in het Huis van Afgevaardigden scherp uit tegen moderne 'coolies' zoals de "Slaven, Italianen, Grieken, Russen en Armeniërs", die "de Amerikanen, Duitsers, Engelsen en Ieren overschaduwden".

Ook tussen de socialisten en de katholieke immigranten was het water bijzonder diep. De populairste socialistische krant, *The Appeal to Reason*, toonde zich openlijk vijandig ten opzichte van katholieke immigranten, die het papisme in de States wilden introduceren en het gezag van Washington ondergeschikt maken aan dat van Rome. De hostiliteit was wederzijds, want alhoewel de Amerikaanse kerkelijke hiërarchie sommige sociale hervormingen steunde, beschouwde zij de socialisten als baarljke duivels. Het antagonisme tussen socialisten en katholieken werd nog versterkt door de nauwe banden tussen de Democratische Partij en de Ieren. In steden als Boston, New York en Chicago waren de lokale democratische machines grotendeels in handen van Ieren. Bovendien wisten de Ieren zeer goed dat deze "machines", in tegenstelling tot de socialisten, in staat waren "to deliver the goods" in de vorm van baantjes en sociale bescherming. Bij de immigranten waren heel wat socialisten en mensen met socialistische sympathieën, maar nog veel meer immigranten waren helemaal geen socialisten. Veel immigranten arriveerden met hun eigen rudimentaire versie van de American Dream. Wat men hierover ook moge denken, voor deze mensen was dit een reëel gegeven. Deze immigranten beschouwden de VS als het land van de grote belofte waar zij, bevrijd van de vele beperkingen en discriminaties van het oude Europa, een nieuw leven konden beginnen en de weg naar een beter leven wijd open lag. Niet alleen naïeve, weinig opgeleide migranten geloofden in deze droom. De bekende Belgische emigrant Leo Baekeland, die naar de States uitweek om zijn uitvinding van het bakeliet te geld te maken, gaf met het enthousiasme van de nieuwe Amerikaan zijn oudste zoon de naam George Washington.

De kloof tussen vakbonden en socialistische partijen

In de VS is er nooit sprake geweest van een georganiseerde samenwerking tussen vakbonden en socialistische partijen. Integendeel, de kloof tussen beide werd na 1900 alleen maar groter. Lipset en Marks zeggen zo goed als niets over de eerste, min of meer 'nationale' vakbonden, maar hun geschiedenis is van belang om de rest van het verhaal te begrijpen. De 'National Labor Union', de eerste 'grotere' nationale vakbond,

was een losse federatie van autonome bonden. Zijn eisen klinken zeer vertrouwd in Europese en zelfs Gentse oren, en omvatten onder andere de invoering van de acht-urendag, het verdwijnen van de slums en de oprichting van coöperatieven. De klemtoon verlegde zich al snel naar de politieke actie, maar dit betekende meteen het begin van het einde. De kloof tussen de nationale leiding, die zich toelegde op politieke en economische hervormingen op termijn, en de bonden zelf, die een onmiddellijke en tastbare verbetering van de werk- en leefomstandigheden van hun leden vroegen, was te groot. De vakbond verdween in het begin van de jaren 1870.

De fakkel werd overgenomen door de 'Knights of Labor', die in 1869 werden opgericht in Philadelphia. Zij geloofden sterk in solidariteit, en wilden alle arbeiders, blank of zwart, geschoold of ongeschoold, in één bond verenigen tegen "*the aggression of employers*". Ook zij eisten de invoering van de achturendag, het verbod op kinderarbeid en de oprichting van coöperatieven. In juni 1886 telden zij nationaal 700.000 leden en hadden zij een vrij grote invloed. Net als de 'National Labor Union' gingen de Knights ten onder aan de tegenstelling tussen een meer politiek georiënteerde leiding en de zeer prozaïsch ingestelde leden. Deze tegenstelling bereikte een hoogtepunt in 1886, toen de leiding van de Knights weigerde stakingen te steunen bij de spoorwegmaatschappijen en in de vleesindustrie van Chicago. Daarna ging het snel bergaf met de Knights.

Zonder deze voorgeschiedenis is de rauwe, bijzonder pragmatische opstelling van de 'American Federation of Labor' (AFL), de grootste vakbond, moeilijk te begrijpen. De AFL werd opgericht in 1886 als een confederatie van bonden van geschoolde arbeiders. In een eerste periode, tussen 1886 en 1924, werd de AFL met ijzeren hand geleid door Samuel Gompers, de onbehouwen voorzitter van de New Yorkse sigarenmakers. Gompers en andere vakbondsprominenten waren in het begin van hun carrière betrokken bij allerlei kleine socialistische en marxistische groepjes, maar zij kregen snel genoeg van de zeer theoretische aanpak en de aanhoudende interne strijd. Bij de AFL opteerden zij resoluut voor een no-nonsense, weinig ideologisch geprofileerd syndicalisme, dat zich vooral richtte op loonsverhogingen en een verbetering van de werkomstandigheden.

De kloof tussen AFL en socialistische partij was al van in het begin aanzienlijk. Net na de oprichting van de 'Socialist Party' woedden er hevige debatten tussen de partij en de vakbond over het al dan niet vormen van een 'Labo(u)r Party' naar Brits model. Het debat bereikte een hoogtepunt toen Keir Hardie, één van de stichters van de Britse Labour Party, de Amerikaanse kameraden hun starre sectarisme verweet. In Groot-Brittannië was Hardie er in 1900 in geslaagd om de vakbondsleiders en de vertegenwoordigers van politieke groeperingen, zoals de 'Fabian Society' en de 'Independent Labour Party', te groeperen in een 'Labour Representation Committee', de wieg van de 'Labour Party'. Deze nauwe samenwerking tussen vakbonden en partij, waarbij beide er zich toe engageerden zoveel mogelijk Labour-verkozenen naar het Lagerhuis te sturen, lag in Groot-Brittannië aan de basis van de parlementaire doorbraak van Labour.

Een dergelijk scenario kon de Amerikaanse socialisten niet bekoren. Integendeel, zij voelden helemaal niets voor de dominante rol die de vakbonden in de 'Labour Party' speelden - en, zo weten wij intussen, hebben gespeeld tot het aantreden van Neil Kinnock en vooral Tony Blair als partijleider. De reeds genoemde Victor Berger pleitte voor een duidelijke taakverdeling. De vakbonden moesten zich bezighouden met looneisen en 'de werkvloer' en het ernstige politieke werk overlaten aan de partij. Het verzet tegen de vorming van een 'Labor Party' werd al snel één van de krachtlijnen van het programma van de 'Socialist Party', en werd ook voluit gesteund door partijleider Debs.

Het resultaat van al dit gekibbel was dat de AFL zich bijna uitsluitend toelegde op loonsverhogingen en betere werkomstandigheden, brutaal samengevat in de slogan "More!" Op politiek gebied zocht de vakbond vanaf de depressiejaren voorgoed toenaadering tot de Democratische Partij.

De impact van de Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog heeft, op termijn, een beslissende rol gespeeld bij de definitieve marginalisering van de 'Socialist Party'. Net als de meeste Europese zusterformaties was de partij van oordeel dat oorlogen imperialistische conflicten waren, die werden uitgevochten voor kapitalistische belangen. De partij geloofde sterk in de algemene staking als het ultieme middel om een gewapend conflict te verhinderen. Maar het begin van de Eerste Wereldoorlog maakte zoals bekend een einde aan de internationale illusies van de socialistische beweging. Door de officiële neutraliteit van de VS werden de Amerikaanse socialisten in 1914 niet onmiddellijk voor verscheurende keuzes geplaatst. Maar zij waren diep teleurgesteld over het 'verraad' van de Europeanen, die bijna allen de oorlogsinspanning van hun respectievelijke landen steunden. De 'Socialist Party' verbrak alle banden met de Tweede Internationale, omdat deze te weinig had ondernomen om de oorlog te verhinderen. Tijdens de verdere duur van het conflict distantieerden de Amerikanen zich nogal hooghartig van het oorlogsgeweld. Zij wezen oorlogen van 'nationale zelfverdediging' beslist af en toonden maar weinig begrip voor de reacties in landen die geheel of gedeeltelijk door de vijand werden bezet. Zelfs schadeloosstellingen voor België werden verworpen.

Zoals te verwachten kante de 'Socialist Party' zich in 1917 tegen de Amerikaanse interventie. Dit leidde tot het vertrek van de voorstanders van de tussenkomst, die bijna allemaal in de Democratische Partij terechtkwamen. Ook verschillende vakbondsleiders meenden dat zij hun organisaties niet in gevaar konden brengen door het antioorlogsstandpunt van de socialistische partij te steunen. De oorlog had ook een beslissende invloed op de samenstelling van het electoraat van de partij. Nog meer dan vroeger bestond het kiezerspubliek uit Duitsers en de partij versterkte haar positie in steden en gebieden waar veel Duitsers woonden. Zo steeg het aantal socialistische

Staking bij de dokwerkers in New York, 1936

afgevaardigden in het parlement van de staat Wisconsin van 13 in 1916 tot 22 in 1918. De partij veroverde het burgemeesterschap van Milwaukee in 1916 en behield dit gedurende 23 jaar. Ook in Minneapolis, de hoofdstad van buurstaat Minnesota, bestond de aanhang van de partij uit Duitsers en verder uit Noor en Zweden, kiezers wiens thuislanden tijdens de oorlog neutraal of pro-Duits waren. In New York had de partij heel wat aanhang bij joodse immigranten, die iedere coalitie met de gehate Russische tsaar afwezen.

De Amerikaanse overheid reageerde zeer vijandig op het verzet van de partij tegen de deelname aan de oorlog. Partijleider Debs belandde in de gevangenis. De 'Socialist Party' en de intussen zeer kleine 'Socialist Labor Party' werden het slachtoffer van de eerste Amerikaanse hekserijacht kort na de Eerste Wereldoorlog, waarbij een jong assistent op het departement van Justitie, ene J. Edgar Hoover, zich bijzonder verdienstelijk maakte. De repressieve maatregelen van 1918-1919 verzwakten de positie van de 'Socialist Party', maar zij waren niet de hoofdoorzaak van de verdere achteruitgang van de partij. Paradoxaal genoeg konden het goede resultaat van Debs bij de presidentsverkiezingen van 1920 en de marginalisering van de partij door eenzelfde gegeven worden verklaard. Vanuit de gevangenis behaalde Debs 915.000 stemmen, maar deze waren bijna uitsluitend afkomstig van Duitsers. De 'Socialist Party' was in 1920 een partij van Duitsers en, zij het in veel mindere mate, van anti-Russische joden en van enkele zéér anti-Britse Ieren geworden, wat haar vervreemde van haar vroegere Amerikaanse kiezers. Bovendien leidde de Russische revolutie tot nieuwe interne verdeeldheid. In 1919 trok de linkervleugel eruit en vormde zich om tot de Communistische Partij. Eugene Debs werd na zijn dood in 1926 opgevolgd door Norman Thomas. De nieuwe partijleider was zeer representatief voor de intussen fel geslonken aanhang van de partij. Hij was geen arbeider, maar een nette intellectueel met een universitaire opleiding.

De depressiejaren

De economische crisis van de jaren '30, die in de States snel en hard toesloeg, leidde tot een sterke stijging van de sociale onrust. In 1929-1931, nog onder het presidentschap van de machteloze republikein Herbert Hoover, leek een aanzienlijke minderheid van de kiezers bereid om de voorstellen van de 'Socialist Party' te steunen. De kandidatuur van de democraat Franklin Roosevelt, de gouverneur van de staat New York, veranderde dit. Alhoewel Roosevelt's verkiezingsplatform veel minder coherent was dan de latere mythevorming rond de New Deal het voorstelde, maakte de democratische kandidaat met zijn voorstellen het gras voor de voeten van de 'Socialist Party' weg. Kwam daarbij dat ook in deze jaren veel potentiële kiezers eieren voor hun geld kozen en aansluiting zochten bij de Democraten. Het democratische patronagesysteem, dat in het verleden al zijn aantrekkingskracht had bewezen, hield ook tijdens de crisisjaren

stand. Thomas P. ('Tip') O'Neill, tussen 1976 en 1986 de democratische voorzitter van het Huis van Afgevaardigden en onder Ronald Reagan de feitelijke leider van de oppositie, begon zijn politieke carrière in de jaren '30 in Boston. De stad werd bijzonder zwaar geteisterd door de economische crisis en O'Neill voerde zijn eerste campagne onder de niet mis te verstane slogan "*Work and Wages*". In zijn memoires, *Man of the House* (1987) vertelt O'Neill wat 'patronage' voor veel Bostonians in de dagelijkse realiteit betekende. Tijdens de ijskoude noordoostelijke winters mochten werklozen sneeuw ruimen: "*If you worked for the city or the state (Massachussets, mdw) you were paid four dollars a day; if you shoveled for the transit authority, it was three dollars*". Wanneer het sneeuwde, schoven werklozen al voor dag en dauw aan bij de huizen van de plaatselijke politici om een gegeerde 'snow button' te bemachtigen.

Roosevelts eerste ambtstermijn bewees hoe groot de ideologische permeabiliteit en flexibiliteit van de Democratische Partij wel was. De Roosevelt-administratie legde zich toe op het industrieel herstel, het terugdringen van de werkloosheid en het uitbouwen van de tot dan toe zo goed als onbestaande sociale zekerheid. De president slaagde erin om het kiezerspubliek, links van de Democratische Partij, onder te brengen in de brede 'Roosevelt-coalitie'. De Communistische Partij, intussen de 'grootste' formatie ter linkerkant, gaf er de voorkeur aan met de democraten samen te werken en in sommige gevallen de partij te infiltreren. Bij de presidentsverkiezingen van 1936 was de niet-democratische linkerkant zo goed als uitgeschakeld. Roosevelt won met een echte 'landslide', hij veroverde 48 van de 50 staten.

Ook de grootste Amerikaanse vakbond, de AFL, steunde Roosevelt sinds 1932 openlijk. De depressie maakte een einde aan de politieke neutraliteit van de vakbond. De leiding meende dat politieke actie binnen de Democratische Partij de beste manier was om haar eisen te verwezenlijken. In 1936 werd de AFL de belangrijkste financier van de Democratische Partij. In 1940 verloor Roosevelt zijn meerderheid bij 'non-labor voters', maar hij haalde het voor de derde keer dankzij zijn aanhang bij de vakbonden.

De zwanenzang van de 'Socialist Party'

Eind jaren '30 was de 'Socialist Party' een zeer klein en zeer machteloos partijtje geworden. Wat er nog van overbleef kreeg de genadeslag begin jaren '50, toen het op zijn beurt het slachtoffer werd van de nieuwe heksenjacht op echte en vermeende communisten en roden. De presidentscampagne van 1956 was het absolute dieptepunt: de partij behaalde amper 2000 stemmen. Tussen 1956 en 1976 deed ze niet meer mee aan presidentsverkiezingen. Eind jaren '60 en begin jaren '70 kende ze een bescheiden heropleving. Zij werd actief in de bewegingen tegen de oorlog in Vietnam en voor gelijke burgerrechten. In 1976 had zij opnieuw een kandidaat voor het Witte Huis, maar het electorale resultaat was pover. Toch blijven de socialisten sindsdien met grote hard-

nekkigheid meedoen aan presidentsverkiezingen. In 2000 lag de socialistische score, in de weinige staten waar de partij opkwam, zelden hoger dan 0,01 %.

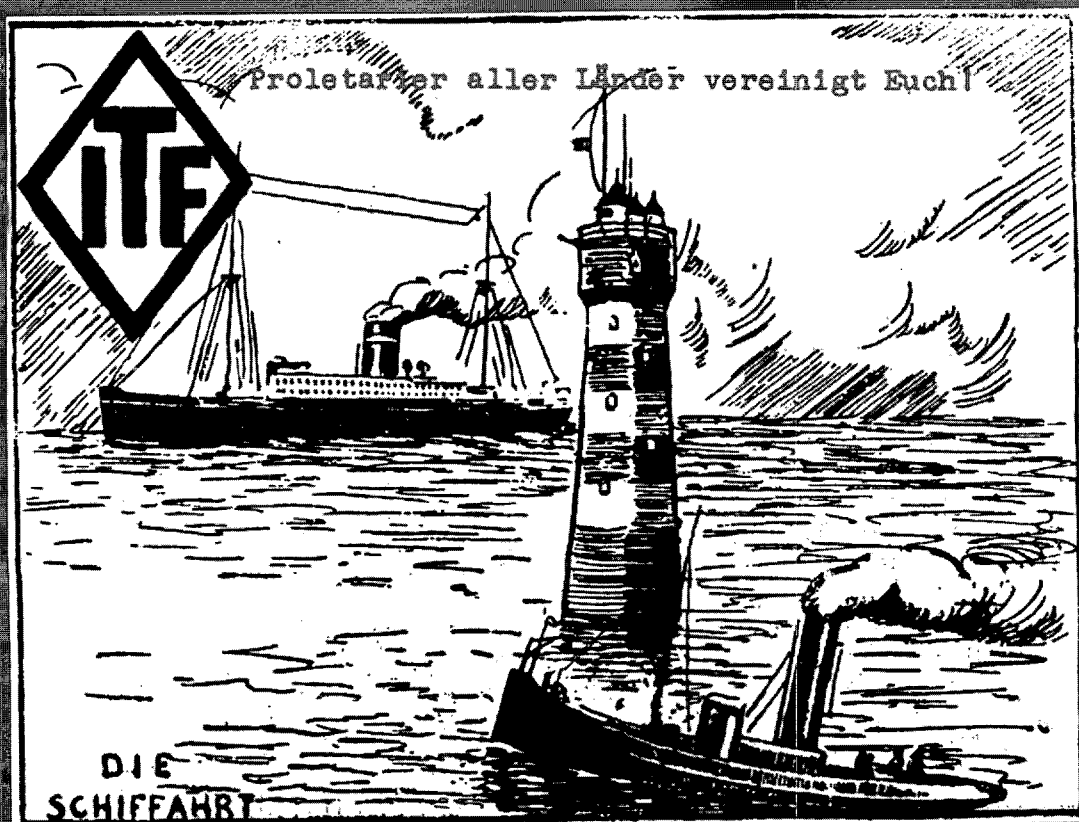
De bekende economist John Kenneth Galbraith heeft de naoorlogse 'Socialist Party' ooit een partij van "*romantic college-professors*" genoemd. Helemaal ongelijk heeft hij niet. Ook Lipset en Marks beklemtonen het wereldvreemde karakter van de partij, die in latere jaren meer leek op een praatgroep dan op een partij. Hun boek maakt vooral duidelijk hoe verschillend de politieke cultuur in de VS en in Europa zich sinds de vroege 19e eeuw heeft ontwikkeld. Het Amerikaanse socialisme bleef ten gronde een zeer Europese aangelegenheid. Het is er nooit in geslaagd aansluiting te vinden bij een ruimer kiespubliek en kon zich evenmin aanpassen aan de vereisten van het Amerikaanse kiessysteem.

Tijdens de jaren '80 en '90 meenden sommige Amerikaanse politicologen dat het 'American exceptionalism' zijn langste tijd had gehad. De sociaal-democratische partijen in West-Europa aanvaardden de vrije markt en zwoeren verregaande verstaatsing af. Maar of dit ook betekent dat de verschillen tussen de Amerikaanse en de (West-)Europese maatschappijmodellen kleiner worden? De halfslachtige slotbeschouwingen van Lipset en Marks zijn niet echt overtuigend. De auteurs gaan wel erg snel voorbij aan de belangrijkste sociaal-democratische erfenis, met name de uitbouw van een uitgebreide welvaartsstaat met een degelijke sociale bescherming en een veralgemeende gezondheidszorg. Het vraagt geen hedendaagse Tocqueville om op te merken dat de West-Europese - misschien met uitzondering van de Britse - en Amerikaanse maatschappij nog altijd grondig van elkaar verschillen.

S.M. LIPSET, G. MARKS, *It Didn't Happen Here. Why Socialism Failed in the United States*, New York - Londen: Norton & Cy, 2000, 379 p.

Dieter Nelles **Widerstand und internationale Solidarität**

**Die Internationale Transportarbeiter-Föderation (ITF)
im Widerstand gegen den Nationalsozialismus**

DIETER NELLES, Widerstand und internationale Solidarität. Die Internationale Transportarbeiter Föderation (ITF) im Widerstand gegen den Nationalsozialismus

Etienne Verhoeyen, correspondent SOMA

Dit boek is een buitengewoon belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van de Duitse arbeidersbeweging tijdens de nazi-tijd. Het is de enigszins herwerkte en ingekorte versie van de doctoraalscriptie die Dieter Nelles (1956) tijdens het academiejaar 1999-2000 presenteerde aan de Universität-Gesamthochschule Kassel. Nelles is van vorming sociaal wetenschapper; sinds bijna twintig jaar doet hij onderzoek naar en publiceert hij over de geschiedenis van de radicale Duitse linkerzijde en van het verzet tegen het nationaal-socialisme. Nelles bestudeert het ITF-verzet als 'een dynamisch interactieproces tussen een militante minderheid van de Duitse arbeidersklasse en de ITF in de context van de internationale politiek van de jaren '30'. Bij de 'militante minderheid' valt de nadruk op de zeelieden, deels uit praktische overwegingen (noodzakelijke beperking van het onderzoeksveld) maar vooral omdat de Duitse ITF-zeelieden een zware stempel op de gehele ITF-verzetsactiviteit hebben gedrukt.

De ITF kwam in 1896 tot stand als een overkoepelende vakorganisatie voor alle werknemers uit de transportsector. Er waren afdelingen voor zeelieden, dokwerkers en andere havenarbeiders, binnenschippers, spoorwegaarbeiders maar ook voor truckchauffeurs en voor werknemers uit de openbare sector. Vanaf 1919, toen de Nederlandse vakbondsleider Edo Fimmen algemeen secretaris werd, was de ITF in Amsterdam gevestigd. Fimmen (1881-1942) kwam uit een protestants-gereformeerd gezin en evolueerde langzaam naar het reformistisch socialisme (hij werd in 1909 lid van de SDAP, de Nederlandse sociaal-democratische partij). Fimmen stond aanvankelijk zeer positief tegenover de Russische oktoberrevolutie. Toen later de stalinistische zuiveringen bekend werden, nam hij meer afstand van de Sovjet-Unie en van de communistische partijen, maar hij bleef tot het einde bereid tot samenwerking met communisten. Het is belangrijk dit hier te vermelden, gezien de bestaande spanning en de rivaliteit tussen

socialisme en communisme en de soms uitgesproken anticommunistische instelling van niet weinig vakbondsleiders, ook binnen de transportvakbonden. De ITF werd wel met sterke hand geleid door Fimmen, maar hij was geen onbetwiste leider. Toch draagt de periode waarin hij de ITF leidde zijn stempel: die van het revolutionair syndicalisme op niet-partijpolitieke grondslag, gekoppeld aan een principieel antimilitarisme en het afwijzen van elke dictatuur. Voor Fimmen was de vakbeweging meer dan een machine voor het afdwingen van loonsverhoging en arbeidsduurverkorting; zij had ook de taak het kapitalisme, het militarisme en het imperialisme actief te bestrijden, met andere woorden: het brood én de rozen. Fimmen stelde deze programmatische verklaring in 1925 op. Vijenzeventig jaar later is ze nog steeds actueel en gebruiken de antiglobalisten van vandaag nog steeds dezelfde terminologie.

Het engagement van Fimmen en van de ITF kwam van 1933 af nog duidelijker tot uiting. Volgens Nelles was Fimmen één van de eerste internationale vakbondsleiders die zeer vroeg het gevaar van het fascisme onderkende. Vóór Hitlers machtsovername drong hij er bij de Duitse bonden op aan zich te weer te stellen. Hij vond er nauwelijks gehoor; het leek erop dat voor de Duitse vakbeweging de 'oplossing' van de 'deutsche Frage' belangrijker was dan de bescherming van de syndicale vrijheid. Na de machtsovername voltrok zich het drama. Aan een vakbondsleider uit de openbare sector schreef Fimmen in februari 1933: "*Hitler ist da, wo ihn die deutsche Arbeiterschaft hingebracht hat. Die Geschichte wird mal erbarmungslos über unsere Bewegung und über unsere Bonzen urteilen*". Zijn voorstel van een economische boycot tegen nazi-Duitsland werd door de Duitse vakbonden afgewezen. Hij schaamde zich diep over de capitulatiebereidheid, het opportunisme en zelfs het latent antisemitisme zoals die in brieven en geschriften van Duitse vakbondsleiders naar voren kwamen. Maar Fimmen bleef niet bij de pakken zitten. Hier begint het eigenlijke verhaal van het illegaal verzet van Fimmen en zijn medewerkers - illegaal omdat het ook in de democratische landen vaak ondergronds moest gebeuren. Steunend op Duitse politieke emigranten, die naar Nederland en België waren gekomen, begon het ITF-secretariaat in 1933 met de publicatie van tijdschriften zoals *Hakenkreuz über Deutschland* en *Faschismus*, die informatie bevatten over de toestand in de fascistische landen. Vanaf de herfst 1933 verspreidden leden van de 'Internationaler Sozialistische Kampfbund' deze publicaties en politieke pamfletten in Duitsland zelf. Om het illegaal netwerk in Duitsland uit te breiden reisden Fimmen en zijn latere opvolger, Jaap Oldenbroek, ook zelf naar Duitsland. Zo legde de ITF contacten met binnenschippers, gemeentebedienden en spoorwegarbeiders. Wat de spoormannen betreft was het contact met één van hun leiders, Hans Jahn, zeer belangrijk. Jahn had niet tot 1933 gewacht om het verzet tegen de nazi's te organiseren, al stuitte hij daarbij op veel tegenstand bij andere Duitse vakbondsleiders. Zo kon hij zeventienduizend lidkaarten aan de nazi's onttrekken. Daaruit koos Jahn een honderdtal hem persoonlijk bekende vertrouwensmannen, die een net over Duitsland spanden waarlangs ze de illegale literatuur verspreidden. Via deze en andere contacten kon de ITF in 1935 in Duitsland op een honderdtal actieve groepen rekenen van drie tot tachtig man en in

Hamburg zelfs op ongeveer vijfhonderd man. Jahn had ook een verbinding met de Belgische Transportarbeidersbond (BTB), wiens nationale secretaris, Louis Major, in naoorlogse interviews wel eens eerder vage toespelingen maakte op het doorsturen van illegale literatuur naar Duitsland en een sabotageactie aan de Duitse grens, waarbij hij nog in de nacht van 9 op 10 mei 1940 zou betrokken geweest zijn. Vast staat alleszins dat de BTB een aantal ITF-initiatieven heeft gesteund.

Zeer belangrijk voor het antifascistisch verzet van de ITF - het is het meest uitgewerkte deel van Nelles' boek - was de vorming van een ITF-groep van Duitse zeelieden in Antwerpen. Het ging oorspronkelijk om een tiental leden van de 'Kommunistische Partei Deutschlands' (KPD), die in 1935 met de partij en met de 'Internationale für Seeleute und Hafenarbeiter' (ISH) gebroken hadden en vervolgens door de KPD-leiding als ketters werden bestempeld of afvalligen, gedoodverfde Gestapo-agenten. Duivel-doet-al in deze Antwerpse 'ITF-Aktivgruppe' was Hermann Knüfken, al lang vóór de oorlog een legendarische figuur bij de Duitse zeelieden. Knüfken was in 1919 lid geworden van de KPD en nam actief deel aan de revolutionaire matrozenraden. Voor de communistische ISH vervulde hij een aantal opdrachten in de Sovjet-Unie. Hij bleef voorstander van basisdemocratie en raakte daardoor in conflict met de communisten. In 1933 kon hij Duitsland ontvluchten en via Denemarken en Nederland naar België komen. Tussen januari 1936 en september 1939 verbleef Knüfken - één van de weinige emigranten die in België als politiek vluchteling erkend was - zonder onderbreking in Antwerpen, al reisde hij natuurlijk veel, onder meer naar Amsterdam om er Fimmen te ontmoeten.

Na de breuk met de KPD sloot de Antwerpse groep zeelieden zich bij de ITF aan. Het was het begin van een zeer intense samenwerking en vriendschap tussen Fimmen en Knüfken, die één van de belangrijkste pionnen werd in Fimmens illegaal netwerk in Duitsland. Van deze groep revolutionaire antifascisten schetst Nelles een fascinerend sociaal en politiek profiel. De ITF steunde de illegale groepsleden financieel met zo'n 250 fr. per maand, een bedrag dat ze noodgedwongen vaak aanvulden met de opbrengst van smokkel en van het versluizen van blinde passagiers, niet zelden joodse vluchtelingen. De Belgische Transportarbeidersbond stelde een kantoor als contactadres ter beschikking, zorgde voor het doorsturen naar Duitsland van illegale literatuur en probeerde voor de groepsleden voorlopige verblijfsvergunningen te krijgen. Tot grote ergernis van de Duitse consul-generaal wilde de socialistische burgemeester, Camille Huysmans, daar wel voor zorgen. Vanzelfsprekend legden de ITF-leden contacten met zeelieden van Duitse schepen die in Antwerpen aanmeerden. Nelles heeft berekend dat de groep zo'n drie- à vierhonderd vertrouwensmannen had die in totaal op meer dan driehonderd schepen één of andere vorm van politieke activiteit uitoefenden, zoals het verdelen van vlugschriften of van het blad van de groep, *Die Schifffahrt*, dat vrijwel volledig door Knüfken werd volgeschreven en waarvan tussen 1936 en 1939 achtentwintig nummers verschenen met een oplage van dertien- à vijftienhonderd exemplaren.

De Spaanse burgeroorlog bracht een verhoogde activiteit van de ITF in het algemeen en van de Antwerpse groep in het bijzonder mee. Er werd geld ingezameld voor de republiek, en volgens Nelles controleerden ITF-leden alle schepen die goederen en wapens voor de republiek transporteerden. De slogan "*Vandaag Spanje, morgen Duitsland*" indachtig vertrokken zes leden van de Antwerpse ITF-groep als vrijwilligers naar Spanje. Zij kwamen niet bij de door Moskou georganiseerde Internationale Brigaden terecht, maar veeleer bij anarchistische eenheden. Enkelens werkten ook samen met de inlichtingendienst van de republikeinen.

Door de inzet van vertrouwenslieden was de ITF volgens Nelles op de hoogte van vrijwel alle Duitse wapentransporten naar Franco-Spanje. Deze informatie verscheen in *Die Schifffahrt* en werd ook bezorgd aan democratische regeringen - die er vervolgens wegens de vigerende non-interventiepolitiek niets mee aanvingen. Door Fimmen en Knüfken geplande sabotageacties tegen wapentransporten voor Franco door 'toediening' van kwikzilver in de machinekamers konden slechts op beperkte schaal worden uitgevoerd.

Het ligt voor de hand dat de Duitse politie- en inlichtingendiensten dit niet zomaar lieten gebeuren. Nelles schetst een gedetailleerd beeld van het optreden van diverse 'Vertrauensleute' (V-Leute) van 'Abwehr' en 'Stapo' die in de groep infiltreerden. Nelles heeft echter vastgesteld dat de Stapo wel namen van illegale ITF-leden kon achterhalen, maar eigenlijk weinig wist over de illegale werking zelf.

Nelles gaat ook uitgebreid in op de antifascistische ITF-activiteiten in de Scandinavische landen, waar onder andere de latere Westduitse bondskanselier Willy Brandt een rol speelde, en op gelijkaardige acties in Nederland, Frankrijk, Zwitserland en de Verenigde Staten. Hij stelt daarbij vast - een conclusie die Fimmen niet zonder rechtmatige trots zou gelezen hebben - dat de ITF overal datgene in de praktijk heeft gebracht waar de andere linkse organisaties de mond van vol hadden maar niet altijd veel van terechtbrachten, met name het eenheidsfront tegen het fascisme. Tot de ITF-groepen behoorden immers leden van zowel de KPD, oppositionele groepen binnen de KPD, de SPD, de 'Sozialistische Arbeiterpartei', anarcho-syndicalisten en leden van 'Neu Beginnen', een oppositiegroep binnen de SPD. In het roerige en vaak door politieke en persoonlijke twisten getroffen wereldje van de Duitse politieke emigranten was dat geen geringe verdienste.

Een bijzonder en - afgezien van de studie daarover in enkele eerdere publicaties van Nelles zelf - vrij onbekend aspect van de illegale ITF-werking is de samenwerking met de Franse en Britse geheime dienst. Nelles besteedt er enkele vrij gedetailleerde hoofdstukken aan. Volgens hem waren deze diensten erg geïnteresseerd in contacten met de ITF, omdat deze organisatie door haar netwerk van vertrouwenslieden op Duitse schepen, bij binnenschippers en in diverse sectoren van de Duitse industrie goed geplaatst was om militaire inlichtingen over Duitsland in te winnen. Over deze samenwerking is lang niet alles bekend. Dat beide geheime diensten graag Duitse emigranten rekruteerden is niet onbekend en ligt ook voor de hand.

Velen onder hen wezen nochtans de samenwerking met een 'kapitalistische inlichtingendienst' van de hand, om politieke redenen of als landverraad, anderen waren juist door hun precaire, vaak illegale levenswijze en door geldgebrek niet ongevoelig voor deze toenaderingspogingen. Vaak beperkten deze emigranten zich niet tot één geheime dienst. Hermann Knüfken, de leider van de Antwerpse ITF-groep, stond in verbinding met een 'commissaire spécial' in Duinkerke, maar ook met de Britse officier, Richard Stevens, die in Nederland de antenne van de 'Secret Intelligence Service' leidde.

Tot een officieel contact tussen officieren van het 'Deuxième Bureau' en de ITF-leiding (Fimmen en Knüfken) kwam het in maart 1939 in Parijs. Merkwaardig is dat deze ontmoeting tot stand kwam door bemiddeling van Willy Münzenberg, die zeer lang voor de Kommunistische Internationale (Komintern) de agitprop had verzorgd, en aan de basis lag van de Internationale Arbeiders-(later Rode) hulp en van diverse communistische frontorganisaties, waarvan Fimmen wel eens lid was. Eind jaren '30 leefde Münzenberg echter in onmin met de Komintern; hij zou al in 1938 met de Franse geheime dienst contact hebben opgenomen. Latere ontmoetingen tussen de Franse dienst en de ITF-leiding vonden plaats in Antwerpen en Luxemburg; zowel Hans Jahn als de ITF-vertegenwoordiger in Nederland, Willy Niebock, namen eraan deel, wat erop wijst dat het hier niet om een privé-initiatief van Fimmen ging, maar dat de ITF als organisatie erbij betrokken was. In ruil voor inlichtingen wilde Fimmen bekomen dat de Fransen zich zouden inzetten voor de vrijlating van vijf leden van de Antwerpse ITF-groep, die na hun terugkeer uit Spanje in Frankrijk geïnterneerd waren. Die vrijlating kwam er niet.

Met de Britse 'Secret Intelligence Service' (SIS) zou Fimmen al in 1936 contacten hebben gehad. Deze samenwerking werd intensiever in de winter 1938-39 als gevolg van de oprichting van een afdeling D(estructie) binnen de SIS. Een agent van deze afdeling, A. F. Rickmann, reisde in 1939 naar Zweden om na te gaan of de leveringen van voor de Duitse oorlogsindustrie belangrijk Zweeds ijzererts door sabotage konden verhinderd worden. Bij deze plannen was ook de ITF-leiding betrokken, wellicht via Knüfken. Kennelijk wilde afdeling D gebruik maken van de diensten van ITF-vertrouwenslieden, maar de plannen werden tot grote ontgoocheling van de ITF in juli 1939 door de Britten afgeblazen.

Ook Hans Jahn, de leider van de ITF-spoormannen, onderhield rechtstreeks of onrechtstreeks contacten met de Franse en Britse geheime dienst. De Fransen waren in Jahn belang gaan stellen sinds hij hun had laten weten dat leden van zijn organisatie na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog op verschillende plaatsen in Duitsland tot effectieve spoorwegsabotage met bijbehorende ontsporingen en afleidingen waren overgegaan. Jahn stond onder meer in verbinding met binnenschippers in Antwerpen, die door de Britten gefinancierde pamfletten naar Duitsland smokkelden.

De samenwerking met de Britse geheime dienst kreeg na 10 mei 1940 nog een

verlengstuk in Londen, waar heel wat ITF-leiders, ook Fimmen, een toevlucht hadden gevonden. De voorloper van de 'Political Warfare Executive' bracht samen met enkele Duitse emigranten die niet tot de ITF behoorden de 'black radio', SER (Sender der europäischen Revolution) tot stand, die op 7 oktober 1940 voor het eerst in de ether ging en opriep tot sabotagedaden, waaraan in Duitsland ook door ITF-leden gevolg zou zijn gegeven.

Beter bekend is de samenwerking die sinds 1942 bestond tussen de ITF en het 'Office of Strategic Services' (OSS), de voorloper van de CIA⁽¹⁾. De weg daartoe werd geëffend door onder anderen Toni Sender, die in Duitsland SPD-volksvertegenwoordiger was geweest en naar de VS was uitgeweken. Daar had zij in het kader van de 'American Labor Education Services' de leiding van cursussen voor Duitse en Oostenrijkse emigranten. Maar ook ITF-functionarissen, zoals de Belg Omer Bécu en de Nederlander Jaap Oldenbroek, onderhielden al vroeg contact met Allen Dulles (de latere eerste CIA-chef) en met Arthur Goldberg, leider van de 'Labor Branch' van de OSS. De ITF was een kostbare partner voor de OSS, omdat het de grootste internationale organisatie was die contacten had met het verzet in Duitsland zelf en in de bezette landen. Diverse zendingen van uitgeweken Duitse socialisten naar Duitsland vonden plaats vanaf juni 1944. Ook Jahn werkte in 1943-44 met de OSS samen voor het organiseren van sabotage in Noord-Italië en voor contactname met Duitse spoorwegarbeiders. Nelles concludeert dat de ITF en de geheime diensten alles bij elkaar ongelijke partners waren: de diensten bepaalden waarin de samenwerking zou bestaan en tot hoever deze zou gaan. Verwonderlijk is dat niet; het getuigt veeleer van naïviteit van de zijde van de ITF, te verwachten dat geheime diensten ook nog de politieke en syndicale belangen van een vakbond zouden dienen.

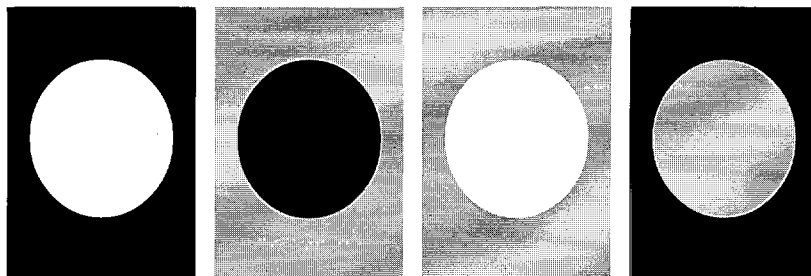
Over de geschiedenis van de (internationale) vakbeweging bestaat een uitgebreide literatuur, maar het historisch-wetenschappelijk onderzoek naar de ITF zelf is pas de jongste jaren goed op gang gekomen. Naar aanleiding van de honderdste verjaardag van de stichting van de ITF verscheen een eerste verdienstelijke studie met bijdragen van diverse auteurs, zowel historici als sociale wetenschappers, onder wie Nelles zelf⁽²⁾. Daarin komen ook een aantal aspecten van de antifascistische actie van de ITF aan bod, die hier door Nelles niet werden behandeld (zoals de boycot van het Horthy-regime in Hongarije en de hulp aan uitgeweken Italiaanse syndicalisten). Dat deze geschiedschrijving pas recent op gang is gekomen, heeft niet alleen te maken met de grotere toegankelijkheid van archieven (het hele ITF-archief is bewaard, maar raadpleging was lange tijd niet vanzelfsprekend). Zeker is ook - Nelles stipt dit aan in zijn slothoofdstuk - dat het in het naoorlogse Duitsland en in het koudeoorlogsklimaat niet altijd aangewezen was gewag te maken van antifascistisch verzet, waarbij dan ook nog met communisten was samengewerkt.

Het mede door de VS gecreëerde 'Wirtschaftswunder' van de Duitse Bondsrepubliek had daar weinig behoefte aan. Vroegere ITF-leiders verkozen niet zelden te zwijgen over hun vooroorlogse activiteiten, en stelden met lede ogen vast dat bonzen van de vooroorlogse 'Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund' (wie ze hun capitulatie voor de nazi's in 1933 verweten hadden) weer de touwtjes in handen kregen.

Slechts in 1996, honderd jaar na de stichting van de ITF, huldigde de ITF-voorzitter, Eike Eulen, het werk van de Antwerpse ITF-groep, waarvan de leden toen allen overleden waren. Wellicht was de interventie van de nieuwe generatie historici, die niet beladen zijn met de taboes uit de naoorlogse periode, hieraan niet vreemd. Met dit boek staan deze ITF-groep en het verzet van vele anderen in het licht dat ze verdienen.

Dieter NELLES, Widerstand und internationale Solidarität. Die Internationale Transportarbeiter-Föderation (ITF) im Widerstand gegen den Nationalsozialismus, Essen: Klartext Verlag, 2001, 457 p., ISBN 3-88474-956-0.

- (1) Zie o.m.: D. SMETS, J. RENS, Le Centre Syndical Belge à Londres. In: J. BONDAS, *Un demi-siècle d'action syndicale, 1898-1948*, Brussel, 1949, pp. 70-83.
- (2) B. REINALDA, *The International Transportworkers Federation 1919-1945, the Edo Fimmen era*, Amsterdam: Stichting Beheer ISG, 1997, 301 p. Dit boek bevat belangwekkende bijdragen over de structuur en de werking van de ITF, Edo Fimmen, de relatie tussen de ITF en de Britse trade unions, tussen de ITF en het communisme, de samenwerking met diverse geheime diensten, het optreden in Hongarije, Italië en Spanje en ook een aantal boeiende portretten van ITF-leiders.

**IAIN HAMPSHER-MONK, KARIN TILMANS AND FRANK
VAN VREE (EDS.),
History of Concepts: Comparative Perspectives**

Bart De Nil, Amsab

Taal - ongeacht in welke vorm - is van essentieel belang om de realiteit te begrijpen. Iedereen kan in zijn dagelijks leven ontdekken dat woorden, begrippen en uitdrukkingen afhankelijk van tijd, plaats en context een andere betekenis of invulling krijgen. Neem nu het woord 'auto': voor sommigen is het een noodzakelijk vervoermiddel, anderen zien er een milieuvervuiler in en voor anderen dan weer is het een passie. Ook voor het individu verandert de persoonlijke perceptie van de wereld en bijgevolg ook van de taal naarmate het bloot komt te staan aan nieuwe of andere indrukken. Het begrip 'huwelijk' was voor mij als kind een buitenaards gegeven: papa en mama zijn (waren) getrouwd, prinsen en prinsessen huwen in sprookjes enz. Als tiener was het huwelijk een relict uit het verleden, iets dat was misgelopen bij mijn ouders en als zodanig een negatieve connotatie kreeg. Nu, als dynamische dertiger, ben ik gelukkig gehuwd en zie het 'huwelijk' als een permanente band, een 'zekerheid' in het leven.

Van de impact van deze processen op de vorming en perceptie van de geschiedenis dient elk goed geschoold historicus zich bewust te zijn. Concreet dient hij ze op te nemen in de historische kritiek bij de verwerking van de bronnen. Een grondige studie van talige concepten is nodig voor een beter begrip van de historische realiteit. Maar meer dan een historiografische specialiteit - zoals maritieme geschiedenis of de geschiedenis van de klederdracht - is conceptuele geschiedenis een fundamentele benaderingswijze.

History of Concepts: Comparative Perspectives is een degelijke en breed opgevatte introductie tot de conceptuele geschiedschrijving. Het doorploegen vereist wel enige geestesarbeid omdat, uitgezonderd de Angelsaksische en Nederlandse auteurs, veel conceptuele historici, hoe boeiend hun ideeën ook zijn, behoren tot wat Michael Ignatieff omschrijft als: “*Het inteeltwereldje van exclusief en duister dogma waaruit zo’n groot deel van het academisch discours bestaat*”⁽¹⁾. Het geringe bestek laat mij niet toe om deze uitgave, die zeer zorgvuldig is opgebouwd met theoretische en casusgerichte bijdragen, te overlopen. Daarom beperk ik mij tot een schets van de conceptuele historiografie, zoals die in het boek wordt gebracht.

De theoretische en methodologische grondslagen van de conceptuele geschiedenis liggen in de linguïstiek en de taalfilosofie. Verschillende taalfilosofen, zoals Austin en Wittgenstein, hadden aandacht voor de geschiedenis van de taal en haar conceptuele verandering. Een concept werd daarbij gezien als een opslagplaats van vroegere en huidige associaties en gebruiken; als een vroegere betekenis verdween nam een nieuwe haar plaats in. Wittgenstein illustreert dit aan de hand van het concept festiviteit. Wij zouden nu onmiddellijk het verband leggen met plezier, maar in een andere tijd legde men eerder een verband met vrees en angst. Bepaalde folkloristische feesten heden ten dage vinden hun oorsprong in bezweringsrituelen tegen kwade geesten of mogelijk onheil. De Amerikaanse politicoloog Terence Ball grijpt voor een voorbeeld van conceptuele verandering terug naar Cervantes: “*Four centuries ago Cervantes showed how the moral codes and concepts of one age are apt to be unintelligible in another. In the novel that bears his name as its title Don Quixote attempts, in vain and with comic results, to resurrect and to follow the code of knight errantry. He does so, however, in age that thinks and speaks in an entirely different vocabulary. The bookish Don fails to recognize that the concepts constitutive of that code – honour, chivalry, courtly love and the concept of a quest – are out of place in his time and are meaningless to his contemporaries. [...] Thus Cervantes helps us to recognize the reality of conceptual change – and to appreciate the vast differences between past peoples’ conceptually constituted practices and our own*”.

Binnen de conceptuele geschiedenis zijn er twee benaderingen om niet te zeggen scholen die los van elkaar ontstaan zijn en ook naast elkaar werken. Er is de Duitse ‘Begriffsgeschichte’ en de Anglo-Amerikaanse kritische conceptuele geschiedenis of de geschiedenis van het politieke denken, de ‘Political Thought’. De grootste verschillen tussen beide liggen in de methodologie, de keuze van onderwerpen en de algemene aanpak. De Duitsers gaan stap voor stap te werk door middel van grote collectieve encyclopedische projecten. Daarentegen zijn de Amerikanen selectiever met welbepaalde concepten die passen binnen de geschiedenis van het politieke discours. Daarnaast eisen de Nederlanders, met bijdragen over de diepteanalyse van ‘visuele taal’, op hun beurt een plaatsje op tussen Cambridge en Heidelberg. Toch ontwaart de Duitser Hans Erich Bödecker tussen de verschillende benaderingen het ontstaan van een internationale synthese waarbij, afhankelijk van de vraagstelling of het thema, verschillende methodes kunnen worden aangewend. De eerste vraag die elke kritische onderzoeker zeker moet stellen is: wat is de omschrijving van een concept? Een eenduidig ant-

woord hierop bestaat niet. Afhankelijk van de wetenschappelijke traditie die hij aanhangt zal hij er een licht afwijkende definitie van geven. Maar algemeen kan men zeggen dat concepten, in tegenstelling tot woorden, een geschiedenis hebben. Binnen de Begriffsgeschichte wordt dit linguïstisch vertaald als 'een belangrijke bezetter van een significante syntactische ruimte'.

Volgens mij ligt het belang van de conceptuele geschiedenis voornamelijk in haar relatie tot de sociale geschiedenis. In de lijn van de opvattingen van Reinhard Koselleck, één van de grondleggers van de 'Begriffsgeschichte', kunnen sommige sociale ontwikkelingen en processen op lange termijn niet volledig begrepen worden zonder een duidelijke terminologische onderbouw.

De meerwaarde van die conceptuele benadering valt direct op wanneer men *De Mate-loze Negentiende Eeuw*, een recent uitgegeven proefschrift over de demografie in Vlaanderen tijdens de negentiende eeuw van de Leuvense onderzoeker Koen Matthijs, ter hand neemt⁽²⁾. Zonder dieper op de resultaten van de beide studies in te gaan geeft Koselleck aan de imposante reeksen van sociaal-economische gegevens en de sociologische analyses een in het oog springende meerwaarde door de culturele en mentale evoluties weer te geven aan de hand van de perceptie van het concept huwelijk. De Nederlandse historicus, Willem Frijhoff, gaat zelfs nog een stap verder, door in een overtuigend betoog, de conceptuele geschiedenis te bekijken als bemiddelaar tussen culturele en sociale geschiedenis: "*Conceptual history, I would say, is the investigator and the guardian of the semantic elements of the cognitive reality which social history brings together into a single, necessarily global picture*". In plaats van een geïsoleerde subdiscipline moet conceptuele geschiedenis een werktuig zijn voor het vergaren van historische kennis. Zo kan naast linguïstische ook naar contextuele informatie gezocht worden. Dat betekent dat de verschillende vormen worden onderzocht waarin taal collectief wordt aangewend en die ons meer vertellen over het sociale gebruik van taal en de conceptuele veranderingen.

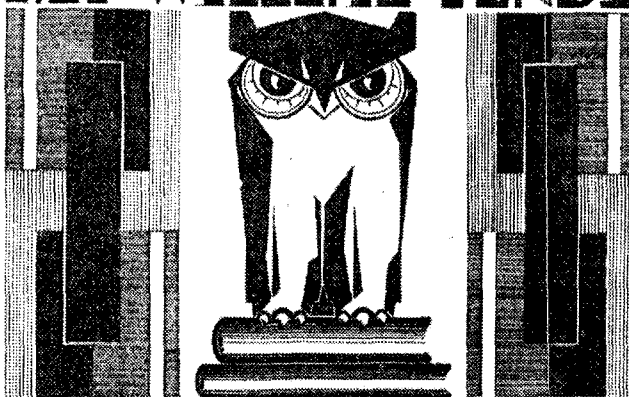
Ondanks de evidentie waarmee conceptuele geschiedenis wordt beoefend is, mijns inziens, één van haar grootste tekortkomingen (die zelden geformuleerd wordt) de fixatie op teksten en op de taal van beelden. Volgens een schema van Hans Jürgen Lüsebrink bleef conceptuele geschiedenis vooral op het lexicografische en semantische niveau. Dit is grotendeels toe te schrijven aan de bestudeerde thema's en de periodes die onderzoekers hebben behandeld. De 'Begriffsgeschichte' analyseert voornamelijk de achttiende eeuw als sleutelperiode - 'sattelzeit' - die volgde op de Verlichting. Orale bronnen worden amper bestudeerd, laat staan dat er binnen de theorie aandacht voor bestaat. Alle retoriek en getheoretiseer ten spijt eisen historici in de praktijk wel een concrete methodologische omkadering. Het is daarom ook dat de Angelsaksische school van het politieke denken, door haar methodologische duidelijkheid in tegenstelling tot het Duitse intellectueel hermetische, binnen de academische markt het succesvolst is.

Hoe dan ook de conceptuele geschiedenis en – belangrijker – het besef dat taal een invloed uitoefent op de historische werkelijkheid en de geschiedschrijving moet tot het vaste instrumentarium van de historicus behoren. Het werk van Hampsher-Monk, Tilmans en Van Vree is daarvoor zeker een leestip. Door de geringe bekendheid met de conceptuele geschiedenis bij academici is het zoeken naar concrete toepassingen in Vlaanderen. Toch promoveerde in het academiejaar 2000-2001 een student onder het promotorschap van prof. Jan Art, op een proefschrift dat een directe toepassing is van de Duitse 'Begriffsgeschichte' op het idee 'vrijheid' in de periode 1830-1850⁽³⁾.

Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans and Frank Van Vree (eds.),
History of Concepts: Comparative Perspectives, Amsterdam: AUP, 1998.

- (1) M. IGANTIEFF, *De republiek der letteren toen en thans*, Rotterdam: Stichting Pierre Bayle-lezing/Anthos, 1991, p. 18.
- (2) K. MATTHIJS, *De Mateloze Negentiende Eeuw. Bevolking, huwelijk, gezin en sociale verandering*, Leuven: Universitaire Pers, 2001.
- (3) P. FRANÇOIS, '*Liberté en tout et pour tous*'. *De formulering en het gebruik van de idee 'vrijheid' in de periode 1830-1850*, RUG, licentiaatsverhandeling, 2001.

HET WILLEMS-FONDS

STREEFT NAAR EEN BETER TOEKOMST
DOOR VERSTANDELIJKE ONTWIKKELING
STEUN HET DOOR UW LIDMAATSCHAP

**HARRY VAN VELTHOVEN EN JEFFREY TYSENS,
Vlaamsch van taal, van kunst en zin.
150 jaar Willemsfonds (1851-2000)**

Luc Boeva, ADVN

België kende tijdens de 19e en 20e eeuw een vrij unieke uitbouw van het maatschappelijke middenveld van sociale en culturele organisaties, vakverenigingen en politieke partijen. Die 'intermediaire structuren' hebben de totstandkoming van de Belgische 'consociational democracy' medebepaald, waar de ideologische, economische en maatschappelijke stromingen op elkaar inspeelden in een permanente wederzijdse beïnvloeding en confrontatie. De intermediaire structuren speelden een centrale rol in de sociale conflictbeheersing en het daarmee gepaard gaande democratiseringsproces. Bovendien vervulden zij als schakel tussen de burger en de overheid belangrijke sociaal-culturele en sociaal-economische functies in de samenleving.

De intermediaire structuren werden vanaf de jaren '80 vanuit politieke, vooral liberale hoek in vraag gesteld. Een boek over een liberale intermediaire organisatie als het Willemsfonds is dan ook voor meer dan de historiografie interessant.

Het Willemsfonds is gegrondvest op een aantal ideologische pijlers: het flamingantisme, de vrijzinnigheid en het liberalisme, gekoppeld aan de verdediging van het rijks-onderwijs. Het was tegelijk een culturele vereniging en een drukkingsgroep. De organisatie was betrokken bij de strijd voor de gelijkberechtiging van de Nederlandstaligen in België en ijverde ook voor de ontzuiling van de maatschappij en voor cultureel en ethisch pluralisme.

De grondslagen Vlaamsgezind, vrijzinnig en liberaal, werden in de loop der tijden zeer verschillend ingevuld en gecombineerd. Het Willemsfonds werd in 1851 opgericht om het Nederlandstalige cultuurleven binnen het kader van de Belgische staat te be-

vorderen. In de eigenlijke Vlaamse taalstrijd kwam het weinig tussenbeide; tijdens de unionistische periode bleef het ook buiten het levensbeschouwelijke conflictveld. De vooropgestelde doelstellingen werden echter niet bereikt. De tijd van het unionisme was voorbij toen vanaf 1862, met de 'machtsovername' door de generatie-Julius Vuylsteke, de organisatie een ingrijpende evolutie doormaakte op ideologisch en organisatorisch vlak.

In plaats van levensbeschouwelijk-neutraal werd het Willemsfonds liberaal-vrijzinnig en antiklerikaal; de taalproblematiek kreeg een levensbeschouwelijke dimensie: "*Klaauwaard en Geus*" werd de leuze. Tijdens die bloeitijd werd de basis gelegd voor de culturele kernactiviteit van de vereniging gedurende meer dan een eeuw. Die bestond uit het uitgeven van boeken, het inrichten van volksbibliotheken en van volksvoordrachten, het bevorderen van het Vlaamse lied en het organiseren van (vooral taal-)leergangen. Het Willemsfonds moest in de eerste plaats een culturele vereniging zijn, buiten de partijstrijd én de Vlaamse en sociale strijd; er was geen openlijk liberaal engagement, de samenkomsten werden bewust niet als een soort Vlaams-liberale 'landdagen' opgevat.

De culturele activiteit werd gepaard aan de gestage uitbouw van lokale afdelingen, het eerst in de grote steden. Het Willemsfonds werd de grootste en geografisch meest verspreide vrijzinnige organisatie in Vlaanderen. Toch was het Willemsfonds lange tijd Oost-Vlaams getint (pas in 1984 werd de eerste niet-Gentse voorzitter gekozen); de organisatie bleef vooral stedelijk en kleinstedelijk van inspiratie. Daarenboven werd, zoals in de Vlaamse beweging, vooral gerekruteerd uit de taalgevoelige middenklasse (er waren nauwelijks arbeiders of landbouwers onder de leden): die bevolkingslaag zag de taal ook als een middel tot overdracht van de burgerlijke waarden, om de kloof tussen de klassen cultureel te dichten. Tenslotte vormde ook de ideologische heterogeniteit van de leden een probleem: de nadruk lag op het flamingantische of het antiklerikale, men was inzake sociale kwesties doctrinair of progressief-liberaal. Gedurende de lange homogeen-katholieke regeerperiode na 1884 daalde het ledenaantal spectaculair: de afdelingen zagen zich doorgaans verplicht te kiezen voor één kernactiviteit, meestal was dat het openhouden van de volksbibliotheek. Toch speelde het Willemsfonds tijdens de 19e eeuw op het gebied van de volwassenenvorming een voortrekkersrol en droeg het bij tot de vorming van een Vlaams natiebewustzijn. Daarenboven weigerde het zich, in tegenstelling tot het Davidsfonds, tot één 'zuil' (de liberale) te bekennen: het Willemsfonds bleef een wat aparte, vrijzinnig-antiklerikale positie tussen burger en overheid innemen; de meeste aandacht bleef uitgaan naar het rijksonderwijs. Ook tijdens het interbellum bleef het in de eerste plaats een culturele organisatie, gericht op volksontwikkeling en apolitiek. Het Willemsfonds sloot zich weliswaar aan bij het Vlaamse minimumprogramma, maar door de polarisering tussen twee vaderlanden, viel het stilaan tussen de twee stoelen van de (Belgisch-nationalistische) liberale machtsuitoefening en de geradicaliseerde Vlaamse beweging.

Tijdens de jaren '60 vond er, honderd jaar na de eerste 'revolutie', zowel op ideologisch als op strategisch vlak een tweede herschikking van de positie van het Willemsfonds in het middenveld plaats. Onder impuls van onder meer voorzitter Adriaan Verhulst trad het Willemsfonds niet alleen meer op als cultureel vormer, maar manifesteerde het zich ook als politieke pressiegroep. Het deed dat voortaan ook in bondgenootschappen met andere organisaties en verenigingen. Zo was het Willemsfonds Vlaamsgezind in het Overlegcentrum voor Vlaamse Verenigingen (OVV). Het eisenpakket van de Vlaamse beweging werd overgenomen, evenals de nieuwe sociaal-economische dimensie die eraan gegeven was, én een federalistische oplossing van het communautair probleem. Specifiek voor het Willemsfonds was daarbij het ijveren voor een Cultuurpact om elke levensbeschouwelijke discriminatie in een autonoom Vlaanderen te voorkomen.

De vrijzinnige kaart, in de Unie van Vrijzinnige Verenigingen (UVV), werd met iets minder enthousiasme gespeeld, omdat men de vereniging ook voor katholieken wilde openhouden en een positieve invulling aan de vrijzinnigheid wilde geven door op te komen voor de geestelijke vrijheid in Vlaanderen.

Een constante bleef de ongebondenheid van het Willemsfonds ten opzichte van de politieke partijen, die het echter wel wilde beïnvloeden. Toch zag het zich, wegens de nieuwe zuilbevorderende subsidieregeling voor culturele aangelegenheden, verplicht uitdrukkelijk voor de liberale zuil te opteren, in het Coördinatiecentrum voor Liberaal Socio-Cultureel Beleid. Het schakelde ook om van louter vrijwilligerswerk naar in essentie vrijwilligerswerk, ondersteund door een professionele staf die vooral zorgde voor het verstrekken van permanente educatie.

Tijdens de jaren '80 kende de vereniging daardoor wel een gestage groei wat het ledenaantal betreft (er zijn er nu meer dan tienduizend), maar tegelijk ontstond er verdeeldheid over de interne werking en de strategie. Zo was het Willemsfonds wel geëvolueerd naar de federalistische eisen van de Vlaamse beweging, maar nu er een Vlaams Parlement was, wilde het zich eerder toeleggen op de interne uitbouw van een democratisch en pluralistisch Vlaanderen. Het volgde niet de stap van de radicale Vlaamse beweging naar het separatisme (in 1993 werd het OVV verlaten). Op het gebied van de vrijzinnigheid was het Willemsfonds geëvolueerd van enkel antikle-rikalisme naar georganiseerde vrijzinnigheid: het was echter niet tevreden met de UVV, die werd verweten een 'minizuil' te zijn geworden voor slechts een beperkt deel van de niet-confessionele gemeenschap. Het Willemsfonds had zich trouwens nooit ingeschreven in een positief-humanistische invulling van de vrijzinnigheid, ook al omdat het de relatief grote gelovig-liberale aanhang niet voor het hoofd wilde stoten. Enkel de onvoorwaardelijke verdediging van het openbaar onderwijs bleef een punt van overeenkomst met alle vrijzinnigen: voor het overige wilde het zoveel mogelijk onafhankelijk blijven van zuilen en politieke partijen. Het Willemsfonds koos daarbij tijdens de laatste decennia uitdrukkelijk voor sociaal liberalisme, met een grote inbreng van de overheid in de maatschappij en tegen de verzuiling ervan.

De organisatie kreeg het echter stilaan moeilijk om zich op die themavelden te manifesteren en legde zich opnieuw meer toe op de culturele pijler. De ontvoogdende doeleinden van de organisatie dienden immers behouden te worden; men wilde niet (opnieuw) de boot van de nieuwe sociale bewegingen missen. Daarmee beantwoordde het zelf ook de vraag of intermediaire structuren zoals het Willemsfonds nog nodig waren. Het doel van de organisatie werd: de activering van de burger, het maatschappelijk debat mee helpen stuwten en de bevolking trachten te engageren in dat debat. Elke burger dient immers een gefundeerde mening te vormen door middel van confrontatie, kennisoverdracht en bewustwording om volwaardig te kunnen participeren in een democratische samenleving. Het Willemsfonds ziet de eigen bestaansreden dan ook nu als socialiserende instantie, die in een tijd van individualisering een sociaal kapitaal opbouwt.

De boeiende geschiedenis van het Willemsfonds wordt in het boek gestructureerd gebracht, met eerst een synthese van de krachtlijnen en een blik op de interne organisatie. Daarna worden in onderscheiden delen van het boek de componenten van het thematische werkveld van de organisatie diachronisch beschreven en geanalyseerd: de flamingantische actie, de vrijzinnige invulling en de sociaal-culturele werking.

Het boek werd, naar zeggen van de auteurs, een wedren tegen de tijd. Met die 'caveat' voor ogen is het resultaat opmerkelijk. Zoals we gewend zijn van de publicaties van het Liberaal Archief, is het werk typografisch verzorgd uitgegeven, met talrijke relevante illustraties, geput uit het zeer rijke en deels nog onontgonnen archief van het Willemsfonds (dat in het Liberaal Archief bewaard wordt).

Wel valt soms de 'empathische' woordkeuze op (bijvoorbeeld: het "*beruchte*" motto van CVP'er Coens). Het hoofdstuk over het Willemsfonds als sociaal-culturele organisatie wordt hier en daar zelfs een ware 'diatribe' tegen de gepercipieerde bevoordeling van de katholieke zuil door de overheid. In de inleiding van het werk zijn zeer actuele eisen geformuleerd, wat een beetje van het wetenschappelijke en historiografische cachet zou kunnen wegnemen. Het taalgebruik en de vanzelfsprekendheid waarmee de auteurs soms begrippen en namen zonder uitleg gebruiken (bijvoorbeeld het "*arrest-Sluis*"), verraden toch wel het haastwerk. Dat is ook het geval voor de nummering van de delen en hoofdstukken: het deel over het Willemsfonds als vrijzinnige vereniging is het enige met genummerde hoofdstukjes, terwijl in de inhoudsopgave de nummering van de delen helemaal niet weergegeven wordt. En is het gebruik van de partituur van het verenigingslied als grafisch leidmotief niet wat misleidend, als men het Willemsfonds nu niet direct met zangavonden associeert en trouwens in het boek dat aspect niet wordt uitgewerkt?

Het Willemsfonds wordt ook een "*pioniersrol*" toegeschreven: alvast wat de Vlaamse

beweging betreft lijkt dat overdreven gesteld. Het is zich immers veel langer dan andere blijven toeleggen op de toepassing van het Verlichtingsidee dat de materiële ontvoogding (van Vlaanderen) voornamelijk als een gevolg van de geestelijke emancipatie diende bewerkstelligd te worden. De taalbarrière zorgde er immers voor dat de Verlichting niet tot de kleine man kon doordringen. Omdat zij ook uitdrukkelijk geen politieke dimensie aan de werking wilde toevoegen, heeft de organisatie tot de tweede helft van de 20e eeuw dan ook vooral geijverd voor de 'verheffing' van de Vlamingen door de culturele opvoeding en het onderwijs. De stappen naar de taalwetgeving en de federalistische (territoriale) optie werden minder uitdrukkelijk of later dan de meeste andere fellow-travellers gezet, nadat de massale fase van de natievorming was bereikt en de Vlaamse beweging niet langer in hoofdzaak kleinburgerlijk van samenstelling was. Voor het Willemsfonds bleef het culturele aspect lange tijd het enige middel tot ontvoogding waarin het zich kon manifesteren: dat was ook het geval voor dat wat de taalkwestie verbond met de sociale strijd.

Over het Willemsfonds is er nu niettemin een gedegen historisch handboek. Bovendien krijgt de lezer een uitstekend, en voor de naoorlogse periode soms gedetailleerd, overzicht van de liberaal-flamingantische, vrijzinnige en institutioneel-culturele geschiedenis van Vlaanderen vanaf 1830. Wie onderzoek doet naar de in de tijd wisselende rol van de Vlaamse intermediaire structuren, heeft er een mooie casusstudie bijgekregen.

Harry Van Velthoven en Jeffrey Tyssens, *Vlaamsch van taal, van kunst en zin. 150 jaar Willemsfonds (1851-2000)*, Gent: Willemsfonds i.s.m. Liberaal Archief, 2001, 256 pp.

BELGIE-BELGIQUE

P.B.

GENT X

3/5327